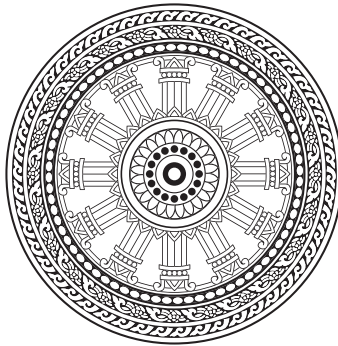


ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies



ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 15) กรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2565

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ISSN 2408-1892



ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2408-1892 (Print) | ISSN 2651-2262 (Online)

วัตถุประสงค์

เพื่อส่งเสริม สนับสนุน และเป็นแหล่งข้อมูลในการเผยแพร่งานวิจัย และบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้กับคณาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และผู้สนใจ ซึ่งจะช่วยสร้างความเข้าใจและเพิ่มพูนความรู้ด้านพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการแก่สังคม

ประเภทบทความที่รับพิจารณาตีพิมพ์

ประกอบไปด้วยบทความวิจัย บทความวิชาการ การแปลบทความ ภาษาต่างประเทศ และบทความพิเศษของผู้เชี่ยวชาญหรือบรรณาธิการ โดยมีเนื้อหาด้านพระพุทธศาสนาเชิงคัมภีร์ พุทธปรัชญา รวมทั้งงานวิจัย นวัตกรรมเชิงพุทธ

การตรวจสอบคุณภาพของบทความ

- บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ
- บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 3 ท่าน และตรวจบทคัดย่อภาษาอังกฤษจากผู้ทรงคุณวุฒิชาวต่างประเทศ (Native Speaker)
- บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
- บทความจากผู้เขียนภายนอก ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในหรือภายนอก
- บทความจากผู้เขียนทั้งภายในและภายนอก ได้รับการตรวจและประเมินในแบบ Double Blinded

- บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลภาษาต่างประเทศที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย
- บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน

- ส่งบทความยาวประมาณ 15-20 หน้า กระดาษ A4
- ใช้อักษร Cordia New ขนาด 16 และกั้นขอบด้านละ 1 นิ้ว
- สำหรับผู้เขียนที่มีเนื้อหาที่ต้องใช้อักษรพิเศษ เช่น บาลี/สันสกฤต-โรมัน, จีน, ญี่ปุ่น ให้ใช้อักษร Calibri Light ขนาด 11 ยกเว้นทิเบตให้ใช้อักษร Microsoft Himalaya ขนาด 16
- ตัวเลข ใช้เป็นเลขอารบิกทั้งบทความ
- ชื่อบทความเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
- บทความย่อเป็นภาษาไทย (ความยาวไม่ควรเกิน 250 คำ) และภาษาอังกฤษ
- แนวประวัติการศึกษาของผู้เขียน สังกัด เบอร์ติดต่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ไว้ท้ายบทความ
- บรรณานุกรมและการอ้างอิง ใช้รูปแบบตามหลักการอ้างอิงของวารสารธรรมชาธา รายละเอียดในภาคผนวก
- ส่งบทความเข้าระบบออนไลน์โดยสมัครสมาชิกและลงทะเบียนได้ที่ www.dhammadhara.org
- บทความจะได้รับการติดต่อผ่านทางระบบออนไลน์เท่านั้น

ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

พระพรหมวชิรปัญญาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)

พระเผด็จ ทตฺตชีโว

พระเทพวชิราจารย์ (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.

พระเมธาวิเชียร (สุเทพ ปวิสิโก), รศ.ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร

Professor KATSURA Shōryū, Ph.D. (Hiroshima University, Hiroshima, Japan)

Professor SASAKI Shizuka, Ph.D. (Hanazono University, Kyoto, Japan)

Professor WAKAHARA Yūshō (Ryukoku University, Kyoto, Japan)

บรรณาธิการ

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐิตา นนฺโท), พ.บ., ดร.

ผู้อำนวยการสำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ดร. ภัทติดา แรงทน

หัวหน้าศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ DCI

กรรมการที่ปรึกษา

พระมหาธนา เตชธมฺโม, พระมหาอภิชาติ ญาณสุโก, ดร.

พระมหาสมคิด ชยาภิรโต, พระมหาวุฒิชัย วุฑฺฒิชโย, ดร.

พระมหาวรท กิตติปาโล, พระมหามนต์ชัย อภิชาโน

กองบรรณาธิการ

Professor MATSUDA Kazunobu

พระมหาสมบุญญ์ วุฑฺฒิกโร, รศ.ดร.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐิตา นิโย, ดร.

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา

นาวาอากาศเอก ศาสตราจารย์ ดร. ประสงค์ ปราณีตพลกรัง

รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน

รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

รองศาสตราจารย์ ดร. จันทิรา โกมาสถิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดวงกมลชาติประเสริฐ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นุจรี ประสิทธิ์พันธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นภาพร นำเบญจพล

ดร. บรรเจิด ขวาลิตเรืองฤทธิ์

ดร. เมธี พิทักษ์ธีระธรรม

Bukkyo University, Kyoto, Japan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โรงเรียนนายเรืออากาศนวมินทกษัตริยาธิราช

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อาจารย์ทรงคุณวุฒิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

เกษียณราชการ

เกษียณราชการ

หัวหน้าศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก กองวิจัย DCI

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ (Reviewers)

พระเทพวัชรอาจารย์ (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.
พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.
พระมหาอานนท์ อานนุโท, ผศ.ดร.
ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา
ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์
รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี
รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส
รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรสุนัน พฤตนิญญา
รองศาสตราจารย์ ดร. สุมาลี มหณรงค์ชัย
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์
รองศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ วัคส์ชัย
รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร
รองศาสตราจารย์ ดร. พูนชัย ปันนียะ
รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. อำนาจ บัวศิริ

รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุคตาสาร
รองศาสตราจารย์ ดร. ฉลองเดช คุณานุมาต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โกวิท พิมพวง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิไลพร สุจริตธรรมกุล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชขิมา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกรโรหิต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานปวิช ทัดแก้ว
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมควร นียมวงศ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สานู มหัทธนาดุลย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย สติมัน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ขาติเมธี หงษา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิสิฐ คัดคำส่วน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนตรี สิริระโรจนานันท์
ดร. อุเทน วงศ์สถิตย์
ดร. พิบูลย์ ชุมพลไพศาล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาจารย์ทรงคุณวุฒิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยศิลปากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
มหาวิทยาลัยนครพนม
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยมหิดล

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

Andreas Johannes Jansen,
Kanokluck Thongkalya

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาธัญสัณห์ กิตติสาโร

พระมหาศพล ธมฺมธโร

พงษ์ศิริ ยอดสา

ฝ่ายสมาชิก

กองวิชาการ DCI, กองสนับสนุนและบริการ DCI, กองบริหาร DCI,
กองกิจการนิสิต DCI, กองพระไตรปิฎก DCI, ศูนย์ภาษา DELC,
สำนักงานเลขานุการ และสมาชิกสำนักการศึกษา

.....

ติดต่อสอบถาม

ส่วนงานวารสารธรรมธรา

75 หมู่ที่ 1 ต.ไทรน้อย อ.บางบาล

จ.พระนครศรีอยุธยา 13250

โทรศัพท์ 09-5665-5355 หรือ 09-5582-1495

E-mail : dhammadhara072@gmail.com

Website : www.dhammadhara.org

Facebook Fanpage : วารสารธรรมธรา



Approved by TCI during 2022 - 2024 Thai Journal Citation Index Centre

บทบรรณาธิการ



ในวารสารธรรมสารฉบับนี้ ท่านผู้อ่านจะได้พบกับบทความต่าง ๆ ดังนี้

บทความวิจัยเรื่อง “การกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก” ของ นายสุทัศน์ อร่ามรัตน์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน ทำให้ได้ความรู้เรื่องกำเนิดพระไตรปิฎก ความเป็นไปได้ของคัมภีร์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่คราวสังคายนาครั้งที่ 1 และคัมภีร์ที่ถูกเพิ่มเข้ามาในภายหลัง เป็นบทความที่อ่านได้เพลิดเพลินและได้ความรู้ที่น่าสนใจมาก

บทความวิชาการเรื่อง “จารุรงค์สันนิบาต (1): ที่มาของพุทธประเพณีมาฆบูชาในสังคมไทย” ของ นายพงษ์ศิริ ยอดสา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิไลพร สุจิตธรรมกุล ได้วิเคราะห์ถึงประเพณีวันมาฆบูชา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ทรงริเริ่มขึ้นจนแพร่หลายไปทั่วประเทศ เป็นเอกลักษณ์ของชาวพุทธในไทย ซึ่งไม่มีในประเทศอื่นว่ามีที่มาอ้างอิงได้จากอรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร และอรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร ซึ่งเนื้อหาหลักสอดคล้องกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดบ้าง

บทความวิจัยเรื่อง “จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ: หลักฐานพุทธศาสนานิกายวิชัยชวาท” ของ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ ได้ศึกษารอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ ของประเทศอินเดียอย่างละเอียดทั้งในด้านลักษณะตัวอักษร ภาษา วัสดุที่ใช้ในการจัดสร้าง สถานที่พบ เนื้อหาข้อความจารึก และได้พบว่า จารีกรอยพุทธบาทนี้แสดงถึงหลักฐานของ

พุทธศาสนานิกายวิชิชาวาท ที่ต่อมาพัฒนาเป็นเถรวาท และแสดงถึงความสัมพันธ์กับสำนักมหาวิหารของประเทศศรีลังกา และมีความเชื่อมโยงกับรอยพุทธบาทคู่และลวดลายศิลปะอมราวดี ที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

บทความวิชาการเรื่อง “ปราสาทนททสี่ลึงค์: วัสดุงานแห่งความหมายและแหล่งที่มาจากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา” ของ ดร.สุรัชย์ พุดชู ได้ศึกษาความเป็นมาและอิทธิพลของปราสาทนททสี่ลึงค์ ซึ่งเป็นนักษัตรใหญ่ มีกำลังเท่ากับช้าง 5 เชือก มีชื่อปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่ง บางคราวคาบคนไปแต่ไม่มีเจตนาทำร้าย ต่อมามีการพัฒนาการกลายเป็นจิตรกรรมและประติมากรรมการสร้างเป็นเมรุปราสาท เป็นสัญลักษณ์การอัญเชิญผู้ตายไปสู่สุคติภูมิ

บทความวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม” ของ นางสาวอรุณี สุเจตน์นันท ได้ศึกษาวิจัยโครงการบ้านกัลยาณมิตรของวัดพระธรรมกาย ซึ่งก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 และขยายตัวไปอย่างรวดเร็วนับแสนครัวเรือน ว่าใช้องค์ความรู้หลักธรรมใดจากพระไตรปิฎก และพบว่า โครงการฯ ได้สร้างชุมชนบ้านกัลยาณมิตรที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืนใน 3 ด้าน คือ ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม โดยมีกุญแจสำคัญสู่ความสำเร็จ คือ ผู้นำที่เข้มแข็งเป็นที่ยอมรับของชุมชน

หวังว่าท่านผู้อ่านจะได้ความรู้ แง่คิด และความเพลิดเพลินเช่นเคย

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ

(สมชาย ฐานวุฑโฒ)

14 กรกฎาคม 2565

วันเข้าพรรษา

Editorial



In this Dhammadhara Journal, readers will find various articles as follows:

“The Origin and Development of Buddhist Canon” is written by Mr. Sutus Aramrattana and Assoc. Prof. Praves Intongpan. This article enables readers to gain insight into the origin of the Tripitaka and the possibility of the introduction and addition of the scriptures since the First Buddhist Council. The information presented in this article is considerably interesting and enjoyable to follow.

“*Cāturaṅga Sannipāta* (1): The Buddhist Tradition ‘Māgha Pūjā day’ in Thai Society” is written by Mr. Pongsiri Yodsa and Asst. Prof. Wilaiporn Sucharittthammakul. This article contains an analysis of Māgha Pūjā day traditions, which were initiated by His Majesty King Mongkut and expanded throughout the country in the later period, becoming unique to Thai Buddhists since the tradition does not appear any other country. The references to this information were obtained from the *Dīghanakha Sutta of Majjhimanikāya Commentary* and the *Mahāpadāna Sutta of Dīghanikāya Commentary*, in which the main content was consistent, with only a few certain details differing.

“Inscription on Buddhapāda from Andhra Pradesh: Evidence of Vibhajjavāda Sect of Buddhism” is written by Dr. U-tain Wong-sathit. This article thoroughly studies a sculpted footprint of the Lord Buddha from Andhra Pradesh in India from the aspects of characters, language, construction materials, and discovery location of the inscription contents. Consequently, it was found that the inscription of the Buddha’s footprint represents the evidence of Vibhajjavāda Buddhism, which later developed into Theravāda. It also shows the relationship with the Cathedral of Sri Lanka and bears connection with the double Buddha’s footprints and the Amaravati art pattern in Si Mahosot district, Prachinburi Province, Thailand.

“Hatsadiling Bird Castle: The Signifiers of Meaning and Resources from Buddhist Texts and Literatures” is written by Dr. Surachai Phutthu. This article presents the history and influence of Hatsadiling Bird Castle, which is described as a large bird as strong as five elephants. Buddhist scriptures mention that these beings sometimes fly people away, but without the intention of harming them. In the later period, the creature’s aspect was developed into a part of the crematorial paintings

and sculptures, symbolizing the action of sending deceased ones to higher realms.

“Reinforcement of Kalyāṇamitta Community Strength with Buddhadhamma” is written by Ms. Arunee Sujetnan. This article studies the strategic plan of dharma principles from the Tripitaka being integrated into the Kalyāṇamitta House project of Wat Phra Dhammakaya, contributing to gradual expansion throughout the community since 1999. The study concluded that the project has built a strong and sustainable Kalyāṇamitta community in three aspects, which are cultural, social, and environmental. The key factor to this achievement is a strong leader that is accepted by the community.

I hope that our dear readers will gain knowledge, ideas, and enjoyment like always.

Phragrupalad Suvattanabodhigun

(Somchai Thanavuddho)

14 July 2022

Buddhist Lent Day

สารบัญ



หน้า

หมวดที่ 1 บทความวิจัย

การกำเนิดและพัฒนากาของคัมภีร์พระไตรปิฎก

The Origin and Development of Buddhist Canon

สุทัศน์ อร่ามรัตน์ และประเวศ อินทองปาน

3

จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ:

หลักฐานพุทธศาสนานิกายวิเศษชาท

Inscription on Buddhapāda from Andhra Pradesh:

Evidence of Vibhajjavāda Sect of Buddhism

อุเทน วงศ์สถิตย

61

การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร

ด้วยหลักพุทธธรรม

Reinforcement of Kalyāṇamitta Community Strength

with Buddhaddhamma

อรุณี สุเจตน์นัท

93

หมวดที่ 2 บทความวิชาการ

จาคูรงคสันนิบาต (1):

ที่มาของพุทธประเพณีมาฆบูชาในสังคมไทย

Cāturaṅga Sannipāta (1):

The Buddhist Tradition “Māgha Pūjā day” in Thai Society

พงษ์ศิริ ยอดสา และวิไลพร สุจิตธรรมกุล

135

ปราสาทนกหัสดีลิงค์: รูปสัญลักษณ์แห่งความหมายและ

แหล่งที่มาจากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

Hatsadiling Bird Castle: The Signifiers of Meaning and

Resources from Buddhist Texts and Literature

สุรัชย์ พุดชู

175

ภาคผนวก

หลักการอ้างอิงของวารสารธรรมธรา

220

ประวัติการศึกษาของบรรณาธิการและผู้เขียน

248

หมวดที่ 1

บทความวิจัย

ดาวน์โหลดบทความ



DOI : 10.14456/djbs.2022.6

สุทัศน์ อร่ามรัตน์ และประเวศ อินทองปาน. “การกำเนิดและพัฒนาการ
ของคัมภีร์พระไตรปิฎก.” วารสารธรรมธारा, ปีที่ 8, ฉบับที่ 2
(ฉบับรวมที่ 15), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 3-58.

การกำเนิดและพัฒนากาของ คัมภีร์พระไตรปิฎก

The Origin and Development of Buddhist Canon

สุทัศน์ อร่ามรัตน์* และประเวศ อินทองปาน**

Sutus ARAMRATTANA and Praves INTONGPAN

* นักศึกษาปริญญาเอก ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Ph.D, Candidate of Philosophy and Religion Department, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

** ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 26 เม.ย. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 12 พ.ค. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

การกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก

สุทัศน์ อร่ามรัตน์
และประเวศ อินทองปาน

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า ช่วงก่อนพุทธปรินิพพาน เป็นการท่องจำเนื้อหาคำสอนโดยพระสงฆ์ที่ได้รับฟังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกเนื้อหาเหล่านั้นว่า “พระธรรมวินัย” เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติสิกขาบท ก็มีการท่องจำถ่ายทอดกันในกลุ่มพระสงฆ์สายพระอุบาลี เป็นกลุ่มภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระวินัยเรียกว่า พระวินัยธร ส่วนพระธรรม จัดเป็นกลุ่มเนื้อหาแบบนวัคตสูตรสวดท่องจำถ่ายทอดโดยกลุ่มพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระสูตร ซึ่งเป็นพระสงฆ์สายพระอานนท์ที่เรียกว่า พระสุตตันติกะ แล้วมีอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า พระธรรมกถิกะ มีการสนทนาธรรม คือ ตันเค้าของพระอภิธรรม ภายหลังพระสารีบุตรได้อ้างเหตุจากการแตกกันของศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร จึงขออนุญาตจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสาธิตวิธีการรวบรวมจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยขึ้น

ช่วงหลังพุทธปรินิพพาน พบว่า การสังคายนาครั้งที่ 1 ใช้เพียงคำว่า “พระธรรมและวินัย” เท่านั้น ส่วนการสังคายนาครั้งที่ 2 พบว่าได้มีพระไตรปิฎกแล้ว มีการเพิ่มพระวินัยในส่วนปริวาร แบ่งพระสูตรเป็น 5 นิกาย เพิ่มคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค นิทเทส ในส่วนของขุททกนิกาย และปรากฏพระอภิธรรมปิฎก 6 คัมภีร์ ส่วนการสังคายนาครั้งที่ 3 ได้กล่าวถึงการรวบรวมเป็นพระไตรปิฎกครบทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มีการรจนาคัมภีร์กถาวัตถุของพระโมคคัลลีปุตติสเถระขึ้น และผนวกเข้าในพระอภิธรรมปิฎก

คำสำคัญ: กำเนิดพระไตรปิฎก พัฒนาการคัมภีร์พระไตรปิฎก

The Origin and Development of Buddhist Canon

**Sutus ARAMRATTANA
and Praves INTONGPAN**

Abstract

This qualitative study aims to document the origin and development of Buddhist scriptures. The results are that firstly, in the time before the great passing of the Lord Buddha, or Parinibbāna, his teachings had been verbally recited through his disciples. These words were later called “Dhammavinaya” when the Lord Buddha gradually regulated the Buddhist discipline, which had been verbally memorized and transmitted through a group of Upālī monks called Vinayadharas, who specialized in Vinaya. Dhamma was categorized in Navamgasatthusāsana. A group of Ānanda monks who specialized in Suttas were called Suttantikas. Another group of monks called Dhammakathikas had Dhamma discussions that constituted the original background of Abhidhamma. Later, Sāriputta claimed there was conflict

among the followers of Nigranthanāṭaputta. It was then that he asked for the Lord Buddha's permission to collect and categorize Vinaya.

After the Lord Buddha's parinibbāna, the First Buddhist Council used the words "only the Dhamma-Vinaya". At the Second Buddhist Council, it was found that Pirivāra was added in Vinaya, Dividing the Suras into 5 sects (Nikāyas) *Paṭisambhidāmagga Nidesa Jataka* in the *Khuddaka Nikāya*, and 6 scriptures appeared in the *Abhidhamma Piṭaka*. The records of the Third Buddhist Council mention the completion of Tipiṭaka: all *Vinaya-piṭaka*, *Suttanta-piṭaka*, and *Abhidhamma-piṭaka* were recited. After that, Moggalīputtatissa composed the *Kathāvatthu* and included it in the *Abhidhamma-piṭaka*.

Keywords: The Origin of Tipiṭaka, Development of Tipiṭaka

1. บทนำ

กว่า 2,500 ปีที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาได้มีการเผยแพร่ออกไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ซึ่งในช่วงแรกได้มีการรักษาคำสอนด้วยการสืบทอดแบบปากต่อปาก หรือมุขปาฐะ หลังจากนั้นได้มีการรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องราวตลอดจนถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล ที่ท่องจำมาจารึกเป็นอักษรต่าง ๆ ในรูปแบบของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา ซึ่งได้บันทึกด้วยภาษาโบราณใช้ในสมัยพุทธกาล คือ ภาษามคธ ภายหลังการจารึกเป็นอักษรเกิดขึ้นครั้งแรกที่ประเทศศรีลังกา ภาษาที่จารึกนี้ถูกเรียกว่า ภาษาบาลี ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยโดยแบ่งการสืบค้นประวัติศาสตร์ของคัมภีร์เหล่านี้โดยเปรียบเทียบประวัติศาสตร์ตามจาริตของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์คัมภีร์ที่เขียนโดยนักวิชาการ เพื่อค้นหาการกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์ ในบทความนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมประวัติศาสตร์ของการกำเนิดพระไตรปิฎกตามจาริต เพื่อศึกษาว่า ในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในเอกสารตามจาริตของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อจะได้เข้าใจกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์ที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ และเป็นแนวทางแก่ผู้ศึกษาให้ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์และที่มาของคัมภีร์พระไตรปิฎก

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ปรากฏในคัมภีร์ทางจาริตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการรวบรวมและศึกษาข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับชั้น คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงคัมภีร์ที่บันทึกประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์แบบเอกสาร (Content Analysis)

4. ผลการวิจัย

พัฒนาการของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแบ่งได้เป็น 4 ช่วง ดังนี้

4.1 การกำเนิดพระธรรมวินัยในสมัยพุทธกาล

เนื้อหาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้น โดยทางจารีตแล้วถือว่าเราสามารถสืบค้นจากเนื้อหาของพระไตรปิฎก และอรรถกถาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าสำหรับเรื่องราวของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าตอนต้นพุทธกาลนั้น ได้ถูกบันทึกไว้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ที่กล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ แล้วพิจารณาปัจจุสมุปบาท¹ ซึ่งถือว่าเป็นหมวดธรรมบทแรกที่มีการกล่าวถึงหลังตรัสรู้ธรรม จากนั้นพระองค์ได้

¹ วิ.ม. 4/1-3/1-6 (ไทย.หลวง)

เสวยวิมุตติสุขครบเวลา 49 วัน² ต่อมาทำวรมหาพรหมก็ได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงพิจารณาและเริ่มแสดง**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**³ เป็นปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทางเหนือของแคว้นพาราณสี⁴ แก่ปัญจวัคคีย์โดยพระอัญญาโกณฑัญญะบรรลुพระธรรมเป็นพระโสดาบันหลังจากนั้น ทรงแสดง**ธรรมบทอนัตตลักษณะสูตร** ทำให้พระปัญจวัคคีย์ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกัน⁵ แล้วทรงแสดง**สามกัณฐิกะเทศนา** (เทศนาที่ทรงยกหลักธรรมนำมาเรียบเรียงแสดงเอง) แก่ยสกุหลบุตรและสหายรวม 55 คน จนบรรลुพระอรหันต์ จากนั้นทรงให้นิโยบายการเผยแผ่ธรรมกับพระอรหันต์ทั้ง 60 รูป ดังนี้

² ในพระไตรปิฎกกล่าวว่าเสวยวิมุตติสุข 35 วัน แต่ในอรรถกถา (วิ.ม.อ 6/17-18 (ไทย.มมร)) เพิ่มเนื้อหาตอนก่อนไปที่ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ว่าทรงแสดงปาฏิหาริย์กำจัดความคลางแคลงใจของเทวดา เดินจกรมและประทับยืนมองต้นโพธิทางทิศอีสานของต้นโพธิ์ 7 วันแล้วทรงนั่งขัดสมาธิที่เรือนแก้วที่เทวดานิรมิตให้พิจารณาสมันตปิฎฐาน (อภิธรรม) อีก 7 วัน รวมที่กล่าวในพระไตรปิฎกอีก 5 ครั้งๆ ละ 7 วัน เป็นเวลา 49 วัน

³ พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย ได้กล่าวถึงคัมภีร์ต่างๆ ที่มีเนื้อหาของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ปรากฏในที่ต่างๆ ทั้ง 23 คัมภีร์ โดยเป็นคัมภีร์ของเถรวาทปรากฏอยู่ 4 คัมภีร์ คือ พระวินัยมหารวรรค สังยุตตนิกาย และปฏิสัมภิทามวรรค มีเนื้อหาแปลจากสังยุตตนิกายเป็นภาษาทิเบตอยู่อีก 1 คัมภีร์ (พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย, “การวิจัยเชิงคัมภีร์ กรณีศึกษา ‘ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร’,” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม-มิถุนายน 2558): 13-21.)

⁴ ในปัจจุบันอยู่ที่เมืองसारนาถ ประเทศอินเดีย

⁵ วิ.ม.4/12-18/14-19 (ไทย.หลวง)

พวกเขาอย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดง
ธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จง
ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบ
บริบูรณ์⁶

แสดงให้เห็นว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาในช่วงนี้เรียกว่า **ธรรม**
และ**พรหมจรรย์** ซึ่งเมื่อทรงให้โอวาทจบแล้วก็ทรงเดินทางไปที่อุรุเวลา
เสนานิคม เพื่อทรงแสดง**อาทิตตปริยายสูตร**แก่ชฎิล 3 พี่น้องและบริวาร
อีก 1,000 คน ทรงแสดงอนุปพุทติกถาและอริยสัจ 4 โปรดแก่พระเจ้า-
พิมพิสาร พระราชาแคว้นมคธ พร้อมทั้งพราหมณ์คหบดีชาวเมืองมคธ 12
นหุต (120,000 คน) จนพระเจ้าพิมพิสารและชาวเมือง 11 นหุต (110,000 คน)
บรรลุดุธรรมเป็นพระโสดาบัน และมีผู้ประกาศตัวเป็นอุบาสก 10,000 คน
หลังจากนั้นพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ถวายสวนเวฬุวันแก่สงฆ์เป็นอาราม
แห่งแรกในพระพุทธศาสนา⁷ ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่พำนักของสงฆ์ และเป็น
สถานศึกษาธรรมแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

สิ่งที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอนนั้น ในช่วงแรกของการเผยแผ่ยังไม่
ได้มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบหมวดหมู่ พระภิกษุที่ได้ฟังธรรมจาก
พระพุทธองค์ต่างก็ท่องจำพระธรรมคำสอนที่เป็นพุทธพจน์สืบทอด
ต่อ ๆ กัน

หลังผ่านพรรษาแรก เมื่อถึงวันมาฆบูชาได้ทรงประทานโอวาท
ปาติโมกข์แก่พระอรหันต์ที่บวชแบบ**เอหิภิกขุอุปสัมปทา** จำนวน 1,250
รูป⁸ ในช่วงแรกพระภิกษุทั้งหมดล้วนต้องบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา

⁶ วิ.ม. 4/32/32 (ไทย.หลวง)

⁷ วิ.ม. 4/37-63/36-56 (ไทย.หลวง)

⁸ ที.ม.อ. 13/78-79 (ไทย.มมร)

คือ พระพุทธองค์เป็นผู้ประทานการบวชให้ทั้งสิ้น ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คำสอนที่ใช้ล้วนแต่เป็นคำสอนที่มาจากพระพุทธองค์และจากพระภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยพระองค์เองเท่านั้น เมื่อพระภิกษุได้แยกย้ายกันเผยแผ่คำสอนและมีผู้สนใจต้องการอุปสมบท ผู้บวชก็ต้องเดินทางมาขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น

หลังจากที่มีการขยายตัวของพระพุทธศาสนากว้างขวางมากขึ้น มีผู้ประสงค์ขออุปสมบทจากทิศต่าง ๆ มากขึ้น การเดินทางตามหาพระพุทธเจ้าเพื่อขออุปสมบทไม่สะดวก พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้บวชด้วยวิธี **ไตรสรณคมน์อุปสัมปทา**⁹ เป็นการบวชโดยผู้บวชกล่าวขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ที่พึ่ง) ต่อพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง¹⁰ ผู้ต้องการอุปสมบทจึงไม่ต้องเดินทางมาขอให้พระพุทธองค์ทรงอุปสมบทให้อีกต่อไป นอกจากคำสอนโดยตรงจากพระพุทธองค์ หรือคำสอนที่เป็นพุทธวจนะแล้ว ยังมีคำสอนที่พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์เป็นผู้ถ่ายทอดแก่พระภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์เกิดขึ้น ส่วนเรื่องที่ถ่ายทอดนั้น ผู้วิจัยไม่พบเนื้อหาที่ระบุไว้ชัดเจนว่ามีระบบการเรียนเช่นไร แต่มีการกล่าวไว้ในอุปัชฌายวัตรว่า “สเจ อุทฺทิสาเปตูกาโม โหติ อุทฺทิสาเปตพุโ สเจ ปริปฺจุจิตฺตูกาโม โหติ ปริปฺจุจิตพุโ” (ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะแสดงธรรม ฟังแสดง ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้สอบถาม ฟังสอบถาม)¹¹ ในอีกด้านหนึ่งในสัทธิ-

⁹ วิ.ม. 4/34/33-34 (ไทย.หลวง)

¹⁰ การบรรพชาด้วยไตรสรณคมนีได้ใช้ในการบรรพชาสามเณรด้วย เริ่มจากตอนที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระสารีบุตรบรรพชาให้สามเณรราหุล (วิ.ม. 4/118/135-137 (ไทย.หลวง))

¹¹ วิ.ม. 4/81/86 (บาลี.มมร) สำหรับจุดนี้พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับหลวงได้แปลว่า “ถ้าประสงค์จะเรียนบาลี ฟังขอให้อุปัชฌายะแสดงบาลีขึ้น ถ้าประสงค์จะสอบถามอรรถกถา ฟังสอบถาม” (วิ.ม. 4/81/66 (ไทย.หลวง)) ซึ่งตั้งประธานของประโยคสลับกันระหว่างพระอุปัชฌาย์และสัทธิวาทริก และความจริงเนื้อ

วิหริกวัตร กล่าวว่า “อุปัชฌายเณ ภิกขเว สหุวิหริโก สงคเหตุพโพ อนุค-
คเหตุพโพ **อุทเทเสน ปริปัจจาย โฉวาเทน อนุสาสนิยา**” (ภิกษุทั้งหลาย
อุปัชฌายะพึงสงเคราะห์ พึงอนุเคราะห์ (สหุวิหริโก) ด้วยการแสดงธรรม
การสาธยายธรรม การตักเตือนสั่งสอน อบรม) ซึ่งบอกถึงสภาพการ
ถ่ายทอดคำสอนในพระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์และสหุวิหริโก¹²

ความในภาษาบาลีไม่ได้กล่าวถึง “บาลี” และ “อรรถกถา” เลย ส่วนฉบับมหาจุฬาฯ
แปลว่า “ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้เรียน พึงเรียน ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้สอบ
ถามอรรถ พึงสอบถาม” (วิ.ม. 4/66/84 (ไทย.มจร)) ผู้วิจัยจึงใช้คำแปลจากเล่มนี้¹²
เช่นเดียวกันกับอุปัชฌายวัตร พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับหลวงได้แปลว่า
“อุปัชฌายะพึงสงเคราะห์ อนุเคราะห์ สหุวิหริโก ด้วยสอนบาลีและอรรถกถา
ด้วยให้โอวาทและอนุศาสน์” (วิ.ม. 4/82/69 (ไทย.หลวง)) ฉบับมหาจุฬาฯ แปลว่า
“อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สหุวิหริโก ด้วยอุทเทส ปริปัจจา โฉวาทและ
อนุศาสน์” (วิ.ม. 4/67/88 (ไทย.มจร)) ซึ่งใช้คำจากภาษาบาลีโดยตรง จะเห็นได้ว่า
ผู้แปลในฉบับหลวงเข้าใจว่า อุทเทสเป็นการสอนบาลี (โดยทั่วไปจะหมายถึง
พระไตรปิฎก หรือพุทธพจน์) และปริปัจจาเป็นการสอนอรรถกถา ซึ่งในตอนนั้น
อรรถกถายังไม่ได้เกิดขึ้น เมื่อสืบค้นไปในอรรถกถาสหุวิหริกวัตรตถกถา ได้อธิบาย
คำว่า “**อุทเทส**” ว่าหมายถึง การบอกบาลี (ผู้วิจัยเห็นว่า บาลีในที่นี้ควรจะเป็นการ
แสดงพุทธพจน์ หรือคำสอนในพระพุทธศาสนา ตรงกับ คำว่า “แสดงธรรม” ใน
ภาษาไทย) **ปริปัจจา** ได้แก่ การพรรณนาเนื้อความบาลี (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับ
คำว่า “สาธยายธรรม” ในภาษาไทย แต่ความหมายจากภาษาบาลีแปลว่าสอบถาม
อาจจะหมายถึงสอบถามและทำความเข้าใจในธรรมที่แสดง) **โฉวาท** การกล่าว
ว่า “จงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนี้” เมื่อยังไม่เกิดเรื่องขึ้น (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับคำว่า
“ตักเตือนสั่งสอน” ในภาษาไทย) **อนุศาสน์** ได้แก่ การกล่าวอย่างนั้นในเมื่อเรื่อง
เกิดแล้ว อีกอย่างหนึ่งเมื่อเรื่องจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม การพูดครั้งแรก ชื่อว่าศาสน์
คำกล่าวบ่อยๆ ชื่อว่า อนุศาสน์ (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับคำว่า “อบรม” ในภาษาไทย)
การที่พระพุทธโฆสะจารย์ท่านได้ให้ความหมายเช่นนี้ในอรรถกถา อาจจะเป็น
เพราะได้รับอิทธิพลจากสภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาระหว่างอุปัชฌาย์กับ

จากลำดับเนื้อหาที่คาดว่าไล่เรียงลำดับเวลานั้นคาดการณ์ได้ว่า พระสงฆ์ในช่วงนี้จะมีการอยู่รวมกันในการรวมแล้วเพราะทั้งในอุปัชฌายวัตรและสัททวิหาริกวัตร มีการกล่าวถึงสถานที่หลายแห่งที่แสดงถึงการรวมตัวกันของสงฆ์ เช่น เรือนไฟ วิหาร ชุ่ม โรงฉัน วัจกุฎี จากบัญญัติอุปัชฌายวัตรและสัททวิหาริกวัตร แสดงภาพของอารามที่มีการบวชและมีการเรียนการสอนของครูกับนักเรียนเกิดขึ้น มีทั้งการแสดงธรรมสาธยายธรรมหรือสอบถามความเข้าใจในธรรม ซึ่งบอกถึงระบบการเรียนการสอนที่เป็นการถ่ายทอดจากพระอุปัชฌาย์ส่งต่อไปให้สัททวิหาริกของตัวเอง

ภายหลังมีพระสงฆ์อุปสมบทและอยู่รวมตัวกันมากขึ้น สัดส่วนของพระภิกษุผู้เป็นสมมุติสงฆ์ก็มากขึ้นต่างจากยุคแรกๆ ที่ส่วนใหญ่เป็นอริยสงฆ์ การที่จะอนุญาตให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็สามารถให้การอุปสมบทแก่ภิกษุใหม่นั้นไม่รัดกุมอาจทำให้มีผู้ไม่เหมาะสมมาอุปสมบทได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติการบวชแบบ**ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา**ขึ้น¹³ ครั้งหนึ่ง เมื่อมีพราหมณ์สูงอายุมาขอบวชแต่ไม่มีใครยอมบวชให้ จนชู้บผอม พระพุทธเจ้าถามสงฆ์ว่าใครจะบวชให้พราหมณ์ พระสารีบุตรรับบวชให้ ในตอนนั้นพระพุทธองค์ทรงยกเลิกการบวชแบบติสรณคมนาอุปสัมปทาและให้บวชแบบ**ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา**ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเสริมว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์จะห้ามอุปสมบทอันเพลานั้นแล้ว ทรงอนุญาตอุปสมบททำให้กวดขันด้วยญัตติจตุตถกรรม”¹⁴ ซึ่งต้องอาศัยภิกษุผู้ฉลาด (สามารถจำได้ถูกต้องซ้ำของ คล่องปากทั้งบทและพยัญชนะ) ประกาศให้สงฆ์ทราบ ระหว่างนี้เกิดเหตุที่มีพราหมณ์มา

สัททวิหาริกที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้นซึ่งมีพระไตรปิฎกและอรรถกถาแล้ว

¹³ วิ.ม. 4/85-86/77-79 (ไทย.หลวง)

¹⁴ วิ.ม.อ. 6/262 (ไทย.มมร)

ขอบวชเพราะเห็นว่า ในช่วงนั้นมีประชาชนจัดลำดับภัตตาหารที่ประณีต ภาวนายพระภิกษุ เขาเลยคิดว่าพระพุทธศาสนานั้น มีความสุข ปฏิบัติสบาย ได้รับอาหารและที่พักที่ดี จึงได้มาขอบวช เมื่อบวชแล้วกลับต้องออกบิณฑบาต เมื่อเป็นแบบนี้จึงขอสึกเพราะไม่ตรงเป้าหมายที่ต้องการมากินอาหารจากลำดับภัตตาหาร ไม่ใช่เพราะอยากบิณฑบาต พระพุทธเจ้าทราบเรื่องแล้วทรงติเตียน¹⁵ เรื่องนี้เป็นเหตุให้มีการบอกนิสสัยเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา

หลังจากนั้น ก็มีเหตุให้มีการบัญญัติให้มีการเรียนรู้จากอาจารย์ แทนอุปัชฌาย์ได้ มีต้นบัญญัติจากมีพระอุปัชฌาย์ที่แม่อายุพรรษามาก แต่มีความฉลาดน้อยหรือมีสุตะน้อย พระองค์จึงทรงบัญญัติเพื่อเปิดทางให้การพัฒนาคุณภาพของสงฆ์ทำได้สะดวกขึ้น การศึกษาของสงฆ์มีคุณภาพมากขึ้น ซึ่งทำให้สงฆ์มีการเดินทางมาที่สำนักของพระพุทธเจ้า หรืออารามที่มีพระภิกษุผู้ทรงภูมิความรู้อยู่เพื่อเรียนรู้ธรรมต่าง ๆ ตามที่ตัวเองถนัดและสนใจ ดังจะเห็นได้จากการจัดเสนาสนะให้สงฆ์ที่เดินทางมาเสตวันมหาวิหารของพระทัตพมัลลบุตร เช่น พระภิกษุผู้ทรงพระสูตร (สุตตันติกะ) ก็ให้แต่งตั้งเสนาสนะรวมกันเพื่อซ้อมพระสูตรกัน พระภิกษุผู้ทรงวินัย (วินัยกร) รวมกัน เพื่อวินิจฉัยพระวินัยกัน ผู้ทรงพระอภิธรรม (อาภิธัมมิกะ) รวมกัน เพื่อสนทนาพระอภิธรรมกัน เป็นต้น¹⁶ ซึ่งการจัดที่พักของพระทัตพมัลลบุตร แสดงถึงการพักรวมกันของผู้ชำนาญการในแต่ละด้านในเสตวันมหาวิหาร

นอกจากนั้น ในสังยุตตนิกาย จังกมสูตร ได้แสดงภาพการอยู่ร่วมกันของพระเป็นกลุ่มที่มีพระภิกษุผู้มีความสามารถในด้านเดียวกัน “พระ

¹⁵ วิ.ม. 4/86/80 (ไทย.หลวง)

¹⁶ วิ.มहा. 1/541/667 (ไทย.หลวง) เมื่อตรวจสอบของฉบับสยามรัฐเป็นข้อที่ 543 (วิ.มहा. 1/543/369 (บาลี.มมร) ซึ่งหมายเลขวรรคไม่ตรงกับฉบับภาษาไทย

หลายรูปได้เดินจงกรมร่วมกันเป็นกลุ่ม พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้ภิกษุเห็นว่า ภิกษุหลายรูปที่เดินจงกรมกับพระสารีบุตรล้วนมากด้วยปัญญา ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระมหาโมคคัลลานะล้วนมีฤทธิ์มาก ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระมหากัสสปะล้วนเป็นรูปุตวาท ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอนรุทธะล้วนเป็นผู้มีทิพยจักขุ ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอุบาลีล้วนเป็นผู้ทรงวินัย ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอานนท์ล้วนเป็นพหูสูตร”¹⁷

จากเนื้อความข้างต้นพบว่า การถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้นแบ่งได้เป็น 1) ช่วงที่พระภิกษุได้ฟังการเทศน์สอนจากพระพุทธเจ้าโดยตรง 2) เพิ่มการถ่ายทอดจากพระอัครมหาเสนาบดี สัทธวิหาริก 3) มีอาจารย์เป็นผู้สอนให้แก่อันตเวทสิกมีการเรียนรู้คำสอนในด้านต่าง ๆ จากอาจารย์ ซึ่งมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่¹⁸

ในอีกด้านหนึ่ง สิ่งที่ได้สอนและถ่ายทอดในพระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง ย้อนกลับไปในช่วงพุทธกาลยุคต้นนั้น การสอนเป็นลักษณะคำสอนจากพระพุทธเจ้าสู่บุคคลที่พระองค์เลือกไปโปรด ซึ่งผลจากการสอนของพระองค์ทำให้บุคคลที่ได้ฟังส่วนใหญ่เข้าใจพระธรรมจนถวายตัวเป็นพุทธมามกะ หรือบวชเข้าสู่พระพุทธศาสนา หลักธรรมที่ทรงสั่งสอนเบื้องต้นมักเป็นเรื่องอนุปพพิกขา หรือเรื่องราวที่เหมาะสมกับผู้ฟัง หลังจากที่ได้จิตสงบแล้วจึงทรงแสดงอริยสัจสี่ หลังจากที่พระภิกษุสาวก 60 รูปแรกได้ออกเดินทางไปประกาศพระศาสนา การเทศน์สอนก็เป็นไปตามลักษณะเฉพาะของพระภิกษุรูปนั้น ๆ ดังตัวอย่างเช่น พระอัสสชิที่พบอุปติสสะปริพาชก (ต่อมาคือพระสารีบุตร) ที่ขอให้ท่านบอกเรื่องการสอนของพระพุทธเจ้า

¹⁷ ส.นิ. 16/362/152-153 (ไทย.หลวง)

¹⁸ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในช่วงที่มีการเรียนจากอาจารย์เป็นผู้ถ่ายทอดนั้นมีทั้งอันตเวทสิกที่มาจากพระอัครมหาเสนาบดีอื่น และสัทธวิหาริกผู้เป็นศิษย์ของอาจารย์มาเรียนรู้ร่วมกัน

พระอัสสชิบอกว่า “เราเป็นคนใหม่ ยังบวชไม่นาน เพิ่งมาสู่**พระธรรมวินัย**นี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านได้กว้างขวาง แต่จักกล่าวใจความแก่ท่านโดยย่อ”¹⁹

จากจุดนี้พบว่าคำว่า **พระธรรมวินัย**เริ่มมีตั้งแต่ตอนนั้นแล้ว แต่คงจะไม่มากเหมือนที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก หลังจากนั้นพระอัสสชิก็ได้กล่าวธรรมสั้น ๆ เพียงว่า “**ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้**” แม้สั้นแต่กระชับได้ใจความ และก็มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีจนทำให้อุปัฏฐกะปริพาชกบรรลुโสดาบัน ยิ่งไปกว่านั้นยังชวนเพื่อนสนิทคือ โกลิตะปริพาชก (ต่อมาคือพระโมคคัลลานะ) และหมู่คณะออกบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกันถึง 250 คน²⁰ ภายหลังคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าได้ถูกเรียบเรียงจัดกลุ่มขึ้นตามรูปแบบและลักษณะประเภทคำสอนที่ต่างกัน จำแนกได้ 9 ประเภท เรียกว่า **นวัคคัสตฤสาสน์** ดังเห็นได้จากที่มาของพระปาติโมกข์ที่ยกเรื่องราวในพรรษาที่ 12 ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงจำพรรษาในเมืองเวรัญชา พระสารีบุตรได้ถามถึงการดำรงอยู่ได้นานของพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงตอบดังนี้

ดูกรสารีบุตร พระผู้มีพระภาคพระนามกกุสันธะ พระนามโกนาत्मนะ และพระนามกัสสปะ มีได้ทรงทำพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง **สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทัลละ** ของพระผู้มีพระภาคทั้งสาม

¹⁹ วิ.ม. 4/64/57 (ไทย.หลวง)

²⁰ วิ.ม. 4/64/57-60 (ไทย.หลวง)

พระองค์นั้นมีมาก **สิกขาบทก็ทรงบัญญัติ ปาติโมกข์ก็ทรง**
แสดงแก่สาวก เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
เหล่านั้น เพราะอันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทเจ้า
เหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกัน ต่างโคตรกัน ต่างชาติกัน
ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้
ตลอดระยะเวลาที่ยาวนาน²¹

จากเนื้อหานี้แสดงว่าก่อนที่จะมีปาติโมกข์เกิดขึ้นนั้น คำสอนใน
พระพุทธศาสนาก็ได้ถูกจัดเรียบเรียงเป็นหมวดตามประเภทการสอน
เป็น 9 หมวดดังข้อความข้างต้น คำว่า “พระธรรมวินัย” ที่พระอัสสชิได้
กล่าวถึงแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ พระธรรมและพระวินัย ซึ่งพระธรรมนั้น
คือ กลุ่มคำสอนที่เรียกว่า **นวัคคัสตฤสาสน์**นั่นเอง สิ่งนี้ได้กล่าวไว้ใน
มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในพระธรรมวินัยนี้
ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน
อิติอูตตะกะ ชาดก อัပ္ပุตตธรรม เวทัลละ กุลบุตรเหล่านั้น
เล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรม
เหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นย่อมประจักษ์ชัดแก่
กุลบุตรเหล่านั้นผู้ไตร่ตรองซึ่งเนื้อความด้วยปัญญา กุลบุตร
เหล่านั้นไม่เป็นผู้มีการข่มผู้อื่นเป็นอาณิสส และไม่มีการ
เบียดเบียนซึ่งความนิทาจากผู้อื่นเป็นอาณิสส ย่อมเล่า
เรียนธรรม และกุลบุตรเหล่านั้นย่อมเล่าเรียนธรรมเพื่อ
ประโยชน์ใด ย่อมได้เสวยประโยชน์นั้นแห่งธรรมนั้น ธรรม

²¹ วิ.มหา. 1/7/9 (ไทย.หลวง)

เหล่านั้นอันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน²²

จากข้อความข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า พระธรรมในยุคต้นของ
พระพุทธศาสนา หมายถึง **นวัคสัตถุศาสน์** ได้แก่ **สูตระ เคยยะ เวยยา-**
กณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทัลละ นั้นเอง
ส่วนพระวินัยนั้นเนื่องจากยังไม่มีสิกขาบทในพระปาติโมกข์ จึงน่าจะ
เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ของการบวชและการอยู่ร่วมกันของสงฆ์ภายใน
อารามที่ค่อย ๆ เกิดและท่องจำกัน ส่วนสิกขาบทในพระปาติโมกข์เกิด
ขึ้นครั้งแรกหลังจากที่พระสารีบุตรได้สอบถามการดำรงอยู่ยาวนานของ
พระศาสนาอีกหลายปี

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา
ครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงประทับที่แคว้นมัลละ เขตนครปาวา
โดยพระสารีบุตรอ้างเหตุการณ์แตกแยกกันวิวาทกันในเรื่องคำสอนต่าง ๆ
ของเหล่านิครนถ์ที่เป็นศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตร หลังจากทีนิครนถ์นาฏ-
บุตรได้เสียชีวิตไป ดังที่ปรากฏใน**สังคีตสูตร**²³ พระสารีบุตรได้กล่าวกับ
ภิกษุทั้งหลายว่า

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละแล้วที่
พระนครปาวาไม่นานนัก เพราะกาลกิริยาของนิครนถ์นาฏ-
บุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก เกิด
บาดหมางกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น เสียดแทงกัน
และกันด้วยหอก คือปากอยู่ว่า **ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้**

²² ม.ม. 12/279/186 (ไทย.หลวง)

²³ ที.ปา. 11/160/225 (ไทย.หลวง)

ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร
ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้า
เป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควร
จะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าว
ภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ข้อที่ท่านเคยซ้ำของมา
ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว
ข้าพเจ้าชมท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย ถ้าท่าน
สามารถ จงแก้ไขเสีย มิฉะนั้นเห็นจะมีแต่ความตาย
อย่างเดียวเท่านั้น จะเป็นไปในพวงนิครนถ์ผู้เป็นสาวก
ของนาฏบุตร แม้พวกสาวกของนิครนถ์นาฏบุตรที่เป็น
คฤหัสถ์ผู้นั่งชาวห่มขาว ก็มีอาการเปื้อนหนาย คลายความรัก
รู้สึกท้อถอยในพวงนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนาฏบุตร ทั้งนี้
เพราะธรรมวินัยอันนิครนถ์นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศ
ไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้
ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยมีที่พำนัก
อันทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ย่อมเป็นเช่นดังกล่าวมา
สำหรับในธรรมวินัยที่กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็น
ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ไม่เป็นไปเพื่อความ
สงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ
ไว้ ผู้มีอายุทั้งหลาย ส่วนธรรมนี้แลอันพระผู้มีพระภาคของ
เราทั้งหลายตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะ

นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ
เป็นธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว²⁴

ข้อความข้างต้น เป็นสาเหตุของการรวบรวมคำสอนของพระ
พุทธเจ้าจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อให้พระภิกษุในสมัยพุทธกาลได้
ท่องจำกัน ซึ่งใน**สังคีตสูตร**ได้รวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่ตามจำนวน
ข้อของหมวดธรรมนั้นไว้ในตอนท้ายของพระสูตร ดังนี้

“ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงรู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน
พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่
พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นาน นั้นพึงเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความ
อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมหนึ่งเป็นไฉน สัตว์
ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะอาหาร สัตว์ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะ
สังขาร ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่งนี้แล อันพระผู้มี-
พระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน
พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่
พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้นพึงเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความ

²⁴ ที.ปา. 11/160/225 (ไทย.หลวง)

อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม 2 ที่พระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงรู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น
ตรัสไว้ ธรรม 2 เป็นไฉน นามและรูป 1 อวิชชาและภวตัณหา
1 ภวทิจิและวิภวทิจิ 1

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 3 ธรรมมี
ประเภทละ 3 ฯ เป็นไฉน 1. อกุศลมูล คือ โลภะ 2. อกุศลมูล
คือ โทสะ 3. อกุศลมูล คือ โมหะ...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 4...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 5...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 6...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 7...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 8...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 9...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 10...

อเสขธรรม 10 อย่าง

1. ความเห็นชอบที่เป็นของพระอเสขะ
2. ความดำริชอบที่เป็นของพระอเสขะ
3. เจรจาชอบที่เป็นของพระอเสขะ
4. การงานชอบที่เป็นของพระอเสขะ
5. การเลี้ยงชีวิตชอบที่เป็นของพระอเสขะ
6. ความเพียรชอบที่เป็นของพระอเสขะ
7. ความระลึกรู้ชอบที่เป็นของพระอเสขะ

8. ความตั้งใจชอบที่เป็นของพระอเสขะ

9. ความรู้ชอบที่เป็นของพระอเสขะ

10. ความหลุดพ้นชอบที่เป็นของพระอเสขะ ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 10 ๆ เหล่านี้
แล อันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้ว พวกเรา
ทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงแก่งแย่งกัน การที่
พรหมจรรย์นี้ยังยืนตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์
แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมากเพื่ออนุเคราะห์แก่โลก
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย”

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแล้วตรัสกะ
ท่านพระสารีบุตรว่า ดิละ ดิละ สารีบุตร ดูกรสารีบุตร เธอได้
ภาสิตสังคิตติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นการดีแล้ว ดังนี้
ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวสังคิตติปริยายนี้แล้ว พระศาสดา
ทรงพอพระทัย และภิกษุเหล่านั้นต่างดีใจ ชื่นชมภาสิตของ
ท่านพระสารีบุตรแล้ว ดังนี้แล ฯ²⁵

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาที่น่าเสนอในตอนท้ายของพระสังคิตติสูตร
ตั้งแต่ข้อ 226 – 363 เป็นการรวบรวมธรรมตามลำดับหมวดหมู่แห่งธรรม
ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 ซึ่งถือว่าเป็นการรวบรวมจัดหมวดหมู่ธรรม
ขึ้นมาครั้งแรก โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้รับรอง หลังจากนั้น พระสารีบุตร
ได้เรียกพระภิกษุมา แล้วได้สาธิตวิธีการจัดหมวดหมู่ธรรมอีกแบบหนึ่ง
โดยตั้งประเด็นหัวข้อธรรมไว้ 10 ประเด็นก่อน เช่น ธรรมที่มีอุปการะมาก

²⁵ ที.ปา. 11/221-363/158-250 (ไทย.หลวง)

ธรรมที่ควรเจริญ เป็นต้น จากนั้นก็จัดกลุ่มหมวดธรรมตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 คล้ายในสังคีตสูตร เพียงแต่ในแต่ละหมวด จะยกตัวอย่างหัวข้อธรรมตามประเด็นที่ตั้งไว้ 10 ประเด็น ทีละประเด็น เรียกว่า ทศตตรสูตร²⁶ จุดนี้แสดงถึงพัฒนาการของการรวบรวมพระธรรมไว้เป็นชุดตามจำนวนหัวข้อธรรมในหลักธรรมนั้นๆ อรรถกถาของพระสูตรนี้ได้กล่าวว่า “พระสาวกบุตรหวังจะให้เป็นที่สบายสำหรับเหล่าพระภิกษุที่มาฟังธรรมจึงตั้งมาติกาจำแนกธรรมเป็น 10 หมวดตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 แต่ละหมวดก็ยกตัวอย่างหลักธรรมมา 10 หัวข้อ ซึ่งแนวทางการจัดหมวดหมู่หลักธรรมต่างๆ ตามจำนวนหัวข้อธรรมของหลักธรรมนั้นๆ เป็นวิธีที่ใช้ในการแบ่งหมวดหมู่ธรรมในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกายในคราวสังคายนาครั้งที่ 1

ซึ่งในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงให้โอวาทเกี่ยวกับพระธรรมวินัยเสริมไว้หลังจากได้ทรงให้ปัจฉิมโอวาทว่า

วัยของเราแก่หง่อมแล้วชีวิตของเราเป็นของน้อย
เราจักละพวกเธอไป เรากระทำที่พึงแก้ตนแล้ว ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล อันดีเกิด
จงเป็นผู้มีความดำริตั้งมั่นดีแล้ว ตามรักษาจิตของตนเกิด
ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่ใน**ธรรมวินัย**นี้ ผู้นั้นจักละชาติ
สงสาร แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังนี้ ฯ²⁷

นอกจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูกรอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว

²⁶ ที.ปา. 11/364/251 (ไทย.หลวง)

²⁷ ที.ม. 10/107/100 (ไทย.หลวง)

พระศาสดาของพวกเราไม่มี ก็ข้อนี้ พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยอันใดเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ **ธรรมและวินัยอันนั้น** จักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”²⁸

ในยุคท้ายพุทธกาลคำสอนมีการรวบรวมและแบ่งกลุ่มการศึกษาที่ชัดเจนขึ้น ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าหลังจากที่พระสารีบุตรได้ยกตัวอย่างจัดหมวดหมู่พระธรรมไว้ในสังคิยสูตรแล้ว ก็ได้มีการปรับปรุงวิธีการจัดหมวดหมู่ของคำสอนดังที่เห็นจากทศุตตรสูตร นอกจากนั้น แม้ในอวาสก็มีการศึกษาและกล่าวธรรมกันตามกลุ่ม ดังเห็นได้จากในพระวินัยปิฎกมหาวรรคกล่าวว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในอวาสแห่งหนึ่ง ถึงวันปวารณา ภิกษุทั้งหลายกล่าวธรรมกัน **ภิกษุที่เชี่ยวชาญในพระสูตรก็สาธยายพระสูตรกัน พระวินัยธรก็วินิจัยพระวินัยกัน พระธรรมกถึกสนทนาธรรมกัน**”²⁹

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการปรับปรุงเรียบเรียงเนื้อความในพระสูตรกันอยู่ตามอวาสต่าง ๆ ซึ่งในพระสูตรนี้มีการกล่าวถึงการสาธยายพระสูตรของพระสุตตันติกะ (พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระสูตร) การวินิจัยพระวินัยของพระวินัยธร และการสนทนาธรรมของพระธรรมกถึก เนื้อความคล้าย ๆ กันนี้พบในเรื่องราวของพระทัฬหะมัลลบุตรที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ท่านได้จัดสรรเสนาสนะหรือที่พักพระภิกษุที่เชตวันมหาวิหารตามความเชี่ยวชาญที่คล้ายคลึงกัน “พระภิกษุผู้ทรงพระสูตร (สุตตันติกะ) ก็ให้แต่งตั้งเสนาสนะรวมกันเพื่อซ้อมพระสูตรกัน (สุตตันตะ), ผู้ทรงวินัย (วินัยธร) รวมกัน เพื่อวินิจัยพระวินัยกัน, ผู้ทรงพระอภิธรรม (อาภิธัมมิกะ) รวมกัน เพื่อสนทนาพระอภิธรรมกัน”³⁰

²⁸ ที.ม. 10/123/141 (ไทย.หลวง)

²⁹ วิ.ม. 4/234/375 (ไทย.มจร.)

³⁰ วิ.มหา. 1/541/667 (ไทย.หลวง)

จากการเปรียบเทียบเนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สิ่งที พระธรรมกถึกสนทนากันได้มีการพัฒนามาเป็นพระอภิธรรมในภายหลัง ตรงนี้ในมหาโคตติงคสาโลสูตร³¹ ได้กล่าวถึงในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับ อยู่ที่ป่าโคตติงคสาโลวัน พร้อมพระเถระหลายรูปคือ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระเวทสยะ พระอานนท์ พระสารีบุตรทรงถามพระเถระแต่ละรูปที่มาฟังธรรมกับท่านว่า **“ป่าโคตติงคสาโลวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร”** ซึ่งแต่ละรูปต่างตอบด้วย คำตอบที่แตกต่างตามปฏิภาณของตน จึงได้คำตอบที่ต่างกัน จึงพากัน ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วเล่าเรื่องราวให้พระองค์ทรงทราบ จุดที่น่าสนใจ คือคำตอบของพระมหาโมคคัลลานะที่ว่า **“ภิกษุ 2 รูปในพระศาสนา นี้ กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้ง 2 นั้น ถ้ามกกันและกัน ถ้ามปัญหากันแล้ว ย่อมแก้กันเอง ป่าโคตติงคสาโลวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้”** พระพุทธเจ้าทรงบอกว่าที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวมาก็ชอบ เพราะ ท่านเป็นธรรมกถึก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมที่พระธรรมกถึกสนทนา ธรรมกัน เรียกว่า **พระอภิธรรม**

ผู้วิจัยเห็นว่า มีการรวบรวมเนื้อหาคำสอน พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ซึ่งเป็นเพียงแค่ชื่อที่ใช้เรียกเนื้อหาคำสอน ส่วนรายละเอียดว่า ประกอบด้วยอะไรบ้างนั้น จากการสืบค้นในพระไตรปิฎก ไม่พบรายละเอียดเนื้อหาที่สามารถระบุได้ ข้อสังเกตคือ ในพระไตรปิฎก จะมีการเรียงเนื้อหาคำสอนเป็นพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม อาจจะ เป็นได้ว่าเรียงชื่อตามการเกิดก่อนหลังของเนื้อหา

ข้างต้นคือเรื่องราวของการจัดการศึกษาและการพัฒนาคำสอนใน พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้สืบค้นตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสรู้จนถึงตอน ปรีณิพพาน คำส่วนใหญ่ที่ทรงกล่าวถึงนั้นคือคำว่า **“พระธรรมวินัย”** ซึ่ง

³¹ ม.ม. 12/367-382/280-289 (ไทย.หลวง)

ประกอบด้วยอะไรบ้างนั้น จากเนื้อหาข้างต้น แบ่งได้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ

1. ช่วงที่คำสอนยังกระจัดกระจายเป็นเรื่อง ๆ ไม่ได้จัดเป็นหมวดหมู่
2. ช่วงที่มีการรวบรวมคำสอนตามกลุ่มลักษณะคำสอนที่เรียกว่า นวังคัสตฤสาสน์

3. มีการรวบรวมคำสอนและจัดหมวดหมู่เนื้อหาตามลักษณะของเนื้อหาตามกลุ่มพระที่มาเรียนรู้ด้วยกัน คือพระสุตตันตปิฎกสาธยาย พระสุตตร พระวินัยพระวินัยจัญญะพระวินัย และพระธัมมกถิกสนทนาวรรณ ภายหลังเรียกว่าพระอภิธรรม

4.2 การจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยในการสังคายนาครั้งที่ 1

การกำเนิดและพัฒนากาของพระไตรปิฎกนั้น สามารถสืบค้น ข้อมูลได้จากบทนำของคัมภีร์กถาวัตถุในพระอภิธรรมปิฎก บทนำ ของคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ประวัติศาตร์ ที่มีการบันทึกเรื่องราว การกำเนิดของพระไตรปิฎก อาทิ คัมภีร์ทีปวงค์ มหาวงศ์ มูลศาสนา ชินกาลมาลินี สัทธัมมสังคหะ ศาสนวงศ์สังคิตยวงศ์ โดยส่วนใหญ่จะให้ ข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ ในช่วงเวลาหลังจากพุทธปรินิพพานจนกระทั่งการ สังคายนาครั้งที่ 3 ได้เสร็จสิ้นลง

คำว่า **พระไตรปิฎก** มาจากคำในภาษาบาลีว่า **เตปิฎกั** ที่แปลว่า **ตระกร้า 3 ใบ** ตระกร้า คือภาชนะสำหรับใส่รวมของต่าง ๆ เข้าไว้ ภายหลัง จากรวบรวมคำสอนจึงนำมาใช้ในความหมายว่า เป็นที่รวบรวมคำสอน ในพระพุทธศาสนา ซึ่งความหมายนี้พบ 2 ที่ด้วยกันในพระไตรปิฎก คือ คำว่า **“ปิฎกั ตีณิ สงคิตั”** (สังคายนาพระไตรปิฎก)³² กับ **“วินยั ทีเป ปกาเสสุ ปิฎกั”** (ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะ)³³

³² วิ.จ. 7/629/395 (บาลี.มมร)

³³ วิ.ป .8/469/119 (บาลี.มมร)

ส่วนคำว่า **สังคายนา** หมายถึง การรวบรวมหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่ โดยการประชุมสงฆ์เพื่อทำความเข้าใจให้ตรงกัน มีแนวทางปฏิบัติเป็นไปในแนวเดียวกัน และเพื่อความมั่นคงตั้งอยู่ได้นานของพระพุทธศาสนา

เนื้อหาการสังคายนาครั้งที่ 1 ได้มีกล่าวอย่างละเอียดไว้ในพระวินัยจุลวรรค มีกล่าวสรุปเรื่องการสังคายนาครั้งที่ 1 ไว้ในปัญจสติกขันธกะข้อที่ 614-629 ว่า³⁴ พระมหากัสสปะได้ชี้แจงแก่คณะสงฆ์ว่า ได้ทราบข่าวการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากอาชีวก ทำให้ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนเศร้าโศก ท่านได้กล่าวปลอบโยน แต่ตอนนั้น พระสุภัททวุฒุมบรรพชิตที่อยู่ในที่นั้นกล่าวว่า “พวกเราพ้นไปดีแล้วจากมหาสมณะนั้น ด้วยว่าพวกเราถูกเบียดเบียนว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ ก็บัดนี้ พวกเราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้นได้ ไม่ปรารถนาจักทำสิ่งใด ก็ไม่ทำสิ่งนั้น”

พระมหากัสสปะได้อ้างเหตุนี้ และแจ้งต่อคณะสงฆ์เพื่อขอให้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยสงฆ์ขอให้พระเถระเลือกคณะพระภิกษุซึ่งพระมหากัสสปะได้เลือกทั้งหมด 499 รูป แต่มีภิกษุหลายรูปกล่าวสนับสนุนให้พระอานนท์ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์เข้าร่วมด้วย เนื่องจากพระอานนท์ได้เรียนธรรมและวินัยเป็นอันมากจากพระพุทธเจ้า แต่สุดท้ายพระอานนท์ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ก่อนการสังคายนา หลังจากนั้น ก็เลือกสถานที่เป็นเมืองราชคฤห์ โดยให้เฉพาะภิกษุ 500 รูปเท่านั้นที่จำพรรษาที่เมืองนี้ เมื่อได้รับความเห็นชอบจากสงฆ์แล้ว

หลังจากนั้น พระมหากัสสปะก็ได้เริ่มการสังคายนาขึ้นโดยถามเรื่องพระวินัยกับพระอุบาลี โดยเริ่มสอบถามจาก**ปฐมปาราชิก** ไปจนถึง

³⁴ วิ.จ. 7/614-629/246-258 (ไทย.หลวง)

จตุตถปาราชิก แล้วต่อด้วยพระวินัยอื่น (อุภโตวินัย หมายถึง วินัยของภิกษุและภิกษุณี) หลังจากนั้นก็ได้ถามพระธรรมกับพระอาณนทีซึ่งเริ่มจากพรหมชาลสูตร ต่อด้วยสามัญญผลสูตรแล้วหลังจากนั้นก็ถามต่อจนครบ 5 นิกาย เมื่อจบแล้วพระอาณนทีได้แจ้งต่อสงฆ์ว่า พระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพานได้กล่าวไว้ว่า หากสงฆ์ต้องการสามารถถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ทำให้เกิดข้อสงสัยในหมู่สงฆ์ว่าสิกขาบทเล็กน้อยหมายถึงสิกขาบทใดบ้างมีความเห็นไม่ตรงกัน สุดท้ายพระมหากัสสปะได้เสนอให้คงไว้เช่นเดิมโดยมีญัตติว่า “สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติแล้ว สมาทานประพฤตินิสัยตามทั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว” ที่ประชุมพระอรหันต์ทั้ง 500 รูป มีมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์

หลังจากนั้นสงฆ์ได้ปรับอาบัติพระอาณนทีเรื่อง ไม่ถามพระพุทธเจ้าว่าอะไรเป็นสิกขาบทเล็กน้อย เรื่องเหยียบผ้าวัสสิกสาฎกของพระพุทธเจ้า เรื่องให้สตรีถวายบังคมพระสรีระพระพุทธเจ้าก่อน ทำให้สรีระต้องเปื้อนน้ำตา เรื่องไม่ทูลอ้อนวอนให้พระพุทธเจ้าอยู่ตลอดกับ เรื่องชวนชวายนให้มีการบวชภิกษุณี ท่านได้ชี้แจงเหตุผลที่ละเรื่อง แต่สุดท้ายก็ยอมรับอาบัติ แล้วเนื้อหาในปัญจสติกขันธกะยังได้เล่าต่อถึงเรื่องพระปุณณะกับสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป ที่เดินทางมากองราชคฤห์หลังสังคายนาเสร็จ เมื่อทราบเรื่องราวการสังคายนาแล้ว ก็บอกว่าดีแล้ว แต่ตัวท่านจะทรงจำไว้ตามที่ได้รับฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าเท่านั้น แล้วพระอาณนทีก็ได้แจ้งเรื่องที่พระพุทธเจ้าบอกให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณะ เมื่อสงฆ์รับทราบก็ได้ปฏิบัติตาม จนพระฉนณะละมานะและได้บรรลुพระอรหันต์ในที่สุด

จากจุลวรรคแสดงให้เห็นว่า การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งนี้ มีการกล่าวถึงเนื้อหาของ**พระวินัย**ส่วนของมหาวิภังค์ **พระสูตร** มีการกล่าวถึงเนื้อหาของ 5 นิกาย โดยไม่ได้ให้รายละเอียดอื่น ส่วนพระอภิธรรมไม่ได้มีกล่าวไว้

ใน**อรรถกถา**นั้น ได้มีการกล่าวถึงสังคายนาครั้งที่ 1 ไว้ในช่วงต้นของคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย³⁵ ในอารัมภกถา ได้อ้างถึงเนื้อความที่กล่าวไว้ในปัญจสติกขันธกะในพระวินัยปิฎก แต่เนื้อหาในอรรถกถามีความละเอียดขึ้น ตอนต้นกล่าวถึงการประชุมสงฆ์ 7 แสนรูปเช่นเดียวกับในคัมภีร์ทีปวงศ์ เนื้อหาเกี่ยวกับการสังคายนาครั้งที่ 1 นี้ได้นำเนื้อหาจากพระวินัยปิฎก คัมภีร์ทีปวงศ์ และคัมภีร์มหาวงศ์มาผนวกรวมกัน พร้อมให้รายละเอียดที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น เรื่องราวการวางแผนของสงฆ์ในการปฏิสังขรณ์เสนาสนะ หรือการสนับสนุนของพระเจ้าอชาตศัตรู ก็มีการใส่บทสนทนาระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเถระ เป็นต้น แต่สิ่งสำคัญคือเนื้อหาในการสังคายนาได้ระบุชื่อคัมภีร์และรายละเอียดของคัมภีร์ต่างๆ อย่างชัดเจนตอนสังคายนาพระวินัย โดยไล่ลำดับจากมหาวิภังค์แล้วต่อด้วยภิกขุณีวิภังค์ ดังนี้

ลำดับนั้น พระเถระทั้งหลาย ยกปาราชิก 4 เหล่านี้ ขึ้นสู่สังคหะว่า นี่ชื่อปาราชิกกัณฑ์ แล้วได้ตั้งสังฆาภิเสก 13 ไว้ว่า เตรสกัณฑ์ ตั้ง 2 ลิกขาบทไว้ว่า อนียต ตั้ง 30 ลิกขาบทไว้ว่า นิสัคคิยาปาจิตติย ตั้ง 92 ลิกขาบทไว้ว่า ปาจิตติย ตั้ง 4 ลิกขาบทไว้ว่า ปาฏิเทสนียะ ตั้ง 75 ลิกขาบทไว้ว่า เสขิยะ (และ) ตั้งธรรม 7 ประการไว้ว่า อภิรณสมณะ ดังนี้

³⁵ วิ.มหา.อ. 1/24-60 (ไทย.มมร)

พระเถระทั้งหลาย ครั้นยกมหาวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะ
อย่างนี้แล้ว จึงตั้ง 8 สิกขาบท ในภิกษุณีวิภังค์ไว้ว่า นี่ชื่อ
ปาราชิกกัณฑ์ ตั้ง 17 สิกขาบทไว้ว่า สัตตรสกัณฑ์ ตั้ง 30
สิกขาบทไว้ว่า นิสสัคคียปาจิตติย ตั้ง 166 สิกขาบท ไว้ว่า
ปาจิตติย ตั้ง 8 สิกขาบทไว้ว่า ปาฏิเทสนียะ ตั้ง 75 สิกขาบท
ไว้ว่าเสขียะ ตั้งธรรม 7 ประการไว้ว่า อภิรณสมณะ ดังนี้

พระเถระทั้งหลาย ครั้นยกภิกษุณีวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะ
อย่างนี้แล้ว จึงได้ยกแม่ขันธกะและปริวารขึ้น (สู่สังคายนา)
โดยอุบายนั้นนั่นแล. พระวินัยปิฎก พร้อมทั้งอุกโตวิภังค์
ขันธกะและปริวาร พระเถระทั้งหลายยกขึ้นสู่สังคหะแล้ว³⁶

จากเนื้อหาจุดนี้ แสดงถึงพระวินัยปิฎกที่ประกอบด้วย วิภังค์ ขันธกะ
และปริวารที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่คัมภีร์ปริวารซึ่งเป็นเล่มที่ 8 ในพระ-
ไตรปิฎก เนื้อหาเป็นเรื่องการซักซ้อมทำความเข้าใจเรื่องพระวินัยใน
ประเด็นต่าง ๆ บรรยายในลักษณะถาม-ตอบ เหมือนเป็นคู่มือการ
ศึกษาพระวินัยเนื้อหาช่วงต้นมีการกล่าวถึงรายนามพระเถระผู้ทรง
จำพระวินัยสืบกันมาทั้งในอินเดีย 5 รูปและในเกาะลังกาอีก 33 รูป³⁷
ดังนั้นจึงมีผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกหลายท่านให้ความเห็นว่าคัมภีร์
ปริวารเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 1 และถูกผนวก
เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎกในภายหลัง³⁸ เป็นไปได้ว่าเหตุที่พระพุทธ-
โฆสาวจารย์ได้รวมเอาคัมภีร์ปริวารอยู่ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1 ด้วย

³⁶ วิ.มหา.อ. 1/36 (ไทย.มมร)

³⁷ วิ.ป. 8/3/4-5 (ไทย.หลวง)

³⁸ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ-
มหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 50.

เพราะได้รับอิทธิพลจากเนื้อหาพระไตรปิฎกที่ใช้อยู่ในขณะแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งในพระวินัยปิฎกมีคัมภีร์ปริวารรวมอยู่ด้วยแล้ว

ทางด้านการสังคายนาพระธรรม ได้เริ่มจาก พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร โดยตั้งคำถามถึงสถานที่แล้วถามถึงนิทานบ้างบุคคลบ้าง และถามแบบเดียวกันจนครบ 5 นิกาย และให้รายละเอียดของ 5 นิกายดังนี้ “ที่ชื่อนิกาย 5 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย บรรดานิกายเหล่านั้น พระพุทธพจน์ที่เหลือยกเว้น 4 นิกายเสีย ชื่อว่าขุททกนิกาย ในขุททกนิกายนั้น พระวินัยท่านอุบาลีเถระได้วิสันนาแล้ว ขุททกนิกายที่เหลือและอีก 4 นิกาย พระอานนทเถระวิสันนา”³⁹

ในสมันตปาสาทิกา ได้กล่าวถึงกระบวนการในการสังคายนาโดยคณะสงฆ์เพียงเท่านี้ เนื้อหาภายหลังจากนี้ เป็นการอรรถาธิบายเรื่องของพระพุทธพจน์แทน ซึ่งในนั้นมีการกล่าวถึงพระไตรปิฎกไว้หลายแบบตามจำนวนประเภทของเนื้อหา คือ องค์ 1 องค์ 2 องค์ 3 องค์ 5 องค์ 9 และองค์ 84,000 ที่น่าสนใจคือองค์ 3 สำหรับองค์ 3 มีอธิบาย 2 รูปแบบ คือ 1) แบ่งเป็น ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ 2) แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก แล้วอธิบายสรุปพระไตรปิฎกไว้ดังนี้

ประมวลพระพุทธรวณะแม่ทั้งหมด ทั้งที่ร้อยกรองใน
ปฐมสังคายนา ทั้งที่ร้อยกรองในภายหลัง เป็นปาติโมกข์
2 ฝ่าย วิภังค์ 2 ขันธกะ 22 ปริวาร 16 ชื่อวินัยปิฎก

³⁹ วิ.มหา.อ. 1/36-37 (ไทย.หลวง)

พระพุทธพจน์นี้คือ ทีฆนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 34 สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น มัชฌิมนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 152 สูตร มีมูลปริยายสูตร เป็นต้น สังยุตตนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 7,762 สูตร มีโฆตรณสูตร เป็นต้น อังคุตตรนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 9,557 สูตร มีจิตตปริยาทานสูตร เป็นต้น ขุททกนิกาย 15 ประเภท ด้วยอำนาจแห่งขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภทา อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ชื่อสูตรตันตปิฎก

พระพุทธพจน์นี้คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคล-
บัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปฏฐาน ชื่ออภิธรรมปิฎก⁴⁰

จะเห็นได้ว่า เนื้อความตรงจุดนี้ได้บอกว่าพระไตรปิฎกมีเนื้อหา 2 ส่วน ส่วนแรกมาจากคราวสังคายนาครั้งที่ 1 คือ พระวินัยปิฎกที่พระอุบาลีเป็นผู้สาธยาย ประกอบด้วย มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ ชันธกะ และปริวาร และพระสูตรตันตปิฎกที่พระอานนท์เป็นผู้สาธยาย ประกอบด้วย ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย ส่วนที่ 2 คือ ที่ร้อยกรองขึ้นในภายหลัง หมายถึงเนื้อหาในส่วนพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมีบางคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก เช่น คัมภีร์กถาวัตถุได้ระบุชัดเจนว่าพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นผู้รจนาขึ้นในคราวสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อราว

⁴⁰ วิ.มหา.อ. 1/41 (ไทย.มมร) เนื้อความถัดจากจุดนี้ สมันตปาสาทิกา ได้อรรถาธิบายในความหมายของพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม พร้อมทั้งบอกโครงสร้างของพระไตรปิฎกมาอย่างละเอียด ส่วนพุทธพจน์มีองค์ 9 คือ นวังคัลลสูตรนี้ จุดนี้ได้แจกแจงอย่างละเอียดว่า คัมภีร์ใดในพระไตรปิฎกคือ สุตตะ เคยย อัปภูตธรรม เวทลละ

236 ปีหลังพุทธกาล

คัมภีร์สุมังคลวิลาสนี้ อรรถกถาของทีฆนิกาย ในอาร์มภกตาได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 1 เช่นเดียวกัน ซึ่งเนื้อความตอนสังคายนาพระวินัยมีรายละเอียดคล้ายคลึงกับในสมันตปาสาทิกา แต่มีการแสดงรายละเอียดจำนวนภาณวารของแต่ละส่วน วิภังค์มี 64 ภาณวาร ขันธกะมี 80 ภาณวาร ปริวารมี 25 ภาณวาร ในส่วนของพระสูตรนั้นมีเนื้อหาและลำดับที่มีความแตกต่างกันคือ สังคายนาจากทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย 4 นิกายแรกก่อน มีการให้รายละเอียดในเรื่องจำนวนพระสูตร พร้อมทั้งมอบหมายผู้รับผิดชอบในการทรงจำและสืบทอด หลังจากนั้น ก็ต่อยอดด้วยพระอภิธรรม และขุททกนิกายเป็นลำดับสุดท้าย สามารถกล่าวโดยภาพรวมได้ดังนี้⁴¹

ทีฆนิกาย มี 64 ภาณวาร 34 สูตร จัดเป็น 3 วรรค คือ สิลขันธวรรค มหาวรรค ปาฎิกวรรค มอบให้พระอานนทีไปสอนลูกศิษย์ท่องจำสืบทอด

มัชฌิมนิกาย มี 80 ภาณวาร มอบให้ศิษย์ของพระสารีบุตรบริหารท่องจำสืบทอด (ขณะทำสังคายนาครั้งที่ 1 พระสารีบุตรนิพพานแล้ว)

สังยุตตนิกาย มี 100 ภาณวาร มอบให้พระมหากัสสปะไปสอนลูกศิษย์

อังคุตตรนิกาย มี 120 ภาณวาร มอบให้พระอนรุทธะไปสอนลูกศิษย์

พระอภิธรรม ประกอบด้วย คัมภีร์ธัมมสังคณี คัมภีร์วิภังค์ คัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ คัมภีร์ธาทูกถา คัมภีร์ยมก คัมภีร์ปฏิฐาน ไม่ได้กล่าวไว้ว่ามอบหมายให้ใครเป็นผู้ทรงจำสืบทอด

ขุททกนิกายนั้น ในสุมังคลวิลาสนี้ได้กล่าวไว้ดังนี้

⁴¹ ที.สี.อ.11/77-78 (ไทย.มมร)

พระทีฆมภาณกาจารย์กล่าวว่า ต่อจากการสังคายนา
อภิธรรมปิฎกนั้น พระธรรมสังคายนาทรงได้
สังคายนาพระบาลีนี้ คือ ชาดก นิตยเทศ ปฏิสัมภิทามรรค
อปทาน สุตตนิบาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ
วิมานวัตถุ เปตวัตถุเถรคาถา เถรคาถา แล้วกล่าวว่า ประชุม
คัมภีร์นี้ชื่อว่า ขุททกคั่นถะ แล้วยกสู่**สังคายนา**ในอภิธรรม
ปิฎกเหมือนกัน ส่วนพระมัชฌิมภาณกาจารย์กล่าวว่า
ขุททกคั่นถะทั้งหมดนี้กับจริยาปิฎกและพุทธวงศ์ นับเนื่อง
ในสุตตันตปิฎก⁴²

จะเห็นได้ว่า พระทีฆมภาณกาจารย์ คือ พระเถระผู้ทรงจำสืบทอด
ทีฆนิกายต่อ ๆ กันมา เห็นว่า เนื้อหาของขุททกนิกายเป็นส่วนหนึ่งของ
อภิธรรมปิฎก แต่พระมัชฌิมภาณกาจารย์ คือ พระเถระผู้ทรงจำสืบทอด
มัชฌิมนิกายต่อ ๆ กันมา เห็นว่า ควรนับเนื่องในสุตตันตปิฎก นอกจากนี้
พระมัชฌิมภาณกาจารย์ยังเห็นว่า คัมภีร์จริยาปิฎกและพุทธวงศ์นับเป็น
ส่วนหนึ่งของขุททกนิกายด้วย แต่พระทีฆมภาณกาจารย์ไม่เห็นด้วย

ใน**คัมภีร์ทีปวงศ์**⁴³ คัมภีร์บันทึกประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา
และราชวงศ์ของเกาะลังกาที่เก่าแก่ที่สุด ระบุว่าขึ้นก่อน พ.ศ.900 มีกล่าว
เพิ่มเติมจากเนื้อหาที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก จุลวรรคคือ ในการประชุม
เพื่อเลือกพระเถระผู้จะทำการสังคายนา 500 รูปนั้น มีพระสงฆ์มา

⁴² ที.สี.อ. 11/78-79 (ไทย.มมร)

⁴³ *คัมภีร์ทีปวงศ์*, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมันทา),
พิมพ์ครั้งที่ 3, (นครปฐม: มูลนิธิพุทธสาวิกา, 2553), 21-22.

ประชุมจำนวน 7 แขนรูป⁴⁴ พระเถระที่เลือกมาร่วมสังคายนานั้นได้เพิ่มชื่อ**พระอนรุทธะ** ผู้เลิศทางตาทิพย์ **พระวังคีสะ** ผู้เลิศทางการเข้าใจพระธรรมอย่างรวดเร็ว **พระปุลณะ** ผู้เลิศทางการแสดงธรรม **พระกุมารกัสสปะ** ผู้เลิศทางการเล่านิทานธรรม **พระกัจจานะ** ผู้เลิศทางการจำแนกธรรม **พระโกฏฐิตะ** ผู้เลิศในความรู้แห่งการวิเคราะห์แจกแจงและมีการกล่าวว่ามีพระเถระองค์อื่นๆ ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ⁴⁵ ในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ เช่น ด้านปฏิภาณ ด้านมหาอภิญญา และในด้านอิทธิฤทธิ์ ผู้มีความชำนาญด้านฌานและสมาธิ และผู้ที่เข้าถึงพระสัทธรรมโดยสมบูรณ์ พร้อมทั้งกล่าวว่าพระเถระทั้ง 500 รูปนั้นเชี่ยวชาญในหลักธรรมทั้ง 9 (นวัคคัตถุศาสน์) เป็นผู้ทรงจำพระธรรมวินัยโดยตรงจากพระพุทธเจ้า ทรงความรู้ในพระธรรมวินัยและเชี่ยวชาญในอาคม (คัมภีร์) ในเรื่องการสังคายนาจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยนั้นกล่าวว่าจัด 9 หมวดหมู่ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยาकरण คาถา อุทาน อิติวุตตะกชาดก อัปภูตะและเวทัลละ นอกจากนั้นยังเสริมว่า มีการจัดธรรมตามวรรค ปัญญาสกะ สังยุตตะและนิปาต หมวดหมู่อาคม เรียกว่า สุตตะ

ใน**คัมภีร์มหาวงศ์**⁴⁶ คัมภีร์บันทึกประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและราชวงศ์ของเกาะลังกาที่มีความเก่าแก่ถัดจากคัมภีร์ที่ปวงศันั้น มีการกล่าวถึงเรื่องราวของคัมภีร์ และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการ

⁴⁴ เนื่องจากพระมหากัสสปะได้มางานประชุมเพลิงพระพุทธสรีระในเวลานั้น มีพระสงฆ์จำนวนมากมาร่วมงานด้วย จึงเป็นเหตุให้มีสงฆ์ถึง 7 แขนรูป

⁴⁵ รายชื่อพระเถระที่เพิ่มขึ้นมา 6 รูป นอกจากพระอนรุทธะแล้วพระเถระอีก 5 รูป ล้วนแต่เป็นผู้เป็นเลิศที่เกี่ยวข้องกับธรรมะทั้งสิ้น

⁴⁶ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1*, แปลโดยสุเทพ พรหมเลิศ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), 19-24.

สังคายยาน้อยมาก แต่เพิ่มเรื่องราวการสนับสนุนของพระเจ้าอชาตศัตรู ทั้งการซ่อมแซมเสนาสนะปฏิสังขรณ์วิหารสำหรับจำพรรษา นอกจากนั้น ยังสร้างมณฑปอันนารีนรมย์ใกล้ประตูถ้ำสัตตบรรณ เพื่ออำนวยความสะดวกในการประชุมสงฆ์ นอกจากนั้น มีการแจ้งรายละเอียดของวันที่ประชุมคือ วันที่ 2 เดือน 2 ของพรรษา ในตอนท้ายกล่าวถึงคุณของการสังคายนาว่า จะทำให้พระศาสนาอยู่ได้ถึง 5,000 ปี นอกจากนั้น ยังบอกการเกิดแผ่นดินไหวถึง 6 ครั้ง หลังการสังคายนา

ในตำนานมูลศาสนานั้น ได้กล่าวถึงคัมภีร์ที่สังคายนาไว้ใกล้เคียงกันกับในอรรถกถา เพียงแต่มีการแบ่งแต่ละหมวดของพระวินัยเป็น กัณฑ์ เช่น เรียกหมวดปาราชิกว่า “ปาราชิกกัณฑ์” ลีขาบทของภิกษุมีทั้งหมด 227 ข้อ ของภิกษุณี มีทั้งหมด 311 ข้อ หลังจากนั้นก็สังคายนา ขันธกะและปริวาร เป็นเรื่องแปลกที่เรียก มหาวิภังค์ว่า ปาราชิกกัณฑ์-คัมภีร์ เรียกภิกษุณีวิภังค์ว่า ปาจิตตยคัมภีร์ ในขันธกะพบว่าเริ่มมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนเป็น มหาวรรคคัมภีร์และจุลวรรคคัมภีร์ ในมูลศาสนามีกล่าวว่าหลังจากที่สังคายนาพระวินัยเสร็จ ก็ทำการสังคายนาอรรถกถาต่อไป โดยแบ่งเป็นอรรถกถาของปาราชิกกัณฑ์ 59 ภาณวาร ส่วนที่เหลือจนถึงอรรถกถาปริวารมี 54 ภาณวาร หลังจากสังคายนาพระวินัยเสร็จก็ต่อด้วยการสังคายนา **สูตรตันตปิฎก** และ **อภิธรรมปิฎก**ต่อไป ในส่วนของพระสูตรกล่าวว่า “ให้พระมหากัสสปะเถระ แจ้งด้วยนิกาย รสปฐมวจน มัชฌิมวจน ปัจจิมวจนและปิฎกทุกประการ” นิกายแบ่งเป็น 5 คัมภีร์คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย และกล่าวว่า พระคัมภีร์นี้ประกอบด้วยองค์ 9 คือ นวังกัสตฤสาสน์⁴⁷

⁴⁷ วรี สิริอิสสระนันท์, ตำนานมูลศาสนา (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2557), 78-81.

จะเห็นได้ว่าในคัมภีร์มูลศาสนานั้น ได้เพิ่มเติมการเรียกชื่อและเพิ่มการสังคายนารรกกถาเข้าไป มูลศาสนาไม่ได้มีคำที่ชี้ถึงอรรกกถาของพระสูตรและพระอภิธรรม

ใน**ชินกาลมาลินี**⁴⁸ ได้กล่าวถึงเพียงภาพรวมของการสังคายนา คัมภีร์โดยใช้คำว่า “สังคายนาธรรมวินัยไตรปิฎก” เป็นเพียงเนื้อหาย่อของการสังคายนา ไม่ได้กล่าวลงรายละเอียดว่ามีคัมภีร์ใดบ้าง

ใน**สัทธัมมสังคหะ**⁴⁹ ได้กล่าวถึงรายละเอียดของคัมภีร์ในการสังคายนาไม่ต่างจากในอรรกกถา กล่าวว่าการสังคายนาโดยยกมหาวิภังค์ในเรื่องปาราชิกมาก่อน ภิกขุณีวิภังค์ ขันธกะและปริวารตามมาทีหลัง ส่วนชื่อของหมวดธรรม สัทธัมมสังคหะเรียก หมวดปาราชิกว่า “ปาราชิกกัณฑ์” หมวดสังฆาติเสส เรียกตามจำนวนข้อที่มีคือ “ไตรสกัณฑ์” และ “สัตตสกัณฑ์” เหมือนกับตำนานมูลศาสนา ส่วนหัวข้ออื่นนั้นไม่ได้ใส่คำว่ากัณฑ์ เมื่อสังคายนา**พระวินัย**เสร็จแล้ว ก็สังคายนา**พระสุตตันตปิฎก**ต่อ เริ่มจากพรหมชาลสูตร โดยรวบรวมเป็นที่นิกาย 34 สูตร ให้พระอานนท์ไปบอกต่อพระนิลิต มัชฌิมนิกาย 152 สูตร ให้พระนิลิตของพระสารีบุตรไปบริหาร สังยุตตนิกาย 7,762 สูตร⁵⁰ อังคุตตร-

⁴⁸ รัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลินี*, แปลโดย. พระยาพจนานิพนธ์ (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554), 86-87.

⁴⁹ พระมหาวิรัตน์ รัตนญาณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), 145-153.

⁵⁰ จำนวนพระสูตรในงานแปลคือ 100,762 พระสูตร ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ผู้วิจัยจึงตรวจสอบจากเนื้อหาภาษาบาลี “สตตสทสสตตตทวาสนุญฺหา” จะแปลสตตสทสทที่แปลว่า 7000 เป็นสตตสทสซึ่งแปลว่า 100,000 ส่วนในข้อความบาลี **สตตสท** (100 สูตร) คาดว่าเป็น สตตสท (500) ดังนั้น ข้อความบาลีที่ถูกต้องคือ “สตตสทสสตตตทวาสนุญฺหา” ที่แปลว่า 7,762 ซึ่งจุดนี้จะตรงกับ

นิกาย 9,557 สูตร ส่วนขุททกนิกายมี 15 คัมภีร์ คือ ขุททกปาฐ ัมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทา อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ถัดมาเป็น**พระอภิธรรมปิฎก** คือ ัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปฏฐาน ครบทั้ง 3 ปิฎก โดยในส่วนของพระสูตรและพระอภิธรรมนี้ ถ้ามองโดยพระมหากัสสปะและพระอานนท์เป็นผู้ตอบหลังจากนั้นพระอานนท์ก็ได้ลงจากธรรมาสน์

ใน**สังคีตियวงศ์**⁵¹ ได้กล่าวถึงรายละเอียดของพระวินัยดังนี้ “ปาราชิกกัณฑ์ 1 ปาจิตตีย 1 ถัดมาก็เรียก ภิกขุณีวิภังค์ 1 มหาวรรค 1 จุลวรรค 1 ปรีวาร 1” พระสูตรมีดังนี้ “ทีฆนิกาย มี 3 วรรค 34 สูตร, มัชฌิมนิกาย มี 15 วรรค 152 สูตร, สังยุตตนิกาย มี 7,762 สูตร, อังคุตตรนิกาย มี 9,557 สูตร, ขุททกนิกาย มีขุททกปาฐ ัมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทามัคค์ อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก รวม 15 เล่ม” พระอภิธรรมมีดังนี้ “ัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุปรกณ ยมก ปฏฐาน 7 ปรกณ”

สรุป การสังคายนาครั้งที่ 1 นี้เรียกว่า “**ปฐมสังคายนา**” หรือ “**ปัญจสตีกสังคีติ**” เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน เนื่องจากเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้เพียง 7 วัน พระสุภัททะ ได้กล่าวถ้อยคำที่

เนื้อความที่กล่าวในช่วงหลังที่กล่าวว่า “นิกายที่มีพระสูตร 7,762 คือสังยุตตนิกาย (พระมหาวิรัตน รตนญาโณ (ณฺหฺรจันทร), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา,” 63, 147, 150.)

⁵¹ สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคีตियวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*, แปลโดย. พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไ, 2466), 37-40.

จ้วงจาบพระธรรมวินัย เป็นการทำลายพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปะ จึงได้นำเข้าศึกษาในที่ประชุมสงฆ์ ภายหลังจากพุทธปรินิพพานไปแล้ว 3 เดือน ได้จัดสังคายนาขึ้นที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย มีพระอรหันต์จำนวน 500 องค์เข้าร่วมประชุม โดยมี พระมหากัสสปะเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และเป็นองค์ปุจฉา (ถาม) พระอุบาลีเป็นองค์วิสัชนา (ตอบ) พระวินัย พระอาณนทเป็นองค์วิสัชนา พระสุตร พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธเป็นองค์อุปถัมภ์ และเป็นประธานฝ่ายฆราวาส ใช้เวลา 7 เดือนจึงเสร็จ ข้อสังเกตในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 นี้คือ คำที่ใช้เรียกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จะใช้คำว่า “ธรรมวินัย” มีปรากฏคำว่า “ไตรปิฎก” ในพระวินัยจุลวรรค และปริวาร แต่ไม่มีรายละเอียดของคัมภีร์ที่ทำการสังคายนา ในคัมภีร์ที่ปวงศมีการกล่าวถึงรายละเอียดของพระธรรมโดยกล่าวถึงว่า สังคายนาตามนวัคคสัตตอุสสน์ การสังคายนาครั้งที่ 1 นี้พบว่ามีเพียงคัมภีร์ในยุคนั้นคือ สัทธัมมสังคหะและสังคีตยวงศ์ เท่านั้นที่กล่าวถึงว่ามีเนื้อหาของคัมภีร์ครบทั้ง 3 ปิฎก เมื่อพิจารณาถึงความเป็นจริงแล้ว เนื้อหาของทั้ง 3 ปิฎกไม่ควรจะเกิดครบในตอนที่สังคายนาครั้งนี้มีเพียงพระธรรมวินัย

4.3 การสังคายนาครั้งที่ 2 กับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย

การทำสังคายนาครั้งที่ 2 เกิดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว 100 ปี สาเหตุที่นำไปสู่การสังคายนาปรากฏในพระวินัยปิฎก **สัตตสติก-ขันธกะ** มีเนื้อความกล่าวถึงพระวัชชีบุตรได้กล่าวแสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองเวสาลีดังนี้

ก็โดยสมัยนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จ
ปรินิพพานล่วงได้ 100 ปี พวกพระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลี
แสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองเวสาลี ว่าดังนี้

1. เก็บเกลือไว้ในแขนง (เขาสัตว์) ฉ้น ควร
2. ฉ้นอาหารในเวลาบ่ายล่วงสององคุลี ควร
3. เข้าบ้านฉ้นอาหารเป็นอนติริตตะ (ไม่เป็นเดน) ควร
4. อาวาสมีสี่มาเดียวกันทำอุโบสถแยกกัน ควร
5. เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำก่อนได้
ภิกษุมาทีหลังจึงบอกขออนุมัติ ควร
6. การประพฤติตามอย่างที่อยู่ปชฌาย์และอาจารย์
ประพฤติมาแล้ว ควร
7. ฉ้นนมสดที่แปรแล้วแต่ยังไม่เป็นนมส้ม ควร
8. ดื่มสุราอ่อน ควร
9. ใช้ผ้าสีทณะไม่มีชาย ควร
10. รับทองและเงิน ควร ฯ⁵²

ซึ่งกระทำโดยจงใจ และกล่าวกับชาวเมืองว่าทำได้ คราวนั้นพระ
ยสกาภิกษุทบทวนท่านไม่ยินดีกับสิ่งนี้ พระวัชชีบุตรได้กล่าวว่า พระ
ยสกาภิกษุทบทวนบริภาษอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธา ทำให้ไม่เลื่อมใส
จึงลงปฏิสารณียกรรมแก่ท่าน ซึ่งท่านได้ขออนุญาตและไปชี้แจงให้ชาว
กรุงเวสาลีเข้าใจความจริงว่าข้อปฏิบัติ 10 อย่างนั้นเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้า
ทรงบัญญัติห้ามจนชาวเมืองเวสาลีเข้าใจ เมื่อพระวัชชีบุตรทราบความ
จึงได้ลงอุกเขปณียกรรมกับท่าน พระยสกาภิกษุทบทวนเห็นว่าวัตถุ 10
ประการ ถือเป็นการประพฤติผิดพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรง

⁵² วิ.จ. 7/630-664/259-279 (ไทย.หลวง)

บัญญัติไว้ จึงได้นำเอาเรื่องนี้ไปแจ้งแก่พระเถระหลายรูป อาทิ พระสัมมุต-
สาณวาสี ซึ่งท่านเห็นว่า อธิกรณ์นี้หยาบช้ากล้าแข็ง จึงแจ้งเรื่องต่อ
พระเวตตะ ท่านได้ถามเรื่องนี้กับพระยสกาภักตกบุตรอีกครั้ง เห็นว่าควร
ประชุมเพื่อวินิจฉัยอธิกรณ์ และได้นิมนต์พระสัพพกามีซึ่งมีพรรษา 120
เป็นสัททวิหาริกของพระอานนท์ซึ่งอยู่เมืองเวสาลีเพื่อวินิจฉัยอธิกรณ์นี้
จากนั้นในการระบออธิกรณ์ สงฆ์ก็ได้คัดเลือกพระภิกษุจาก 2 พวก ๆ

ละ 4 รูปคือ พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระอุชชโสภิตะ พระวาสวกคามิกะ
เป็นตัวแทนภิกษุชาวปราชิน (เวสาลี) กับ พระเวตตะ พระสัมมุตสาณวาสี
พระยสกาภักตกบุตร พระสุมณะ เป็นตัวแทนภิกษุชาวปาฐะยะ โดยมี
พระเวตตะ-ถามและพระสัพพกามี-ตอบ ซึ่งในแต่ละข้อ สงฆ์วินิจฉัยว่า
“ไม่ควร และสรุปว่า “วัตถุ 10 ประการนี้ สงฆ์วินิจฉัยแล้ว แม้เพราะเหตุนี้
วัตถุ 10 ประการนี้ จึงผิดธรรม ผิดวินัย หลีกเลียงสัตตสุต” ในตอนท้าย
ของวรรคนี้กล่าวว่า “ก็ในสังคายนาพระวินัยครั้งนี้ มีภิกษุ 700 รูป ฉะนั้น
การสังคายนาพระวินัยครั้งนี้เรียกว่า “สตตสติกา”⁵³

ในพระวินัยแสดงเรื่องนี้ มูลเหตุเป็นเรื่องการวินิจฉัยอธิกรณ์กลุ่ม
พระวัชชีบุตร และพิจารณาโดยพระ 8 รูป แต่ในช่วงท้ายได้กล่าวว่า
เป็นการสังคายนาพระวินัยโดยพระ 700 รูป สำหรับเรื่องรายละเอียด
ของการสังคายนานั้นไม่ปรากฏในคัมภีร์นี้ มีเพียงชื่อคัมภีร์ สุตตวิงค์
พระวินัยอัสเปยยขันธกะ และอุโบสถสังยุต เท่านั้นที่ปรากฏตอน
ถาม-ตอบเรื่องวัตถุ 10 ประการ

ในคัมภีร์**ทีปวงศ์** ปรีเฉทที่ 4 ได้กล่าวถึงการเพิกถอนสิกขาบทของ
พระวัชชีบุตร ในการวินิจฉัยอธิกรณ์ พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระ
เวตตะ พระอุชชโสภิตะ พระยสะ พระสัมมุตตะศิษย์พระอานนท์ พระ
สุมณะ และพระวาสวกคามีศิษย์ของพระอนุรุทธะเป็นพระเถระซึ่งเคยเห็น

⁵³ วิ.จ. 7/663/278 (ไทย.หลวง)

พระพุทธเจ้า ร่วมกับคณะสงฆ์ 700 รูป มาร่วมประชุมที่เมืองเวสาลี ได้เข้าร่วมประชุมพร้อมกัน นอกจากนั้น ในปริเนทที่ 5 ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 ดังนี้

เมื่อ 100 ปีผ่าน มีการแตกแยกครั้งสำคัญในคำสอนของพระพุทธองค์ พระวัชชีแห่งเวสาลี 12,000 รูป ปฏิบัติย่อย่อยในสิกขาบท 10 ประการ เช่น การฉันทกสิณที่เก็บเพื่อปราบพระกลุ่มนี้ศิษย์ของพระตถาคต 120,000 จึงประชุมกันในการสังคายนา มีพระเถระที่เป็นหัวหน้า 8 รูปเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า เพื่อปราบลัทธินี้ คือพระสัพพคามี พระสาฬหะ พระเวตตะ พระชุตติโสภิตะ พระสัมภุตตะ พระยสกากันตบุตร ศิษย์พระอานนท์ พระวาสภคามี พระสุมนะศิษย์พระอนุรุท ประชุมกันที่เมืองเวสาลี พระทั้ง 8 รูปซึ่งเคยเห็นพระพุทธเจ้า พร้อมพระภิกษุ 700 รูป เพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ตั้งมั่น ได้ทำสังคายนาครั้งที่ 2 สำเร็จใน 7 เดือน ที่กุฎาคาร เมืองเวสาลี ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ากาฬโคตรราช พระภิกษุกลุ่มวัชชีบุตร ได้รวมตัวกัน 10,000 รูป ได้จัดประชุมกันเอง เรียก “มหาสังคิติ” นอกจากนั้น ยังมีกล่าวอีกว่า คณะสงฆ์กลุ่มนี้ได้มีการรักษาคำสอนที่ผิดไปจากเดิม ซึ่งมีการกล่าวถึงคัมภีร์ที่เปลี่ยนแปลงคือ พระวินัยและหมวดทั้ง 5 ของพระสูตร มีกล่าวชื่อคือ ปริวารปฏิสัมภทา นิทเทส ชาตก พระอภิธรรม 6 หมวด⁵⁴

⁵⁴ คัมภีร์ที่ปวงค์, 25-28.

ในมหาวงศ์⁵⁵ ได้กล่าวถึง การสืบวงศ์กษัตริย์ตั้งแต่พระเจ้าอชาตศัตรูจนถึงพระเจ้ากาลาโศก ขณะที่พระองค์ครองราชย์ได้ 10 ปี ซึ่งตรงกับหลังพุทธปรินิพพานได้ 100 ปีพอดี ภิกษุวัชชีบุตรที่ไม่ละอายแสดงวัตถุ 10 ระหว่างที่พระยสเถระจาริกไปที่แคว้นวัชชี พระยสเถระทราบเรื่องนั้นแล้วได้กล่าวว่าไม่สมควร หลังจากนั้น เรื่องราวก็เป็นดังที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก มีเรื่องราวเพิ่มเติมเป็นเรื่องของจำนวนพระ พระยสได้เดินทางไปประชุมกับสงฆ์ 90,000 รูป หลังจากนั้น พระยสเถระถูกพระสัมมุตเถระชวนไปหาพระเวตตะ ซึ่งท่านรับฟังอธิกรณ์และกล่าวว่า “พวกเราจะช่วยขัดขวาง” พระวัชชีบุตรนำของไปถวาย แต่พระเวตตะไม่รับ พระวัชชีบุตรจึงไปกราบทูลพระราชาทำให้พระองค์หลงผิด ในระหว่างที่ฝ่ายภิกษุ 1,190,000 รูป ประชุมที่เวสาลี พระราชาไปกราบเรียนพระเวตตะให้ระงับเรื่องนี้ หลังจากนั้นได้สืบว่า ถูกจับโยนนรก จึงไปขอขมาพระสงฆ์แล้วเข้าสนับสนุนพระเวตตะ สงฆ์ได้เลือกพระตัวแทน 8 รูปทำการระงับอธิกรณ์ มีมติว่าวัตถุ 10 ประการที่พระภิกษุวัชชีกระทำ ไม่สมควร และทำการนิคเคหะพระทั้ง 10,000 รูป หลังจากนั้นสงฆ์ 1,200,000 ได้ประชุมกัน พระเวตตะเถระเป็นหัวหน้า เลือกภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก 700 รูป ทำการสังคายนาพระธรรม ณ วาลुकาราม สำเร็จโดยเวลา 8 เดือน

ส่วนคัมภีร์สมันตปาสาทิกา⁵⁶ กล่าวว่า วินัยสังคีตินี้ เรียกว่า สัตตสติกกา พระยสกาถกบทบุตรชักชวนพระ 1,200,000 รูปมาประชุมในสันนิบาตนี้ มีพระเวตตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสัชนา พระวินัย วินิจฉัยเสร็จในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้น ภายหลังพระเถระทั้งหลายปรึกษากันว่า จะสังคายนาพระธรรมวินัยอีก จึงได้คัดเลือก

⁵⁵ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1, 25-32.

⁵⁶ วิ.มหา.อ. 1/61-64 (ไทย.มมร)

พระภิกษุ 700 รูป **ผู้ทรงพระไตรปิฎก**ประชุมกันที่วาลิการาม ใกล้เมืองไพศาลี ได้สังคายนาพระธรรมและวินัยทั้งหมด ด้วยอำนาจปิฎกนิกาย องค์และธรรมชั้นอื่นๆอีก 8 เดือนจึงสำเร็จ พระเถระแจ้งชื่อเข้าร่วมเช่นเดียวกับพระเถระ 8 รูปที่เข้าร่วม ก็เช่นเดียวกับที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ทีปวงศ์ และมหาวงศ์

สำหรับคัมภีร์ตำนานมูลศาสนาและชินกาลมาลินีนั้น ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 ไม่แตกต่างจากคัมภีร์มหาวงศ์และไม่ได้มีข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ที่ใช้

ส่วน**คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ**⁵⁷ ได้อ้างเนื้อความจากพระวินัยปิฎก จุลวรรค และกล่าวว่าสังคายนานี้ประกาศท่ามกลางสงฆ์ 1,200,000 รูป หลังจากวินิจัยวัตถุ 10 เสร็จแล้วว่า “เราจะสังคายนาทั้งพระธรรม ทั้งพระวินัยอีก” การสังคายนาครั้งนี้นับตามปิฎกและธรรมชั้นอื่นๆ เนื่องจากสังคายนาเพราะพระ 700 รูป จึงเรียก “สัตตสทสังคิติ” และ “ทุติยสังคิติ”

สำหรับ**คัมภีร์สังคิตยวงศ์**⁵⁸ กล่าวว่า “พระสงฆ์ได้วินิจัยวัตถุ 10 แล้วก็กระทำสังคายนาเพื่อระงับอธิกรณ์นั้น” ส่วนที่เหลือนั้นไม่แตกต่างกันกับที่กล่าวไว้ในสัทธัมมสังคหะ

สรุป การสังคายนาครั้งที่ 2 นี้เรียกว่า **“ทุติยสังคายนา”** หรือ **“สัตตสทสังคิติ”** ในคัมภีร์ทั้งหมดกล่าวตรงกันว่า เหตุเริ่มต้นจากการประกาศวัตถุ 10 ประการของพระวัชชีบุตร เมื่อพระยสเถระได้ไปพบและบอกกล่าวว่าไม่ถูกต้องกลับถูกต่อว่า หลังจากนั้น ท่านได้ไปบอกกล่าวกับกลุ่มพระภิกษุ ทำให้มีการประชุมเพื่อวินิจัยอธิกรณ์เรื่องนี้

⁵⁷ พระมหาวีรรัตน์ รัตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา,” 153-156

⁵⁸ สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคิตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*, 41-46.

หลังจากวินิจฉัยแล้วได้ประกาศท่ามกลางสงฆ์ 1,200,000 รูป จากนั้นได้สังคายนาพระธรรมวินัยอีกรอบโดยเลือกพระสงฆ์ 700 รูป ทำการสังคายนา ที่วาลิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย มีพระสัมพุทธเจ้าเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พระเวตถะ เป็นองค์ปจฺจุฉา พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลาในการทำสังคายนา 8 เดือน คัมภีร์ที่ปวงศได้กล่าวถึงพระวินัย พระสูตร 5 นิกาย พระอภิธรรม 6 หมวด แต่ไม่ได้กล่าวถึงว่ามีคัมภีร์อะไรบ้าง มีตอนท้ายที่กล่าวถึง **พระวินัยในสวนปรีวาร ปฏิสัมภิตา นิตเทส และชาตก ที่มีการรจนาใหม่โดยพระมหาสังฆิกะ** ในขณะที่คัมภีร์ที่เขียนภายหลังทั้งหมดมีคำกล่าวถึงพระไตรปิฎกแล้ว ผู้วิจัยพบว่า พระไตรปิฎกได้มีปรากฏแล้วในการสังคายนาครั้งนี้ โดยพระวินัยปิฎกมีเริ่มมีส่วนของปรีวารเพิ่มเติมเข้ามา พระสูตรตันตปิฎกได้แบ่งเป็น 5 นิกาย และพระอภิธรรมได้มีแล้ว 6 หมวด

ข้อสังเกต ผลจากการสังคายนาครั้งนี้ ทำให้เกิดการแตกนิกายครั้งแรกเป็นนิกายเถรวาท (ภิกษุฝ่ายปาเลียมะ) และนิกายมหาสังฆิกะ (ภิกษุฝ่ายวัชชีบุตร) ดูจากเนื้อหาอันเป็นปฐมเหตุแห่งการแตกแยกแล้ว ผู้วิจัยคาดได้ว่าพระวินัยของนิกายมหาสังฆิกะ ควรจะตัดสิกขาบทเกี่ยวกับวัตถุ 10 ออกไป และอนุญาตให้ทำได้ แต่ในความเป็นจริง พระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันครบชุด และเนื้อหาหลักก็ตรงกับสิกขาบทของเถรวาท ยังมีข้อห้ามรับเงินรับทอง เป็นต้น จึงเป็นความไม่สมเหตุสมผลของสาเหตุแห่งการสังคายนาครั้งที่ 2 และการแตกนิกายครั้งแรก ซึ่งควรต้องมีการวิจัยศึกษาต่อไป นอกจากนี้วัตถุ 10 อันเป็นเหตุแห่งการแตกแยกนั้น หลายข้อก็มีการห้ามมิให้กระทำระบุ

ชัดเจนอยู่ในพระปาติโมกข์ ซึ่งสงฆ์ทั้งหมดจะต้องสวดและทบทวนในอุโบสถทุกกึ่งเดือนอยู่แล้ว พระทุกรูปก็รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิดไม่จำเป็นต้องไปหาพวกมาทำการวินิจฉัยใหญ่โตแต่ประการใด จึงเป็นความไม่สมเหตุสมผลอีกประการหนึ่งของการสังคายนาครั้งที่ 2 ซึ่งควรมีการศึกษาวิจัยต่อไป

4.4 การสังคายนาครั้งที่ 3 กับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย

การสังคายนาครั้งที่ 3 ไม่ได้มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก การกล่าวถึงเนื้อหาการสังคายนาครั้งนี้พบในอรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ ดังนี้

ใน **สมันตปาสาทิกา**⁵⁹ ได้เริ่มกล่าวเรื่องราวของตติยสังคายนา หรือสังคายนาครั้งที่ 3 จากประวัติของพระติสสะตั้งแต่อยู่บนพรหมโลก จนกระทั่งท่านมาพบกับพระสิทธกะและได้บรรพชาเป็นสามเณร ได้บำเพ็ญกรรมฐานจนกระทั่งได้โสดาปัตติผล พระสิทธกะคิดว่าถ้าสอนกรรมฐานยิ่งขึ้นสามเณรจะบรรลุพระอรหันต์ ดังนั้น จึงส่งตัวไปยังสำนักของพระจันทวัชชีเถระ สามเณรได้เรียนพุทธพจน์ทั้งหมดพร้อมอรรถกถา เว้นพระวินัยปิฎก หลังจากอุปสมบทท่านก็ได้เป็นติปิฎกธร (ผู้ทรงพระไตรปิฎก) เมื่อท่านเจริญกรรมฐานต่อก็ได้เป็นพระอรหันต์ หลังจากนั้นท่านได้สอนพระธรรมและวินัยแก่พระสงฆ์เป็นจำนวนมาก

แล้วกล่าวถึงเรื่องราวระหว่างพระเจ้าอโศกกับสามเณรนิโครธที่ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนพระองค์ได้เริ่มสร้างพระอโศกมหาวิหาร ซึ่งในวันที่ฉลองพระมหาวิหาร มีพระภิกษุมาประชุมกัน 80 โกฏิ และภิกษุณี 9,600,000 รูป⁶⁰ หลังจากนั้นพระองค์ได้ถวายพระราชโอรสคือพระมหินทเถระและพระราชธิดา

⁵⁹ วิ.ม.อ. 1/67-74 (ไทย.มมร)

⁶⁰ ผู้วิจัยเห็นว่าจำนวนของพระภิกษุและภิกษุณีนี้นั้นมีจำนวนมากมากเกินไปกว่าที่น่าจะประชุมกันได้บริเวณอโศกมหาวิหาร

คือ พระนางสังฆมิตตาให้บวชในพระพุทธศาสนา พระมหินทเถระ ได้ศึกษาพระธรรมวินัย พร้อมทั้งอรรถกถาที่ท่านสงเคราะห์ด้วย พระไตรปิฎกซึ่งขึ้นสู่การสังคายนาทั้ง 2 คราวจบภายใน 3 พรรษา ในช่วงพรรษาที่ 2 พระเจ้าอโศกได้ถวายเครื่องบรรณาการ วันละ 5 แสน แก่สงฆ์จนทำให้เดียรฉัตรี ปลอมตัวมาบวชในพระพุทธศาสนาเพราะหวัง ลาภสักการะจนอธิกรณ์ได้เกิดขึ้น พระภิกษุไม่สามารถลงสังฆกรรมร่วมกันได้ พระเจ้าอโศกทรงรับสั่งให้สีกพระปลอมถึง 60,000 รูป หลังจากนั้น พระสงฆ์ 6,000,000 รูป ได้พร้อมเพรียงกันประชุมทำอุโบสถ แล้ว พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้แสดงกถาวัตถุปกรณ์ ท่ามกลางพระสงฆ์ ทั้งหมด พร้อมทั้งคัดเลือกพระภิกษุ 1,000 รูป ที่เป็นผู้ทรงปริยัติคือ พระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิทา เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย ดังเช่น ในอดีต การสังคายนาครั้งนี้ใช้เวลา 9 เดือนจึงสำเร็จ

ส่วนในกถาวัตถุอรรถกถา กล่าวว่า

หลังจากที่ได้สีกเดียรฉัตรีไปแล้ว สงฆ์ได้ประชุมพร้อม กัน 6,000,000 รูป พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้นำพระสูตร 1,000 คือพระสูตร 500 สูตรสำหรับสกวาทะ (วาทะของตน) และ 500 สูตรสำหรับปรวาทะ (วาทะของผู้อื่น) แล้ว ได้ภาสิตกถาวัตถุปกรณ์เพื่อโต้แย้งผู้อื่นในสมาคมนั้น แล้ว ท่านได้คัดเลือกเอาภิกษุสงฆ์ผู้ทรงปริยัติ คือพระไตรปิฎก และแตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จำนวน 1,000 รูป ทำตติย-สังคิติ ในปิฎกทั้ง 3 เมื่อท่านสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้ยกกถาวัตถุปกรณ์ขึ้นสงเคราะห์⁶¹

⁶¹ อภ.ก.อ. 80/19-20 (ไทย.มมร)

ในคัมภีร์ทีปวงศ⁶² ได้กล่าวว่า ในปี 236 หลังพุทธปรินิพพาน ได้เกิดการแตกแยกขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อจัดการปัญหานี้พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้รจนากถาวัตถุเพื่อขจัดลัทธิอื่นที่เป็นความเห็นผิด หลังจากนั้น พระโมคคัลลีปุตติสเถระ เป็นผู้นำพระภิกษุ 1,000 รูป นำคำสอนของฝ่ายเถรวาทมาสังคายนาในโอศการาม ซึ่งตติยสังคายนา นี้สำเร็จภายในเวลา 9 เดือน พระโมคคัลลีปุตติสเถระถ่ายทอดพระสูตร ทั้ง 5 นิกาย ตลอดจนอภิธรรม 7 คัมภีร์แล้ว (รวมกถาวัตถุด้วย) แสดงพระวินัย คือ วิภังค์ทั้ง 2 ขันธกะและปริวาร

ในคัมภีร์มหาวงศ์⁶³ ได้เพิ่มเนื้อหาเรื่องการแตกนิกาย ซึ่งอยู่ในตอนท้ายของการสังคายนาในครั้งนี้ 2 ของคัมภีร์ทีปวงศมาในส่วนต้น หลังจากนั้น ก็ได้กล่าวการกำเนิดของพระติสสะ (พระโมคคัลลีปุตติสเถระ) ในนั้น ได้กล่าวถึงลำดับลูกศิษย์ของพระอุบาลีเริ่มจาก พระอุบาลี → พระทาสกะ → พระโสณกะ → พระสิคควะ, พระจันทวัชชี → พระติสสะ → พระมหินทะ

สิ่งที่น่าสนใจคือ ก่อนถึงพระติสสะในมหาวงศ์กล่าวถึงการถ่ายทอดพระไตรปิฎก แต่เมื่อมาถึงพระติสสะท่านได้ศึกษากับพระสิคควะจนกระทั่งบรรลุโสดาบัน⁶⁴ แล้วถูกส่งตัวไปเรียนพระสูตรและพระอภิธรรมกับพระจันทวัชชี แต่พอถึงพระมหินทะท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎกในสำนักพระอุปัชฌาย์ คือ พระติสสะ แสดงให้เห็นว่าพระติสสะ ควรจะเรียนพระวินัยจากพระสิคควะ ในเรื่องการสังคายนาครั้งที่

⁶² คัมภีร์ทีปวงศ, 25-28.

⁶³ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1, 33-64.

⁶⁴ มหาวงศ์ กล่าวว่า พระเจ้าอโศกได้ทรงสร้างมหาวิหารในเมืองปาฏลิบุตรเสร็จแล้วมีการฉลอง เมื่อทรงเสด็จไปพระอารามของพระองค์ มีพระภิกษุ 80 โกฏิ ภิกษุณี 9,000,000 รูป

3 นั้น เกิดขึ้นหลังจากที่พระเจ้าอโศกได้ทรงมีพระบัญชาให้สีกพระภิกษุ
มิจฉาทีฏฐิ 60,000 รูป⁶⁵ แล้ว พระติสสะได้คัดเลือกสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญ
พระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิทาจำนวน 1,000 รูปทำการสังคายนา
พระสัทธรรม ที่โอศการามกระทำให้สำเร็จโดยเวลา 9 เดือน ภายใต้การ
อุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช

ใน**ตำนานมูลศาสนา**⁶⁶ ได้กล่าวถึงประวัติพระโมคคัลลีปุตติสเถระ-
เถระว่า ตอนแรกบรรพชาเป็นสามเณรกับพระสิคควะ ท่านได้สอนวิปัสนา
จนบรรลุอรหัตต์แล้ว ได้ส่งสามเณรไปเรียนพระสูตรและพระอภิธรรม
กับพระจันทวัชชี หลังจากนั้น เมื่ออุปสมบทแล้ว จึงมาเรียนพระวินัย
กับท่านอีกครั้งหนึ่ง สำหรับเนื้อความอื่นๆ โดยภาพรวมแล้ว ไม่แตก
ต่างกัน กับกล่าวไว้ในอรรถกถา

ส่วน**คัมภีร์ชินกาลมาลินี**⁶⁷ ได้กล่าวว่า “พระโมคคัลลีปุตติสเถระ
เป็นประธานแก่พระชีนาสวะภิกษุสงฆ์ 1,000 รูป โดยมีพระเจ้าอโศก
เป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำตติยสังคายนาพระธรรมวินัยไตรปิฎกในโอศการาม
เมืองปาตลีบุตร” และกล่าวถึงปีที่สังคายนาว่า “กำหนดพระพุทธศาสนา
ตั้งแต่ปีปรินิพพานแล้วล่วงมาได้ 234 ปี”

ใน**คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ**⁶⁸ ได้กล่าวว่า “เมื่อพระมหินทเถระได้
เล่าเรียนพระธรรมวินัยในสำนักของพระโมคคัลลีปุตติสเถระ ท่านได้
เรียนพระธรรมวินัยที่ยกสู่สังคีติทั้ง 2 เรียนเถรวาททั้งหมด พร้อมทั้ง
อรรถกถาทั้งหมด พร้อมกับพระไตรปิฎกไปด้วยกัน” ส่วนการสังคายนา

⁶⁵ วิ.มหา.อ. 1/101-102 (ไทย.มมร)

⁶⁶ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1*, 84-120.

⁶⁷ รัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลินี*, 96.

⁶⁸ พระมหาวิรัตน์ รัตนญาโณ (ณฺศวีจันทร), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระ
และศึกษา,” 156-159.

พระเจ้าอโศกได้เป็นประธานในทั้ง 2 ฝ่าย นิมนต์พระมารวมกันที่
อโศการามให้สีกพระสงฆ์ที่เป็นเดียรถีย์ปลอมบวชทั้งหมด 60,000 รูป แล้ว
พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้กล่าวปกรณ์กถาวัตถุ แล้วท่านได้คัดเลือก
พระผู้ทรงพระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิตา 1,000 รูป จากพระภิกษุ
6,000,000รูป แล้วสังคายนาพระธรรมวินัย ด้วยอำนาจปิฎก ด้วยอำนาจ
นิกาย ด้วยอำนาจองค์ ด้วยอำนาจจัมมขันธ์ สำเร็จโดย 9 เดือน

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์⁶⁹ ได้กล่าวถึงเนื้อหาของ การสังคายนาครั้งที่
ที่ 3 เช่นเดียวกับในสังคีตยวงศ์และ ได้อ้างถึงคัมภีร์มหาวงศ์ว่า
สังคายนาในปี 235 หลังพุทธปรินิพพาน พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้
เลือกพระภิกษุ 1,000 รูป จาก 80 โกฏิ มีพระเจ้าอโศกเป็นผู้อารักขาใช้
เวลา 9 เดือนสำเร็จบริบูรณ์

**สรุป การสังคายนาครั้งที่ 3 เรียกว่า “ตติยสังคายนา” หรือ
“สหสังคีตยวงศ์”** เกิดขึ้นนับแต่พุทธปรินิพพานมา 236 ปี มีสาเหตุ
มาจากนักบวชนอกศาสนา (เดียรถีย์) 60,000 คน ได้ปลอมตนมาบวช
เพื่อหวังลาภสักการะ แสดงลัทธิของตนขัดต่อหลักพระพุทธศาสนา
ทำการเผยแพร่ลัทธิของตนในนามพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศก-
มหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทรงวิตก
ว่าหากไม่แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว จะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสลายไป
ดังนั้น พระองค์จึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลีปุตติสเถระ เป็นประธาน
และเป็นผู้ปลุจณา พระมัทธมนติกเถระ กับพระมหาเทวเถระ เป็นผู้วิสาขนา
พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านเอกราช ณ ปาฏลีบุตรนคร เป็นผู้อุปถัมภ์
ทุกคัมภีร์ที่กล่าวถึงรายละเอียดการสังคายนาครั้งนี้พบว่าได้กล่าวว่า
พระไตรปิฎกได้เสร็จสมบูรณ์ครบทั้ง 3 ปิฎก ซึ่งกถาวัตถุ ถือว่าเป็นคัมภีร์

⁶⁹ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย,
46-55.

อภิธรรมเล่มสุดท้ายที่ได้มีการนำมารวมเข้าในพระไตรปิฎกจนครบสมบูรณ์ในอีกด้านหนึ่งการเรียนเนื้อหาในพระไตรปิฎกนั้น จากเนื้อหาของคัมภีร์ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ ได้กล่าวถึงการสืบทอดพระวินัยปิฎกจากวงศ์พระอุบาลีมาถึงพระมหินทเถระ มีการเรียนพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎกที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในช่วงก่อนสังคายนาที่กล่าวถึงการบวชของพระมหินทเถระที่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย จากการสังคายนาทั้ง 2 ครั้ง พระไตรปิฎกบางคัมภีร์มีการกล่าวว่า พระมหินทเถระได้เรียนอรรถกถาด้วย

ผลการทำสังคายนาครั้งที่ 3 นี้ ทำให้ขจัดภิกษุที่เป็นพวกเดียรฉายีปลอมบวชในพระพุทธศาสนาออกไป มีการรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในพระอภิธรรมปิฎก ทำให้พระอภิธรรมปิฎกครบทั้ง 7 คัมภีร์ตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

5. บทสรุป

ผลการวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกอย่างละเอียดที่ปรากฏในทางจารีต ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงขอสรุปผลการวิเคราะห์ดังนี้

1. ในช่วงแรกคำสอนยังกระจัดกระจายไม่เป็นหมวดหมู่ เมื่อระยะเวลาผ่านไปจึงได้ถูกรวบรวมตามกลุ่มลักษณะคำสอนที่เรียกว่านวัค-สัตตสาสน์ จนกระทั่งพระสารีบุตรได้เสนอให้มีการรวบรวมเนื่องจากเห็นความแตกแยกของเหล่านิครนถ์เมื่อนิครนถ์นาฏบุตรได้เสียชีวิต

การรวบรวมคำสอนไว้ในครั้งแรกเป็นหมวดหมู่ พบว่าภายหลัง ได้มีการสาธยายพระสูตรในกลุ่มพระสุตตันติกะ วินิจฉัยพระวินัยโดยพระวินัยธรและมีการสนทนาธรรมของพระธรรมกถึก ซึ่งภายหลังถูกเรียกว่าพระอภิธรรม

2. การสังคายนาครั้งที่ 1 ได้มีการรวบรวมคำสอนเรียกว่าการสังคายนาพระธรรมวินัย แม้จะพบคำว่าพระไตรปิฎกปรากฏในคัมภีร์พระวินัยจุลภาคและปรีวาร คาดว่าเป็นสิ่งที่เพิ่มมาภายหลังในการสังคายนาครั้งที่ 1

3. การสังคายนาครั้งที่ 2 จากบันทึกของคัมภีร์ที่ปวงศพบว่า พระวินัยมีการเพิ่มเติมในส่วนของปรีวาร พระสุตตันตปิฎกได้มีการแบ่งออกเป็น 5 นิกาย มีพระอภิธรรมปิฎก 6 คัมภีร์ได้เกิดขึ้นแล้วในการสังคายนาครั้งนี้

4. การสังคายนาครั้งที่ 3 พระไตรปิฎกครบทั้ง 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในพระอภิธรรมปิฎกทำให้พระอภิธรรมปิฎกครบทั้ง 7 คัมภีร์ตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

5. การทำสังคายนาทั้ง 3 ครั้ง รวมถึงความเกี่ยวเนื่องกับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย โดยได้รวมปัญหาและสาเหตุ ตลอดจนประเด็นสำคัญ วิธีการสังคายนาและผลที่ได้รับในการทำสังคายนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 ดังตาราง ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์การทำสังคายนาครั้งที่ 1 – 3

การ ทำสังคายนา	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3
หลังพุทธ- ปรินิพพาน	3 เดือน	100 ปี	236 ปี
สาเหตุ	พระสุภัททะ กล่าวจ้วงจาบ พระธรรมวินัย	ภิกษุวัชชีบุตร เลียดพระวินัย วัตถุ 10 ประการ	เดียรถีย์ 60,000 คน ปลอมบวชเพื่อหวัง ลาภสักการะ
องค์ประธาน ฝ่ายสงฆ์	พระมหากัสสปะเถระ	พระเวทเถระ	พระโมคคัลลีปุตติส- เถระ
องค์อุปถัมภ์	พระเจ้าอชาตศัตรู	พระเจ้ากาลา- โศกราช	พระเจ้าอโศกมหาราช
องค์ปูจา	พระมหากัสสปะเถระ	พระเวทเถระ	พระโมคคัลลีปุตติส- เถระ
องค์วิชันา	พระอุบาลีเถระ (พระวินัย) พระอานนท์ (พระสูตร)	พระสัพพกามี- เถระ	พระมัชฌันติกเถระ พระมหาเทวะเถระ
พระอรหันต์ ทำสังคายนา	500 องค์	700 องค์	1,000 องค์
สถานที่ ทำสังคายนา ประเทศอินเดีย	สัตตบรรณคูหา เขาเวภาระ เมืองราชคฤห์	วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี	อโศการาม เมืองปาฏลิบุตร
ระยะเวลา ทำสังคายนา	7 เดือน	8 เดือน	9 เดือน

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์การทำสังคายนาครั้งที่ 1 – 3 (ต่อ)

การ ทำสังคายนา	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3
วิธีการสังคายนา	1. เสนอธรรมเทศนา ที่ได้ยินมาจาก พระพุทธองค์ 2. เรียบเรียงให้ หมวดหมู่ 3. สวดสังวรขยาย ร่วมกัน ให้จำได้ คล่องปาก	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ
ผลที่ได้รับ	1. เรียบเรียงพระวินัย และ พระธรรมเป็น หมวดหมู่ 2. ยอมรับมติของ พระมหากัสสปะ ให้คงพระวินัยที่ พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติทั้งหมด 3. แบ่งหน้าที่ของผู้ ท่องจำและสืบทอด พระธรรมและวินัย	1. ชำระความ ถูกต้องของการ ตีความพระวินัย 2. สงฆ์แยก เป็น 2 กลุ่ม คือ เถรวาท กับกลุ่ม มหาสังฆิกะ 3. ภิกษุวัชชีบุตร ประมาณ 10,000 รูป แยกไปตั้ง นิกายมหาสังฆิกะ	1. จัดดิลกชีออกไป 2. แยกคำสอนเป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัย- ปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก 3. บรรจุคัมภีร์กถา วัตถุ เข้าในอภิธรรม- ปิฎก

หลังจากทำสังคายนาครั้งที่ 3 นี้เสร็จสิ้นลง พระเจ้าอโศกมหาราช กับพระโมคคัลลีปุตติสเถระ ได้มีความเห็นร่วมกันว่า ในอนาคต พระพุทธศาสนาอาจไม่มั่นคงอยู่ในอินเดีย จึงเห็นควรส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่ในส่วนต่าง ๆ ของอินเดียและในต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ จึงมีการส่งสมณทูตออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น 9 สาย เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิศต่าง ๆ ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในสายที่ 8 มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระไปแถบสุวรรณภูมิ (ดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ มีความเป็นไปได้ว่า ปัจจุบันคือประเทศเมียนมา ไทย ลาว เวียดนาม กัมพูชาและมาเลเซีย)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

กรมการศาสนา. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง* เล่ม 1, 4, 9 – 14, 17, 19 – 21, 25, 31, 33, 34. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525.

คัมภีร์ทีปวงศ์. แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมนันทา). พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม: มูลนิธิพุทธสาวิกา, 2553.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์* เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2539.

พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต. *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1*. แปลโดย สุเทพ พรหมเลิศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2553.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ* เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538.

_____. *พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด 91* เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2555.

รัตนปัญญาเถระ. *ชินกาลมาลินี*. แปลโดย พระยาพจนานิล. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554.

รวี สิริอิสสระนันท์. *ตำนานมูลศาสนา*. นนทบุรี: โรงพิมพ์ศรีปัญญา, 2557.

สมเด็จพระวันรัตน์. *สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*.
แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์). กรุงเทพฯ-
มหานคร: โรงพิมพ์, 2466.

2. หนังสือ

สุภาพรณ ฦ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ-
มหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

3. บทความ

ชาซากิ ชิซูกะ. “พระพุทธศาสนamahayan: เหตุใดคำสอนของ
พระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย.” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์
ฐานิโย. *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 10),
(กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 161-197.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. “การวิจัยเชิงคัมภีร์ กรณีศึกษา ‘ธัมมจักกัปป-
วัตตนสูตร’.” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2),
(มกราคม-มิถุนายน 2558): 2-33.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหาวิรัตน์ รตนญาโณ (ณัฐวีจันทร์). “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระ
และศึกษา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2549.

ดาวน์โหลดบทความ



DOI : 10.14456/djbs.2022.7

อุเทน วงศ์สถิตย. “จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ: หลักฐาน
พุทธศาสนิกายวิชัยชาวท.” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 8, ฉบับที่ 2
(ฉบับรวมที่ 15), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 61-90.

จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ:
หลักฐานพุทธศาสนานิกายวิภัชชาวาท

**Inscription on Buddhapāda from Andhra
Pradesh: Evidence of Vibhajjavāda
Sect of Buddhism**

อุเทน วงศ์สถิตย์

U-tain WONGSATHIT

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 26 เม.ย. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 17 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 2 มิ.ย. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ: หลักฐานพุทธศาสนานิกายวิภัชชวาท

อุเทน วงศ์สถิตย์

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ ประเทศอินเดีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 ด้วยวิธีการทางจารึกศึกษาโดยพิจารณาถึง อักษร ภาษา วัสดุ สถานที่ และ สวรรค์

ผลการศึกษาพบว่า จารึกดังกล่าวจารึกด้วยอักษรพราหมีแบบอินเดียใต้สมัยราชวงศ์วิษณุคุณติน เป็นภาษาปรากฤตที่ใกล้เคียงกับภาษาบาลีมาก วัสดุที่จารึกเป็นรอยพุทธบาทคู่ที่แกะสลักจากหิน พบที่โบราณสถานที่เป็นมหารวิหารในบริเวณนครคุนโกณฑะ สวรรค์แสดงถึงหลักฐานพระพุทธศาสนานิกายวิภัชชวาทที่ต่อมาพัฒนาเป็นเถรวาท และแสดงถึงความสัมพันธ์กับสำนักมหารวิหารในประเทศศรีลังกา นอกจากนี้ยังเป็นหลักฐานแสดงถึงเครือข่ายสมณทูตที่ถูกส่งไปในสมัยพระเจ้าอโศก จารึกหลักนี้เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงพระพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยที่ปรากฏรอยพุทธบาทคู่และ

ลวดลายศิลปะอมราวดี ที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และความ
ทรงจำของพระสงฆ์สมัยสุโขทัยที่เดินทางไปไหว้สถูปอมราวดี ประเทศ
อินเดีย

คำสำคัญ: จารีกรอยพุทธบาท อานธรประเทศ วิภิกขวาท
เถรวาท พุทธศาสนา

Inscription on Buddhapāda from Andhra Pradesh: Evidence of Vibhajjavāda Sect of Buddhism

U-tain WONGSATHIT

Abstract

The purpose of this article is to use epigraphical theory to examine an inscription on Buddhapāda from Andhra Pradesh, India, dated to the third century AD. The study examines the inscription in five contexts: script, language, shape, location and content.

The analysis reveals that the inscription was engraved in the Viṣṇukundina dynasty's Southern Brahmī script in the Prakrit language, which is very similar to Pāli. The inscription is on a stone in the shape of Buddhapāda or Buddha's footprint, that was discovered at the Mahāvihara or Great temple in Nagara-junakonda. The inscription's content reflects the existence of the Vibhajjavāda sect of Buddhism, which later evolved into the Theravāda sect. It also illustrates the sect's relationship with the

Mahāvihāra School in Sri Lanka. Additionally, the content demonstrates the historical connection with Buddhist missionaries sent by king Ashoka. Through the pair of Buddhapāda and Amaravati motifs discovered in Prachinburi, this discovery demonstrates the presence of Buddhism in Thailand, since according to a 14th century inscription, Amaravati was still a place of pilgrimage for Buddhist monks from Thailand during the Sukhothai period.

Keywords: Inscription on Buddhapāda, Andhra Pradesh, Vibhajjavāda, Theravāda, Buddhism

ความนำ

สุภัทฺธดิศ ดิศกุล¹ ได้กล่าวถึงอายุศิลปะอมราวดีไว้ว่า “ศิลปะอมราวดีเจริญขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย แถบลุ่มแม่น้ำกฤษณา ราวพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 7 ถึงพุทธศตวรรษที่ 9” ซึ่งพื้นที่ดังกล่าว คือ บริเวณรัฐอานธรประเทศ ของประเทศอินเดีย ในปัจจุบัน ศิลปะอมราวดีนั้นเป็นศิลปะที่เนื่องในพระพุทธศาสนามีหลักฐานเป็นโบราณวัตถุและโบราณสถานที่น่าสนใจที่นาครซุนโกณฑะ (Nagarjun-konda) ชัคคัยเปฏะ (Jaggayyapeta) เป็นประจักษ์พยาน ศิลปะอมราวดีจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางพุทธศาสนาในบริเวณรัฐอานธรประเทศผ่านราชวงศ์ที่ปกครองตั้งแต่ราชวงศ์สาตวาหนะ อิศวากุ จนถึงราชวงศ์วิษณุคุณฑิน

โบราณสถานนาครซุนโกณฑะ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่โดดเด่นแห่งหนึ่งในศิลปะอมราวดี ปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณเกาะกลางน้ำของนาครซุนสาคร (Nagarjuna Sagar Dam) เขื่อนเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นกันแม่น้ำกฤษณา ตั้งอยู่ชายแดนระหว่างรัฐอานธรประเทศกับรัฐเตลังคานา นาครซุนโกณฑะประกอบด้วยโบราณสถานของพุทธศาสนาจำนวนมากมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-9 รวมถึงมหาวิทยาลัยที่เชื่อว่าทำนานาครซุน พระเถรอาจารย์ผู้ก่อตั้งสำนักปรัชญามายมิกะ เคยพำนักและสอนอยู่ด้วย²

¹ สุภัทฺธดิศ ดิศกุล, *วิวัฒนาการของศิลปะอินเดียแบบอมราวดี* (พระนคร: กรุงสยามการพิมพ์, 2511), 37.

² The Editors of Encyclopedia Britannica, “Nagarjunakonda,” *Encyclopedia Britannica*, June 12, 2015, <https://www.britannica.com/place/Nagarjunakonda>.

นักโบราณคดีพบโบราณวัตถุและจารึกจำนวนมากที่โบราณสถานนาครชนโกณฑะ รอยพุทธบาทคู่ขึ้นหนึ่งมีข้อความจารึกไว้ด้วยจารึกหลักนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการมีอยู่ของนิกายวิภจจวาทและเครือข่ายในบริเวณต่างๆ ของอินเดีย

รายละเอียดเกี่ยวกับจารีกรอยพุทธบาท จากอานธรประเทศ

ชื่อจารึก EIAD 61

วัสดุ รอยพุทธบาท ขนาดสูง 18 ซม. ยาว 50 ซม. กว้าง 43 ซม.

ภาษา ปรากฤต (Prakrit) ซึ่งจัดเป็นภาษาอินโด-อารยัน สมัยกลาง (Middle Indo-Aryan)

อักษร อักษรพราหมีแบบอินเดียใต้ จารึกจำนวน 3 บรรทัด บนพื้นที่ด้านหน้าขนาด 6×43 ซม.

อายุ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 / ราวพุทธศตวรรษที่ 9

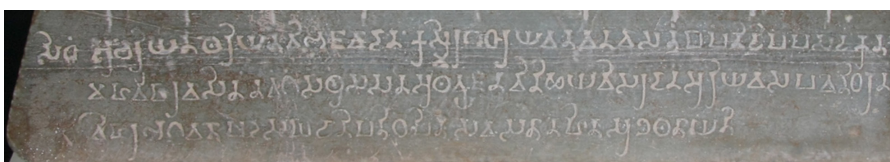
สถานที่พบ ใกล้ทางเข้าสถูปนาครชนโกณฑะ โบราณสถานหมายเลข 38

อ้างอิง <http://hisoma.huma-num.fr/exist/apps/EIAD/works/EIAD0061.xml?&odd=teipublisher.odd>



ภาพที่ 1 รอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ

ที่มา: Vincent Tournier, “A Tide of Merit: Royal Donors, Tāmraparṇīya Monks, and the Buddha’s Awakening in 5th– 6th Century Āndhradeśa,” *Indo-Iranian Journal*, 61, (2018): 50.



ภาพที่ 2 จารึกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ

ที่มา: Vincent Tournier, “A Tide of Merit: Royal Donors, Tāmraparṇīya Monks, and the Buddha’s Awakening in 5th– 6th Century Āndhradeśa,” *Indo-Iranian Journal*, 61, (2018): 51.

คำอ่าน

- (1) สิธฺ อจริยํ เถรียนํ วิภจจวาทนํ กสฺมิมิ-คํธาร-ยวน-วนวาส-
ตํปณฺธิป-ปสาทกนํ
- (2) มหาวิหารวาสินํ นวํคํ-สตุสสน-อถุยฺชน-วินิฉย-วิสรทานํ
อริย-วิส-ปเวนิ-ธรรนํ
- (3) วิหาเร ภควโต ปทสฺมทานิ ปติจปีต สวสทานํ หิตสุขณาย ติ

คำแปล

ขอความสำเร็จจงมี เพื่อประโยชน์สุขแห่งสัตว์ทั้งหลาย คู่แห่ง
พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกประดิษฐานไว้แล้ว ในวิหารแห่ง
อาจารย์ทั้งหลาย ผู้เป็นพระเถระ ฝ่ายวิภจจวาท ผู้เป็นที่ชอบใจแห่งชน
ชาวกัศมีระ คันธาระ ยวนะ วนวาสะ และตัมปปณฺธิทีปะ ผู้อยู่ใน
ฝ่ายมหาวิหาร ผู้เชี่ยวชาญในการวินิจฉัยทั้งอรรถและพยัญชนะแห่ง
นวัคคตฺตฤศาสน์ ผู้สืบเชื้อสายแห่งวงศ์พระอริยะด้วยประการฉะนี้

บทวิเคราะห์

ต่อไปผู้เขียนจะวิเคราะห์จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ
ตามแนวจารีกรศึกษา ใน 5 ประเด็น คือ อักษร ภาษา วัสดุ สถานที่ และ
สารัตถะ

1. อักษร

คำอ่านอักษร



ลธิ อ จ ริ ย นั เถ ริ ย นั วิ ภ ช วา ทานั กสุมิร คัธาร ย ว
น ว น วา ส ตั พ ปั นิ ทิ ป ปสาท ก นั



ม หา วิหาร วา ลี นั น ว คั ส ถุ ส ส น อ ถ วุ ยั ช น วิ นิ จ ย
วิ สร ทา นั อ ริ ย ว ส ป เถ นิ ธรนั

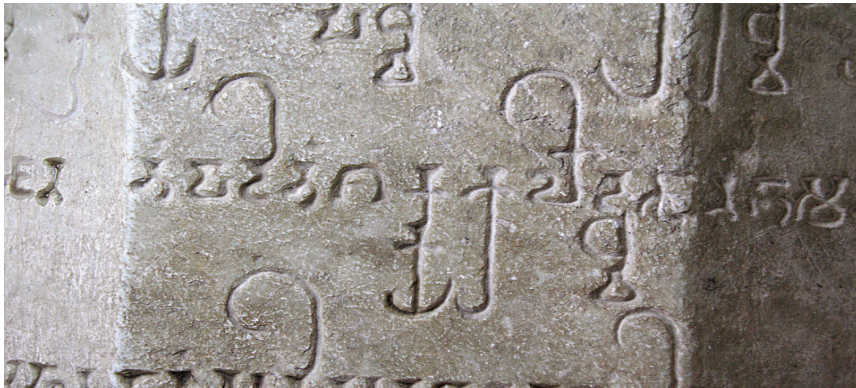


วิ หา เร ภ คว ไต ป ท สั ม ทา นิ ปติ จ ปิ ต ส ว ส ตา นั หิ
ต สุ ข ถ นา ย ตี

นักวิชาการกำหนดเรียกอักษรในจารึกพุทธบาทนี้โดยรวมว่า อักษรพราหมีแบบอินเดียใต้ ซึ่งสามารถแยกย่อยตามราชวงศ์ที่ปกครอง ได้อีก Vincent Tournier³ จัดจารึกหลักนี้เป็นของราชวงศ์วิษณุคุณติน ซึ่งปกครองอาณาจักรประเทศในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 จากการแสดง คำอ่านเทียบกับรูปอักษรจะเห็นได้ว่า อักษรของจารึกรอยพุทธบาทนั้น คล้ายคลึงจากอักษรสมัยราชวงศ์อิชวาคุ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9-10) ที่

³ Vincent Tournier, “A Tide of Merit: Royal Donors, Tāmraparṇīya Monks, and the Buddha’s Awakening in 5th– 6th Century Āndhradeśa,” : 20-96.

ปกร่องพื้นที่ดังกล่าวมาก่อน แต่ก็ยังรักษาเอกลักษณ์ลักษณะเส้นยาว
ดังสังเกตได้จากจารึกของพระเจ้าปुरुชัตตตะด้านล่างนี้ ซึ่งมีข้อความ
อ่านได้ว่า “ตปาทิตฺ ศกฺยาภูโลทุฏฺฐเช” จะเห็นได้ว่าอักษร “ก” ของจารึก
ทั้งสองหลักลากเส้นกลางยาวลงมามาก อันเป็นลักษณะเด่นของจารึก
ที่พบในแถบอานธรประเทศ



ภาพที่ 3 จารึก EIAD 104 ของพระเจ้าปुरुชัตตตะราชวงศ์อิชวาคุ
ที่มา: Baums Stefan, Griffiths Arlo, Strauch Ingo and Tournier Vincent,
“Early Inscriptions of Āndhradeśa: Results of fieldwork in January and
February 2016,” *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient*,
Tome 102, (2016): 373.

2. ภาษา

นักวิชาการกำหนดเรียกภาษาในจารีกรอยพุทธบาทจากอานธร
ประเทศนี้ว่าเป็นภาษาปรากฤต ซึ่งเป็นคำเรียกรวม ๆ ของภาษาพื้นเมือง
ในอินเดียสมัยโบราณที่สืบเนื่องมาจากภาษาในตระกูลอินโด-ยูโรเปียน
ที่รวมภาษาต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น ภาษาอปรภัมตะ ภาษาอรรหมาคี
รวมถึงภาษาบาลีด้วย

แม้นักวิชาการหลายท่าน เช่น L.S. Cousins⁴, Baums Stefan, Griffiths Arlo, Strauch Ingo และ Tournier Vincent⁵ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ภาษาปรากฏอยู่ในจารึกนี้ใกล้เคียงกับภาษาบาลีมาก แต่ไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้ ดังนั้นผู้เขียนจึงได้เทียบกับคำศัพท์ภาษาปรากฏอยู่ในจารึกกับภาษาบาลีมาตรฐาน ซึ่งได้ผลออกมาดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางเทียบคำศัพท์ภาษาปรากฏกับภาษาบาลี

คำศัพท์ภาษาปรากฏ	คำศัพท์ภาษาบาลี	ความหมาย
สิธ	สิทฺธ	ขอความสำเร็จจะมี
อจริยน	อาจริยาน	แห่งอาจารย์ทั้งหลาย
เถรียน	เถรียน (เถรान)	ผู้เป็นพระเถระ
วิชชวาทน	วิชชวาทิน	ฝ่ายวิชชวาท
กสุมิร-คัธาร-ยวน- วนวาส-ตัมปณิทีป- ปสาทกน	กสุมิร-คณธาร-ยวน- วนวาส-ตมฺพณฺณิทีป- ปสาทกาน	ผู้เป็นที่ชอบใจแห่งชนชาว กัสมิระ คัณธาระ ยวนะ วนวาสะ และตัมพณฺณิทีปะ

⁴ LS. Cousins, “On the Vibhajjavādins: The Mahimsāsaka, Dhammaguttaka, Kassapiya and Tambapaṇṇiya branches of the ancient Theriyas,” *Buddhist Studies Review*, Vol. 18, No. 2, (2001): 131-182.

⁵ Baums Stefan, Griffiths Arlo, Strauch Ingo and Tournier Vincent, “Early Inscriptions of Āndhradeśa: Results of fieldwork in January and February 2016,” *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient*, Tome 102, (2016): 355-398.; Vincent Tournier, “A Tide of Merit: Royal Donors, Tāmraparṇiya Monks, and the Buddha’s Awakening in 5th– 6th Century Āndhradeśa,”: 20-96.

ตารางที่ 1 ตารางเทียบคำศัพท์ภาษาปรากฏกับภาษาบาลี (ต่อ)

คำศัพท์ภาษา ปรากฏ	คำศัพท์ภาษาบาลี	ความหมาย
มหาวิหารวาสินี	มหาวิหารวาสินี	ผู้อยู่ในฝ่ายมหาวิหาร
นวกัสตถุสนนอถุยชน วินิจยวิสรทนน	นวกัสตถุสนนอถุย พญณชนวินิจยวิสรา ทนน	ผู้เชี่ยวชาญในการวินิจฉัย ทั้งอรรถและพยัญชนะ แห่งนวกัสตถุศาสน์
อริยวสโปเนนธนน	อริยวสโปเนนธนน	ผู้สืบทอดสายแห่งวงศ์ พระอริยะ
วิหาเร	วิหาเร	ในวิหาร
ภควโต	ภควโต	ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปทสหมทานิ	ปทสหมทานิ	คู่แห่งพระบาท
ปติจปีต	ปติจปีตานิ	ถูกประดิษฐานไว้แล้ว
สวสทานน	สพพสสทานน	แห่งสัตว์ทั้งหลาย
หิตสุขณนายน	หิตสุขตถณนายน	เพื่อประโยชน์สุข
ติ	(อ)ติ	ด้วยประการฉะนี้

จากการเปรียบเทียบจะเห็นถึงความเหมือนและความต่าง คือ จากคำศัพท์ทั้งหมด 15 คำ มีคำที่เหมือนกัน 2 คำ คือ ภควโต วิหาเร ส่วนคำว่า ติ กับ (อ)ติ นั้นน่าจะเกิดที่คำในจารึกไม่ได้เข้าสนธิ

ส่วนความต่างนั้นพบความเปลี่ยนแปลงใน 2 ระดับ คือ รูปผันวิภจจและเสียงสระ-พยัญชนะ พบรูปศัพท์ที่ผันวิภจจแตกต่างกันเพียง 1 คำ คือ ปติจปีต – ปติจปีตานิ ส่วนความต่างเสียงสระ-พยัญชนะสามารถจำแนกได้ดังนี้ คือ

1) เสียงสระสั้น-ยาวต่างกัน พบว่า คำในจารึกหลายคำมีเสียงสระสั้นกว่าคำภาษาบาลี คือ อ > อา, อิ > อี ตัวอย่างเช่น อจริยน์-อจริยาน์, เถริยน์-เถริยาน์, มหาวิหารวาสิน์-มหาวิหารวาสิน์

2) เสียงพยัญชนะต่างกัน สามารถแยกย่อยได้เป็น

2.1) การซ้อนพยัญชนะสังโยค ที่คำในจารึกจะไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด แต่ภาษาบาลีมี เช่น สิธฺ-สิทุธฺ, วิชชาทาน์-วิชชชวาทีนั

2.2) การใช้ชนิดิตแทนเสียงพยัญชนะที่สูญวรรคอีกด้วย ในคำว่า กสุมิร-คัธาร-ยวน-วณวาส-ตัมปณิธิป-ปสาทกนั – กสุมิร-คณฺธาร-ยวน-วณวาส-ตมฺพณฺณิธิป-ปสาทกานั และ นวคัสสุสสนอถฺยชนวินิจฺยวิสราทนั – นวคฺสตุสสาสนอตุถฺยณฺณวินิจฺยวิสราทีนั

2.3) การแปลงพยัญชนะ ว > พ ในคำข้างต้นและคำว่า สวสตานั – สพฺพสตุตานั

2.4) การแปลงพยัญชนะ ท > ฏ ในคำว่า ปทสัสมทานิ – ปทสัสมฏฺฏานิ

จะเห็นได้ว่า ภาษาปรากฏอยู่ในจารึกหลักนี้มีความใกล้เคียงกับภาษาบาลีเป็นอย่างมาก ชาวพุทธเถรวาทมีความเชื่อถือตามจารีตว่า ภาษาบาลีคือ ภาษามครที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าใช้ในการเทศนาสั่งสอนประชาชน⁶ ความใกล้เคียงกันของภาษาในจารึกกับภาษาบาลีเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรประเทศกับศรีลังกาที่ได้พัฒนางานเขียนภาษาบาลีจนเป็นแบบแผนและเผยแพร่ไปสู่ประเทศต่างๆ ที่นับถือนิกายเถรวาท คือ ไทย ลาว กัมพูชา พม่า ที่ได้ใช้เป็นเครื่องมือศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกเหมือนกัน

⁶ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑฺโฒ), “ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 11-87.

3. วัสดุ

ศิลาจารึกส่วนใหญ่มักเป็นแผ่นหินเขียนข้อความตามที่เจ้าของต้องการ อาจประดิษฐานอยู่ในโบราณสถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ความพิเศษของจารึกหลักนี้ คือ เป็นจารึกที่มีข้อความจารึกที่แผ่นหิน ซึ่งสลักรวมทั้งรอยพุทธบาทคู่ที่มีขนาดใหญ่ จึงมีความสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะของลวดลายต่างๆ ที่ปรากฏในพุทธบาทด้วย บทความของ J. Elsner and R. Wood⁷ แสดงให้เห็นว่า รอยพุทธบาทในศิลปะอมราวดีนั้นมีที่มาจากภาพสลักเล่าเรื่องในยุคแรกที่ยังไม่มีการสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้าในรูปแบบบุคคล (aniconic) ดังตัวอย่างภาพด้านล่างนี้ (ภาพที่ 4) จะเห็นได้ว่า ศิลปินแสดงรูปแทนพระพุทธรูปเจ้าเป็นบัลลังก์ที่วางเปล่า มีเพียงรอยพุทธบาทคู่แสดงอยู่ด้านล่าง โดยบัลลังก์นั้นตั้งอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ มีเทวดาและมนุษย์แวดล้อมกราบไหว้ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในศิลปะอมราวดีนั้นนิยมการสร้างรอยพุทธบาทคู่เป็นอย่างมาก

⁷ Jaś Elsner, “Buddhapada: The Enlightened Being and the Limits of Representation at Amarāvati,” *Imagining the Divine: Exploring Art in Religions of Late Antiquity across Eurasia*, eds. Jaś Elsner and R. Wood (London: British Museum, 2021): 95-115.

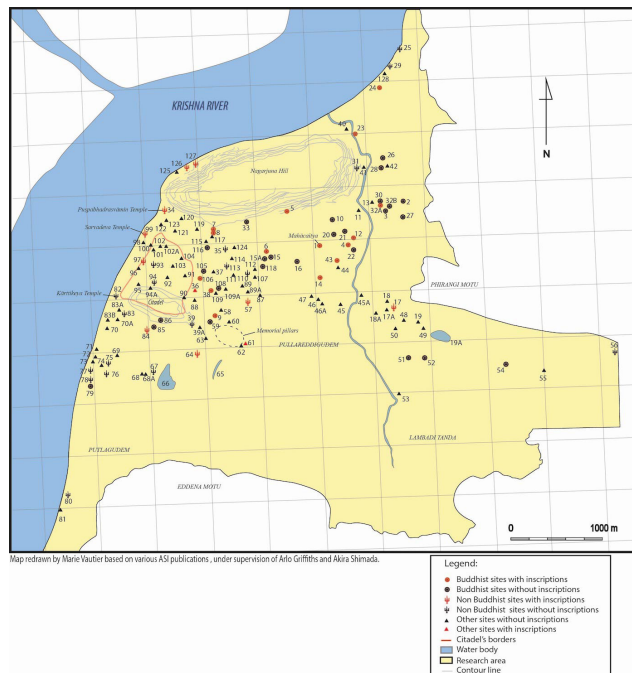


ภาพที่ 4 แผ่นหินสลักภาพเล่าเรื่องศิลปะอมราวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 5
ที่มา: J. Elsner, “Buddhapada: The Enlightened Being and the Limits of Representation at Amarāvati,” *Imagining the Divine: Exploring Art in Religions of Late Antiquity across Eurasia*, ed. R. Wood (London: British Museum, 2021), 95-111, (with response by Alice Casalini at p.100).

4. สถานที่

จารีกรอยพุทธบาทนี้พบที่โบราณสถานหมายเลข 38 ใกล้ทางเข้า
อุทยานนครชุมโนโกนทะ ซึ่งปัจจุบันได้จมอยู่ใต้น้ำแล้ว จากการสร้างเขื่อน
เก็บน้ำขนาดใหญ่ที่ชื่อ Nagarjuna Sagar Dam ในปี พ.ศ. 2510 จากภาพ
แผนผังด้านล่าง (ภาพที่ 5) จะเห็นได้ว่า โบราณสถานหมายเลข 38 (บริเวณที่วง

สีเขียว) อยู่ในบริเวณกลุ่มโบราณสถานอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก แสดงถึงความสัมพันธ์กับพุทธวิหารโบราณอื่นๆ ในบริเวณนาครชนโกณฑะ และจากภาพเก่า (ภาพที่ 6) จะเห็นได้ว่า บริเวณที่พบจารีกรอยพุทธบาทนั้นเป็นพุทธวิหารขนาดใหญ่ มีร่องรอยสถูปและเจดีย์คฤหะหรืออุโบสถอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยที่พักสงฆ์รูปทรงสี่เหลี่ยมเรียงกัน 5 ห้องในแต่ละด้าน สมกับชื่อที่ปรากฏในจารึกที่ว่า “มหาวิหารวาสิน” ที่แปลว่า (เหล่าอาจารย์) ผู้มีปกติอยู่ในวิหารใหญ่ หรือ มหาวิหารวาสี



ภาพที่ 5 แผนที่แหล่งโบราณสถานในบริเวณนาครชนโกณฑะ
ที่มา: “Geographic Information System,” *Early Inscriptions of Āndhradeśa*,
Accessed April 6, 2022.
<http://hisoma.huma-num.fr/exist/apps/EIAD/gis.html>.



Site 38, Mahāvihāra-vāsīn monastery. See pp. 69 and 71

ภาพที่ 6 โบราณสถานหมายเลข 38 นาครชนโกณฑะ สถานที่พบจารึกรอยพุทธบาท

ที่มา: H. Sarkar, “Some aspects of the Buddhist monuments at Nagarjunkonda,” *Ancient India-A Bulletin of Archaeological Survey of India*, Vol. 16, (1962) 65-84.

5. สารัตถะ

สารัตถะ หมายถึง ใจความหลักที่มุ่งแสดงจุดมุ่งหมายของการจารึก แม้สารัตถะของจารึกหลักนี้จะค่อนข้างสั้น คือ กล่าวถึงการประดิษฐานรอยพุทธบาทคู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในวิหารของอาจารย์ฝ่ายวิภชาวาท แต่ทุกคำที่เป็นคุณศัพท์ขยายของอาจารย์เหล่านั้นเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

5.1 หลักฐานพุทธศาสนิกายวิภชชาวาท

วิภชชาวาท มาจากคำภาษาบาลีว่า วิภชฺช (จำแนกแยกแยะ) + วาท (การกล่าว คำพูด ความเห็น) รวมความว่า การพูดจำแนกแยกแยะ ชาตตรี ชุมเสน^๘ ระบุว่า คำว่า “วิภชชาวาท” นั้นมีใช้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลในพระบาลีมีข้อความระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เองว่า วิภชชาวาท มีหลักฐานระบุความเป็นมาในคำสอน หัวข้อธรรมหรือแม้แต่การแจกแจงในคัมภีร์ต่าง ๆ ต่อมาในคราวสังคายนาครั้งที่ 3 ที่พระเจ้าอโศกทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ก็มีการใช้หลักการเรื่องวิภชชาวาทเป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินธรรมวินัย ทำให้คณะสงฆ์ที่มีบทบาทในการสังคายนาครั้งนั้นเรียกตัวเองว่าเป็นวิภชชาวาทได้ด้วย ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ในตอนที่พระเจ้าอโศกทรงรับสั่งให้สิกขकोंที่มีใช้ภิกษุหกหมื่นรูปว่า

พระราชาทรงทราบว่ เหล่านี้ไม่ใช่ภิกษุ เหล่านี้เป็น
อัญเเคยรถีย์ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงเรียนเอาลัทธิมาก่อน
นั้นเอง จึงพระราชทานผ้าขาวแก่เธอเหล่านั้น แล้วให้สึก
เสีย. เเคยรถีย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดมีจำนวนถึงหกหมื่นคน.
ลำดับนั้น พระราชาทรงรับสั่งให้อาราธนาภิกษุเหล่าอื่นมา
แล้วตรัสถามว่ ก็วาทิ ภนเต สมุมาสมพุทโธ ข้าแต่พระคุณเจ้า
ผู้เจริญ! พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่อย่างไร?

ภิกษุทั้งหลายทูลว่ วิภชชาวาทิ มีปกติตรัสจำแนก
มหาบพิตร!

^๘ ชาตตรี ชุมเสน, “ศึกษาวิเคราะห์ วิภชชาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท,”
วารสารมหาจุฬาริชาการ, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2, (2559): 98-118.

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนั้นแล้ว พระราชาจึง
ตรัสถามพระเถระว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ! พระสัมมา
สัมพุทธเจ้าเป็นวิภชชวาที (มีปกติตรัสจำแนกหรือ?)

พระเถระทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร!

ลำดับนั้น พระราชาทรงรับสั่งว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า
ผู้เจริญ! บัดนี้ พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว, ขอภิกษุสงฆ์จงทำ
อุโบสถเถิด ดังนี้ พระราชทานอารักขาไว้แล้ว เสด็จเข้าไปยัง
พระนคร. สงฆ์พร้อมเพรียงได้ประชุมกันทำอุโบสถแล้ว. ใน
สันนิบาตนั้นมีภิกษุจำนวนถึงหกสิบแสนรูป⁹

จารีกรอยพุทธบาทจากอานนทประเทศขึ้นนี้ปรากฏข้อความว่า
“...อจริยน์ เถริยน์ วิภชชวาทานิ” ซึ่งแปลว่า “...แห่งอาจารย์ทั้งหลาย
ผู้เป็นพระเถระ ฝ่ายวิภชชวาท” เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นชัดเจนว่า
คณะสงฆ์ที่วิหารแห่งนี้เรียกตัวเองว่า วิภชชวาที สืบทอดมาจากคณะสงฆ์
ที่มีพระโมคคัลบุตรติสสะเถระเป็นประธานสังคายนาเมื่อ พ.ศ. 236 ซึ่ง
คำว่า “เถริยน์” นี้เป็นต้นเค้าของคำว่า “เถรวาท” ที่ใช้เป็นชื่อเรียกคณะสงฆ์
ในฝ่ายที่ถือพระไตรปิฎกภาษาบาลีแทนคำว่า หินยาน ซึ่งมีความหมาย
ในทางลบ

และคำว่า “มหาวิหารวาสินิ” ที่หมายถึง **ผู้อยู่ในฝ่าย
มหาวิหาร** ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอมราวดีกับนิกาย
มหาวิหารในศรีลังกาอีกด้วย ดังนั้น เมื่อพระพุทโธมหาราชจะเดิน
ทางไปแปลคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ จึงต้องเดินทางไปศึกษาที่สำนัก
วัดมหาวิหารที่เป็นนิกายวิภชชวาทสายตรงจากอินเดีย

⁹ วิ.มหา.อ. 1/101-102 (ไทย.มมร)

5.2 หลักฐานการส่งสมณทูตครั้งสมัยพระเจ้าอโศก

ปัจจุบันหลักฐานทางโบราณคดีหลายชิ้นต่างยืนยันการที่พระเจ้าอโศกทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในพื้นที่ต่าง ๆ 9 สายด้วยกัน คือ การขุดพบผอบบรรจุอัฐิที่มีจารึกชื่อของพระสมณทูตในโบราณสถานต่าง ๆ คือ สาญจี (Sanchi) โสนาริ (Sonari) และอานเธร์ (Andher) รัฐมัธยประเทศ ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นจารึกที่มีอายุร่วมสมัยกับพระเจ้าอโศกคือราวพุทธศตวรรษที่ 3 จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศก็เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่มีอายุถัดมาคือราวพุทธศตวรรษที่ 9 ดังปรากฏคำสมายาวที่ว่า

“กศฺมิร-คัธรา-ยวน-วนวาส-ตัมปณฺธิป-ปสาทกนั”

ที่แปลว่า “(อาจารย์) ผู้เป็นที่ชอบใจ (หรือเป็นที่เลื่อมใส) แห่งชนชาวกัสมิระ คัณธาระ ยวนะ วนวาสะ และตัมพณฺธิทีปะ” สถานที่ทั้ง 5 แห่งนั้น คือ 1) กัสมิระ ปัจจุบันคือแคว้นแคชเมียร์ (Kashmir) ในประเทศอินเดียและปากีสถาน 2) คัณธาระ ปัจจุบันคือบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศปากีสถานและตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอัฟกานิสถาน 3) ยวนะ คืออดีตแคว้นแบคเตรีย (Bactria) ปัจจุบันคือบริเวณประเทศอัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน และอุซเบกิสถาน 4) วนวาสะ ปัจจุบันคือแคว้นกรณาฏกะ (Karnataka) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย เป็นหลักฐานแสดงว่านิกายวิชัยชาวได้ขยายออกไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น

6. ตัมพปณฺณิทีปะ ปัจจุบัณคฺคิประเทศศรีลังกา

จะเห็นได้ว่า ชื่อสถานที่ทั้ง 5 แห่งนั้นตรงกับพื้นที่ที่พระโมคคัลลีบุตร-ติสสเถระส่งพระเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึง 4 สาย โดยสายที่ 1 นั้นได้ปรากฏชื่อภิกษุและคณาจารย์อยู่ด้วยกัน ดังข้อความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาวา

ได้ยินว่า พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ครั้นทำตติย-สังคตินี้แล้วได้ดำริอย่างนี้ว่า ในอนาคต พระศาสนาจะพึงตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในประเทศไหนหนอแล ? ลำดับนั้น เมื่อท่านไคร่ครวญอยู่ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า พระศาสนาจักตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ในปัจจุบัณคฺคิชนบททั้งหลาย. ท่านจึงมอบศาสนิกजन ให้เป็นภาระของภิกษุเหล่านั้น แล้วส่งภิกษุเหล่านั้น ๆ ไปในรัฐนั้น ๆ คือ (1) ส่งพระมัทธเนียดิเถระไปยังรัฐภักขิมคณธาระ ด้วยสั่งว่า ท่านไปยังรัฐนั้นแล้ว จงประดิษฐานพระศาสนาในรัฐนั้น (2) ท่านได้ส่งพระมหาเทวเถระอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วส่งไปยังมหิสกมณฑล (3) ส่งพระรักขิตเถระไปยังวนวาสีชนบท (4) ส่งพระโยนกธรรมรักขิตเถระไปยังอปรัณฑกชนบท (5) ส่งพระมหาธรรมรักขิตเถระไปยังมหารัฐชนบท (6) ส่งพระมหารักขิตเถระไปยังโลกเป็นที่อยู่ของชนชาวโยนก (7) ส่งพระมัทธมเถระไปยังชนบทอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิมวันตประเทศ (8) ส่งพระโสณเถระ 1 พระอุตตรเถระ 1 ไปยังสุวรรณภูมิชนบท (9) ส่งพระมหินทเถระผู้เป็นสัทธวัหาริกของตนกับพระอัญญิยเถระ พระอุตตยเถระ พระสัมพลเถระ พระภททสา-

เถระ ไปยังเกาะดัมพปณิทวีป ด้วยสั่งว่า พวกท่านไป
ยังเกาะดัมพปณิทวีปแล้ว จงประดิษฐานพระศาสนาใน
เกาะนั้น¹⁰

หลักฐานจารีกรอยพุทธบาทนี้แสดงให้เห็นว่า ในราวพุทธศตวรรษ
ที่ 9 ยังมีเครือข่ายคณะสงฆ์นิกายวิภจจวาทในพื้นที่เหล่านี้อยู่

หลักฐานเชื่อมโยงอมราวดีในประเทศไทย

Di Crocco, Virginia McKeen¹¹ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของ
รอยพุทธบาทชิ้นนี้ไว้ว่า มีขนาดใกล้เคียงกับรอยพุทธบาทที่ติรัต (Tirat)
ประเทศปากีสถาน ที่อดีตอยู่ในแคว้นคันธาระและที่คิรินตะ (Kirinda)
ประเทศศรีลังกา ดังนั้นรอยพุทธบาทคู่นี้อาจสัมพันธ์กับนิกายวิภจจวาท
ด้วยก็ได้

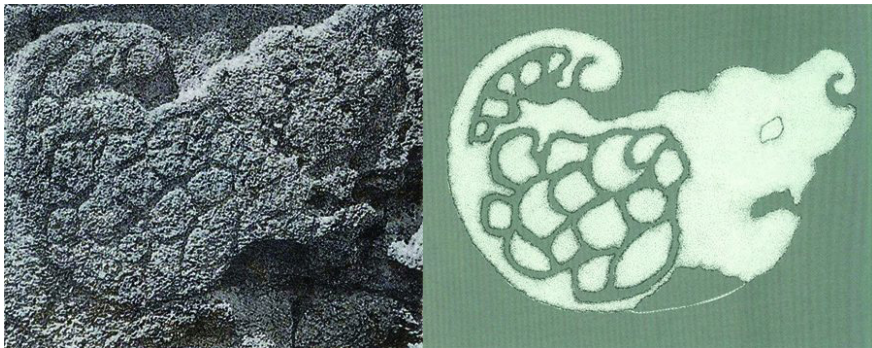
การพบรอยพุทธบาทคู่ที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยคือรอย
พุทธบาทที่โบราณสถานสระมรกต ดงศรีมหาโพธิ์ ตำบลโคกปี่ อำเภอสระ
หมอก จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่ง จวน คงแก้ว¹² ได้กล่าวถึงรอยพุทธบาท
คู่นี้ไว้ว่า มีรูปธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาทเหมือนกับรอยพระ
พุทธบาทที่นาคราชุนโกณฑะ อันเป็นแบบอย่างของสมัยศิลปะอมราวดี

¹⁰ วิ.มหา.อ. 1/105-106 (ไทย.มมร)

¹¹ Di Crocco and Virginia McKeen, *Footprints of the Buddhas of this Era in Thailand* (Bangkok: Siam Society, 2004), 11.

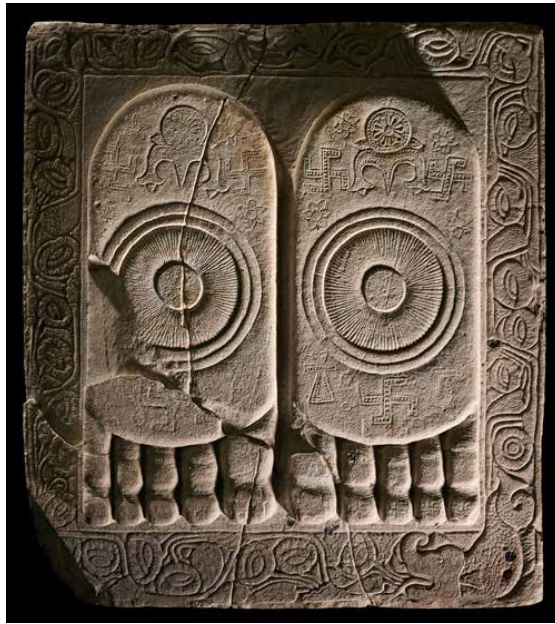
¹² จวน คงแก้ว, “พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป,” *วารสารวิจัยสหวิทยาการไทย*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 4, (กรกฎาคม–สิงหาคม 2559): 76.

หลักฐานจากโบราณสถานสระแก้วอันเป็นสระน้ำโบราณ ซึ่งอยู่ห่างจากรอยพุทธบาทคู่ที่สระมรกตในไปทางทิศเหนือราว 4 กิโลเมตร ผนังของสระแก้วนี้มีภาพแกะสลักเป็นรูปมกร (ภาพที่ 7) ซึ่งคล้ายกับรูปมกรที่เป็นลวดลายประดับที่มุมล่างด้านขวาของรอยพุทธบาทคู่จากอมราวดีชิ้นหนึ่ง (ภาพที่ 8)



ภาพที่ 7 รูปมกรที่สระแก้ว

ที่มา: ไมเคิล ไรท, “มกร’ ปลามึงวงช้าง ศิลปะรุ่นแรก,” *Silpa-mag*,
2 พฤศจิกายน 2560,
https://www.silpa-mag.com/history/article_12265.



ภาพที่ 8 แผ่นหินสลักภาพพุทธบาทคู่ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 8

ที่มา: Jaś Elsner, “Buddhapada: The Enlightened Being and the Limits of Representation at Amarāvati,”: 95-111.

นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัย ยังปรากฏหลักฐานว่า พระมหาสามีศรี-
ศรัทธราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทีปะ ซึ่งเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ได้
เดินทางไปถึงธานยกภูกะ (ชื่อเดิมของเมืองอมราวดี) และได้กราบไหว้
พระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอมราวดีสถูป ดังข้อความในจารึก
ศรีชุม บรรทัดที่ 36-37 ที่ว่า

“.....ในมัชฌิมเทศในปาตลีบุตรนครใกล้ฝั่งน้ำอโนมา
นทีพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นเจ้าชื่อศรีธาบุญกดา”¹³

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น สามารถเชื่อมโยงให้เห็นว่า เมือง
อมราวดียังเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของพุทธศาสนาของพระสงฆ์สุโขทัย
ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 20 ที่เดินทางไปจาริกแสวงบุญและแสดงถึงภาพ
ความรุ่งเรืองในอดีตได้เป็นอย่างดี

สรุป

จารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ เป็นแผ่นหินสลักรอย
พุทธบาทซึ่งจารึกด้วยอักษรพราหฺมีแบบอินเดียได้แบบสมัยราชวงศ์วิษณุ-
กฤตติน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 มีข้อความภาษาปรากฏที่มีความ
ใกล้เคียงกับภาษาบาลีมาตรฐานของเถรวาทมาก มีเนื้อหาเกี่ยวกับการ
ประดิษฐานรอยพุทธบาทคู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในวิหารของอาจารย์
ฝ่ายวิภิกขวาท จารึกหลักนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงความเชื่อมโยง
ระหว่างนิกายวิภิกขวาท เถรวาท และสำนักมหาวีหารในศรีลังกา รวมทั้ง
เป็นหลักฐานแสดงถึงพระพุทธศาสนาที่แพร่กระจายไปยังพื้นที่ต่าง ๆ
หลังการสังคายนาครั้งที่ 3 ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา
ส่วนด้านภาษาที่ใกล้เคียงภาษาบาลีเป็นสิ่งที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการ
ด้านภาษา ซึ่งสามารถนำมาช่วยในการตีความจารึกพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่พบ
ในอินเดียได้ด้วย นอกจากนี้ยังเป็นหลักฐานในทางคติความเชื่อเรื่องรอย
พุทธบาทคู่ที่สามารถเชื่อมโยงถึงพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยใน

¹³ จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ, *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*
(กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2548), 115.

สมัยโบราณได้ และเมื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับจารีกในสมัยสุโขทัยยิ่ง
เป็นการฉายภาพให้เห็นถึงความทรงจำของพระสงฆ์ไทยในพุทธศตวรรษ
ที่ 20 ที่เดินทางไปจาริกแสวงบุญถึงอมราวดี ก่อนที่ภาพความรุ่งเรืองของ
อมราวดีจะหายไปจากความทรงจำของคนไทย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์
ประพันธ์วิทยา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร. กังวล ศัชนิมา และคณะผู้แปลจารีกสันสกฤตที่สำคัญในอินเดียและเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้มอบคำแปลจารีกรอยพุทธบาทจากอานธรประเทศ
และข้อมูลพร้อมทั้งคำชี้แนะที่เป็นประโยชน์ในการเขียนบทความขึ้นนี้

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม.
นครปฐม: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2555.

2. หนังสือ

จตุพร ศิริสัมพันธ์, พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, เอมอร เชาว์สนวน,
สมภพ มีสบาย และศิวพร ฮาชันนารี. ประชุมจารึกจาริกสุโขทัย
ภาคที่ 8. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2548.
สุภัทรดิศ ดิศกุล. วัฒนธรรมการของศิลปะอินเดียแบบอมราวดี. พระนคร:
กรุงสยามการพิมพ์, 2511.

3. บทความ

จวน คงแก้ว. “พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป.” วารสารวิจัยสหวิทยาการ
ไทย, ปีที่ 11, ฉบับที่ 4, (กรกฎาคม-สิงหาคม 2559): 76.
ชาติรี ชุมเสน. “ศึกษาวิเคราะห์ วิถีชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท.”
วารสารมหาจุฬาลงกรณ, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2, (2560): 98-118.
ชาซากิ ชิซูกะ. “วิธีเขียนแผนภาพการแตก 18 นิกาย.” วารสาร
ธรรมธรรมา, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน
2560): 127-162.

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย). “ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี.” *วารสารธรรมธارا*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 11-87.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

ไมเคิล ไรท. “‘มกร’ ปลาเมืองวังช้าง ศิลปะรุ่นแรก.” *Silpa-mag*, 2 พฤศจิกายน 2560.
https://www.silpa-mag.com/history/article_12265.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

CROCCO, Di and Virginia McKeen. *Footprints of the Buddhas of this Era in Thailand*. Bangkok: Siam Society, 2004.

2. บทความภาษาอังกฤษ

BAUMS, Stefan, GRIFFITHS, Arlo, STRAUCH, Ingo and TOURNIER, Vincent. “Early Inscriptions of Āndhradeśa: Results of fieldwork in January and February 2016.” *Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient*, Tome 102, (2016): 355-398.

COUSINS, LS.. “On the Vibhajjavādins: The Mahimsāsaka, Dhammaguttaka, Kassapiya and Tambapaṇṇiya branches of the ancient Theriyas.” *Buddhist Studies Review*, Vol. 18, No. 2 (2001): 131-182.

SARKAR, H. “Some aspects of the Buddhist monuments at Nagarjunkonda.” *Ancient India - A Bulletin of Archaeological Survey of India*. Vol. 16, (1962): 65-84.

TOURNIER, Vincent. “A Tide of Merit: Royal Donors, Tāmraparṇīya Monks, and the Buddha’s Awakening in 5th – 6th Century Āndhradeśa.” *Indo-Iranian Journal*, 61, (2018): 20-96.

3. หนังสือรวมบทความภาษาอังกฤษ

ELSNER, Jaś. “Buddhapada: The Enlightened Being and the Limits of Representation at Amarāvati,” *Imagining the Divine: Exploring Art in Religions of Late Antiquity across Eurasia*, editor by Jaś Elsner and R. Wood. London (British Museum, 2021): 95-115.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “Nagarjunakonda.” *Encyclopedia Britannica*, June 12, 2015. <https://www.britannica.com/place/Nagarjunakonda>.

Early Inscriptions of Āndhradeśa. “EIAD 61 Buddhapāda from site 56 at Nagarjunakonda.” Accessed April 6, 2022.

<http://hisoma.huma-num.fr/exist/apps/EIAD/works/EIAD0061.xml?&odd=teipublisher.odd>.

Early Inscriptions of Āndhradeśa. “Geographic Information System.” Accessed April 6, 2022.

<http://hisoma.huma-num.fr/exist/apps/EIAD/gis.html>.

ดาวนโหลดบทความ



DOI : 10.14456/djbs.2022.8

อรุณี สุเจตน์นัท. “การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร
ด้วยหลักพุทธธรรม.” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 8, ฉบับที่ 2
(ฉบับรวมที่ 15), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 93-131.

การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน บ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม

Reinforcement of Kalyāṇamitta Community Strength with Buddhaddhamma

อรุณี สุเจตน์นัท

Arunee SUJETNAN

นักศึกษานิพนธ์เอก สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Ph.D, Candidate of Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 25 ม.ค. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 17 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 29 ม.ค. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน บ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม

อรุณี สุเจตน์นันท

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพบ้านกัลยาณมิตรและแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน 3) เพื่อบูรณาการหลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร และ 4) เพื่อนำเสนอแนวทางและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การบูรณาการการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม” งานวิจัยนี้ได้ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามที่จำเป็น (Field Work) โดยทำการศึกษารวบรวมเอกสารทางวิชาการ ศึกษาหลักธรรมจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถาพระพุทธศาสนา ข้อมูลจากตำราวิชาการ งานวิจัยต่างๆ และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ทรงคุณวุฒิ 4 กลุ่ม คือ 1) ผู้ที่อยู่ในส่วนก่อตั้งโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 3 รูป/คน

2) คณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 8 รูป/คน
3) ผู้รอบรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรม รวม 4 รูป/คน และ 4) บุคคลที่เข้าร่วมโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 10 คน และเสวนากลุ่ม (Focus Group) จำนวน 8 คน

ผลการวิจัยพบว่า โครงการบ้านกัลยาณมิตรก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 มีแนวคิดเพื่อฟื้นฟูศีลธรรมและสร้างเครือข่ายคนดี ขยายสู่ครอบครัวและชุมชน โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นตัวเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 หลักสังคหวัตถุ 4 หลักสาราณียธรรม 6 หลักจักร 4 และหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เพื่อทำประโยชน์และรับผิดชอบร่วมกันในสังคม

การบูรณาการการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรมเพื่อนำไปสู่การสร้างชุมชนบ้านกัลยาณมิตรที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืนประกอบด้วย 3 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านวัฒนธรรม พบว่าให้ปลูกฝังสัมมาทิฐิตามหลักธรรม ปฏิบัติตามกฎระเบียบ เงื่อนไขการอยู่ร่วมกันในชุมชน มีมารยาททางสังคม ให้เกียรติกันและกัน และรู้คุณค่าของการใช้ทรัพยากรเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด 2) ด้านสังคมพบว่าให้สร้างสายสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิก เป็นกัลยาณมิตรให้แก่กันและส่งเสริมบทบาทและหน้าที่ของตน 3) ด้านสิ่งแวดล้อม พบว่าให้มีความสะอาด ความสะดวก ปลอดภัย เป็นระเบียบ เดินทางสะดวก เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความดี

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย คือ การตรวจสอบความเข้มแข็งของชุมชนโดยให้ผู้นำเป็นที่ยอมรับของชุมชนขับเคลื่อนกิจกรรมให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นพลวัตบนฐานความถูกต้อง เรียกว่า RIABS Model

คำสำคัญ : การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน ชุมชนบ้านกัลยาณมิตร
หลักพุทธธรรม

Reinforcement of Kalyāṇamitta Community Strength with Buddhadhamma

Arunee SUJETNAN

Abstract

This research, “Reinforcement of Kalyāṇamitta Community Strength with Buddhadhamma”, aims to: 1) study the state of the Kalyāṇamitta community and the concept of community strength, 2) study the Buddhist principles that strengthen the community, 3) integrate Buddhist principles in strengthening the Kalyāṇamitta community, and 4) present guidelines and create new knowledge on “The model of reinforcing Kalyāṇamitta Community Strength with Buddhadhamma”. The data of this qualitative research were collected from academic documents, Dhamma principles from the Tipitaka, commentaries, information from academic textbooks, and various research and in-depth interviews with four groups of informants. These groups were three people in the establishment project of Kalyāṇamitta

Community, eight committee members in Kalyāṇamitta Community Project Driving, four experts in Buddhadhamma and ten participants focus group discussions with eight experts.

The results of the study indicate that the Kalyāṇamitta project was established in 1999 with the idea to restore morality and build a network of good people expanding to family and community by using Buddhadhamma principles as a means of strengthening, benefitting and sharing responsibility in society. The Buddhadhamma principles include qualities of a good friend (Kalyāṇamitta-dhamma), bases of social solidarity (Saṅgahavatthu), virtues for fraternal living (Sāraṇīyadhamma), virtues wheeling one to prosperity (Cakka) and bases of meritorious action, or grounds for accomplishing merit (Puñṇakiriya-vatthu).

Integrative reinforcement of Kalyāṇamitta Community strength with Buddhadhamma leads to the creation of a sustainable strong Kalyāṇamitta community. Firstly, in terms of culture, it was found that to cultivate right view according to karmic principles and comply with the rules requires regulations and conditions of living together in the community, social etiquette, interpersonal respect and knowing how to use resources for maximum benefit. Secondly, in the social aspect, building relationships between the community leader and the community members depends on mutual friendliness and promoting their roles and duties. Lastly, the environment should be tidy, clean, convenient, safe, well-organized, have good transportation, and be conducive to learning and doing goodness.

The knowledge gained from the research, known as the RIABS Model, will be employed to monitor the community's strength based on correct activities mobilized by the community leaders to create dynamic advantages to the community.

Keywords: Community Strength, Kalyāṇamitta community, Buddhadhamma

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้มุ่งเน้นให้เกิดความมั่นคงในด้านการเมืองและโครงสร้างเศรษฐกิจ ด้วยการเร่งสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน และขยายการผลิตในภาคอุตสาหกรรมรวมทั้งส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ เพื่อมุ่งพัฒนาประเทศเข้าสู่ความทันสมัย เน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก อย่างไรก็ตามแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าวไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 8 เป็นต้นมาจึงได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศหันมาให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)¹ จึงเป็นแผนที่มุ่งเน้นเตรียมความพร้อมของคน อีกทั้งในแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ² กำหนดกรอบประเด็นในการพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนา

¹ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554),” *กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน*, สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2563, http://www2.dede.go.th/km_berc/downloads/menu1/00_สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10.pdf.

² สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “Final Value Chain Thailand (10) การปรับเปลี่ยนค่านิยมและวัฒนธรรม,” *สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*, สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2563, http://nscr.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2020/07/finalVC10_v2.pdf.

ทรัพยากรมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์เป็นปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาต่าง ๆ ดังนั้นให้บรรลุเป้าหมายตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ จึงควรมีการพัฒนาคนในทุกมิติและในทุกช่วงวัยให้เป็นคนดี คนเก่ง และเป็นคนที่มีคุณภาพ

มหาเถรสมาคมเองก็ตระหนักถึงความสำคัญ และเล็งเห็นปัญหาเหล่านั้นจึงมีนโยบายทำโครงการสร้างความปรองดอง โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือในการสร้างเกราะป้องกันให้คนในชุมชน โครงการ “หมู่บ้านรักษาศีล 5” จึงเกิดขึ้นตามมติเถรสมาคมมติที่ 676/2560³ โดยให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำหลักศีล 5 มาประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน⁴ กอปรกับคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้ให้แนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคม ด้วยการให้ทุกภาคส่วนในประเทศร่วมมือกันดำเนินการสร้างความปรองดองสมานฉันท์และทำให้ประชาชนมีความรักความสามัคคีกันโดยเริ่มจากครอบครัว ซึ่งจะนำพาประเทศก้าวไปข้างหน้าอย่างปลอดภัยและยั่งยืน

ผลสืบเนื่องจากการดำเนินโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ได้สร้างความสัมพันธ์ด้านเครือข่ายให้ความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น โรงเรียนหลายแห่งได้จัดทำโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 เชิงคุณภาพ ครอบครัวอบอุ่นขึ้นเพื่อรณรงค์ให้เกิดการนำธรรมะไปสู่ภาคปฏิบัติโดยเริ่มต้นที่กิจวัตรประจำวัน ซึ่งทางวัดพระธรรมกายก็เล็งเห็นความสำคัญการฟื้นฟู

³ มติมหาเถรสมาคม, “รายงานการแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการสร้างความปรองดองสมานฉันท์ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ‘หมู่บ้านรักษาศีล 5’ ชุดใหม่,” *มหาเถรสมาคม*, 21 มีนาคม 2561, <http://mahathera.onab.go.th/index.php?url=mati&id=7935>.

⁴ “โครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5,” *โครงการรักษาศีล 5*, สืบค้นเมื่อ 7 มีนาคม 2563, <https://www.sila5.com/detail/>.

ศีลธรรมเช่นกัน จึงได้จัดตั้งโครงการบ้านกัลยาณมิตรขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะเผยแพร่ธรรมะเข้าไปสู่ใจของประชาชนทุกคนและเป็นสื่อกลางเชื่อมโยง บ้าน วัด และโรงเรียนเข้าด้วยกัน⁵ ให้ประชาชนห่างไกลอบายมุข และสิ่งไม่ดีที่แฝงมากับกระแสสังคมในปัจจุบัน โดยเริ่มสร้างจากสถาบันที่เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดในสังคม คือ “ครอบครัว” ภายใต้คำขวัญที่ว่า “หันไปรอบทิศ ให้มีกัลยาณมิตรรอบตัว”

โครงการบ้านกัลยาณมิตรมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วไปนับแสนครัวเรือนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศคงเป็นเพราะเป็นสิ่งที่ดีสังคมและชุมชนต้องการอยู่แล้ว พ่อแม่ก็อยากให้ลูกเป็นเด็กดี ตั้งใจเรียน ห่างไกลยาเสพติด มีความกตัญญู มีความสำเร็จในชีวิต สามีภรรยาที่ต้องการให้ทุกคนในครอบครัวมีศีล มีธรรม ห่างไกลอบายมุข รักครอบครัว ซื่อสัตย์ต่อกัน เพียงแต่ยังไม่ทราบว่าต้องทำอะไร ซึ่งโครงการบ้านกัลยาณมิตรตอบใจหตุความต้องการของคนส่วนใหญ่ ถือว่าเป็นโครงการพัฒนาชุมชนได้ผลดีมาก ๆ และมีขอบเขตผู้ร่วมโครงการมาก จนส่งผลต่อการพัฒนาสังคมประเทศชาติตามที่ทุกฝ่ายปรารถนาได้ ปัจจุบันโครงการบ้านกัลยาณมิตรอาจไม่เป็นที่รู้จักกว้างขวางมากนัก แต่ในเชิงภายในยังมีการดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจุดนี้เองที่ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาโครงการบ้านกัลยาณมิตร เพื่อให้ทราบถึงเงื่อนไขของความสำเร็จและนำไปพัฒนาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ในการดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์โครงการบ้านกัลยาณมิตร มุ่งศึกษาหาแนวทางในการเสริมสร้างโครงการให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยอาศัยแนวทางตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้เป็นแนวทางในการสร้างชุมชนให้น่าอยู่ บริบูรณ์ด้วยศีลธรรมจาก

⁵ “วัตถุประสงค์ของบ้านกัลยาณมิตร,” *กัลยาณมิตร เพื่อนแท้สำหรับคุณ*, 9 เมษายน 2558, https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=7773.

คำสอนในพระพุทธศาสนาตามจารีตประเพณีอันดีงามที่เคยมีมา และเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนเป็นเครื่องกล่อมเกลานิสงส์ มีความเกรงกลัวต่อบาป ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน ทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

ผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยครั้งนี้ นอกจากยกระดับจิตใจของผู้ผู้อาศัยให้มีจิตที่มีคุณธรรม ศีลธรรมและเป็นกัลยาณมิตรต่อกันแล้ว ยังจะช่วยสร้างจิตสำนึกให้คนรักในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ ทำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในการร่วมกันจัดการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ ซึ่งปัญหาที่ใกล้ตัวมากที่สุด ก็คือ ปัญหาครอบครัว มุ่งเน้นเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชากรในชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชน ทำให้ชุมชนบ้านกัลยาณมิตรนั้นเป็นชุมชนที่สามารถรับมือและปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ได้ดีขึ้น อีกทั้งยังพัฒนาชุมชนตนเองให้มีความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง จนสามารถเป็นศูนย์เรียนรู้และชุมชนต้นแบบให้แก่ชุมชนอื่นๆ ได้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาสภาพบ้านกัลยาณมิตรและแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน

2.2 เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน

2.3 เพื่อบูรณาการหลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร

2.4 เพื่อนำเสนอแนวทางและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การบูรณาการการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามที่จำเป็น (Field Work) โดยมีขั้นตอนการทำงานวิจัยดังนี้

3.1 ศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ ศึกษาคำสอนจากคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เอกสารทุติยภูมิ คือ ข้อมูลจากตำรา หนังสือ วารสาร บทความ วิทยานิพนธ์ เว็บไซต์และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดขอบเขตการศึกษาเนื้อหาในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยจะทำการวิจัยใน 3 ด้าน ประกอบด้วย 1) การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งทางด้านวัฒนธรรม 2) การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งทางด้านสังคม 3) การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งทางด้านสิ่งแวดล้อม ในส่วนของขอบเขตเนื้อหาทางด้านพุทธธรรม ได้แก่ หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 หลักสังคหวัตถุ 4 หลักสาราณียธรรม 6 หลักจักร 4 และหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เพื่อนำหลักธรรมทั้ง 5 ประการมาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนบ้านกัลยาณมิตร

3.2 กำหนดกลุ่มตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information Person) โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงทั้งหมด 25 รูป/คน ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้ที่อยู่ในส่วนก่อตั้งโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 3 รูป/คน คณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 8 รูป/คน ผู้รอบรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรม รวม 4 รูป/คน บุคคลที่เข้าร่วมโครงการบ้านกัลยาณมิตร รวม 10 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการเสวนากลุ่มอีกจำนวน 8 รูป/คน

3.3 สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ทรงคุณวุฒิผู้ให้ข้อมูลสำคัญและดำเนินการจัดการเสวนากลุ่ม (Focus group discussion) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความแม่นยำและเที่ยงตรงมากขึ้น

3.4 สรุปผล โดยวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ระหว่างผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยเอกสาร ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกของผู้ทรงคุณวุฒิและผลจากการเสวนากลุ่ม

3.5 นำเสนอรูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม

4. ผลการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ในการศึกษาไว้ คือ ศึกษาสภาพบ้านกัลยาณมิตรและแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน โดยการนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเสริมสร้างและผลักดันให้เกิดความสมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาบูรณาการกันเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปปรับใช้ได้จริงในปัจจุบัน ซึ่งในส่วนของการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรนั้นมุ่งเน้นศึกษาเพื่อนำมาบูรณาการใน 3 ด้าน คือ 1) ทางด้านวัฒนธรรม 2) ทางด้านสังคม 3) ทางด้านสิ่งแวดล้อม ในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลและการสัมภาษณ์เชิงลึก รวมถึงการจัดเสวนากลุ่ม ผลการวิจัยทั้งใน 2 ส่วนดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังนี้

4.1 สภาพบ้านกัลยาณมิตรและแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน

บ้านกัลยาณมิตร เป็นโครงการที่ทางวัดพระธรรมกายจัดทำขึ้น วัตถุประสงค์เพื่อเผยแผ่ธรรมไปสู่ทุกครัวเรือน เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางศีลธรรมให้แก่สมาชิกในครอบครัว ให้ห่างไกลจากอบายมุขและสิ่งไม่ดีที่แฝงมากับกระแสสังคมในปัจจุบัน บริหารงานภายใต้คำขวัญที่ว่า “หันไปรอบทิศ ให้มีกัลยาณมิตรรอบตัว”⁶ เป็นการสร้างครอบครัวอบอุ่น ครอบครัวแสงสว่างให้เกิดขึ้น กิจกรรมหลักที่ทางเจ้าของบ้านจะต้องจัด คือ การร่วมกันสวดมนต์ นั่งสมาธิ และถ้าในครั้งใดมีพระอาจารย์มาลงเทศน์สอน ก็จะได้ร่วมกันฟังธรรมที่บ้านนั้นด้วย ซึ่งเป็นแนวคิดที่ยกวัดไปหาสาธุชนที่บ้านแทนการไปวัดในวันพระหรือวันหยุด ซึ่งตอบโจทย์การใช้ชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันที่เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทำมาหากินและเรื่องอื่นๆ

จากการศึกษาพบว่า โครงการบ้านกัลยาณมิตรนั้นเป็นที่แพร่หลายเฉพาะในบางพื้นที่เท่านั้น ในพื้นที่ที่มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งก็จะสามารถทำโครงการได้อย่างต่อเนื่อง ประกอบกับผู้เข้าร่วมโครงการมีความใส่ใจและร่วมทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ บางครอบครัวนำไปเป็นแบบฝึกให้กับลูกๆ ทำกิจกรรมเป็นกิจวัตร จึงทำให้พื้นที่นั้นมีความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง

ในบางพื้นที่ที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการบ้านกัลยาณมิตร ก็มีสาเหตุจากยังไม่เข้าใจหลักการทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรที่แท้จริง ขาดหมั่นคณะที่คอยชักชวน คอยให้กำลังใจ คอยแนะนำ รวมถึงการทำงานหาเลี้ยงชีพ

⁶ กองบรรณาธิการ, “เรื่องจากปก,” *กัลยาณมิตร เพื่อนแท้สำหรับคุณ*, สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2563, http://www.kalyanamitra.org/th/uniboon_detail.php?page=1902.

และกิจกรรมอื่นๆ ดึงความสนใจที่จะเข้าร่วมทำกิจกรรมที่ทางโครงการบ้านกัลยาณมิตรจัดขึ้น ในบางพื้นที่และบางครอบครัวอาศัยอยู่ในถิ่นที่ไม่เหมาะกับการเดินทางไปร่วมกิจกรรม ทำให้ขาดการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สุดท้ายก็ไม่ได้เข้าร่วมโครงการบ้านกัลยาณมิตรต่อไป ทำயที่สุดยังไม่เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการทำโครงการบ้านกัลยาณมิตร จึงทำให้ไม่เห็นประโยชน์อันจะเกิดขึ้นในภายหน้า

4.2 หลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมที่นำมาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านกัลยาณมิตร ใน 5 หมวดธรรมประกอบด้วยหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 สังคหวัตถุ 4 สาราณียธรรม 6 จักร 4 และบุญกิริยาวัตถุ 3 ทั้ง 5 หมวดธรรมนี้สามารถนำมาเป็นส่วนช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านกัลยาณมิตร โดยหัวใจสำคัญของการดำเนินการโครงการบ้านกัลยาณมิตร คือ เจ้าของบ้าน ต้องเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะตามหลักกัลยาณมิตรธรรม ⁷ คือ เป็นบุคคลที่มีความน่ารัก เป็นที่สบายใจเมื่อเข้าใกล้ เป็นบุคคลที่น่าเคารพ น่าศรัทธาในคุณธรรมและความดีในตัว มีความอดทนรับฟังปัญหาของเพื่อนกัลยาณมิตรด้วยกันได้ และพร้อมที่จะให้คำปรึกษาหรือคำแนะนำได้เป็นอย่างดี รู้จักบทบาทและหน้าที่ตามสถานภาพของตนเอง

สังคหวัตถุ 4⁸ เป็นหลักธรรมที่เป็นตัวช่วยยึดเหนี่ยวใจผู้คนในชุมชน การเสริมสร้างความสามัคคี เป็นการปลูกฝังสามัญสำนึกที่ดีงามกับคนในชุมชน อาทิ การให้ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อแบ่งปันสิ่งของเท่าที่ตนจะสามารถแบ่งปันกันได้เพื่อประโยชน์ของอีกฝ่าย ฝึกตนในการเป็นผู้ให้ การวางตนให้เหมาะสมเสมอต้นเสมอปลายกับทุกคน สำรวม

⁷ อง.สตตก. 23/22/91 (ไทย.มจร)

⁸ อง.จตุก. 13/32/257 (ไทย.มจร)

ทางวาจา ไม่ใช่คำพูดหยาบคายใส่กัน พูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ ฟังแล้วสบายหูไม่พูดโกหกใส่กัน ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ฟังปฏิบัติตามตามบทบาทและหน้าที่ของตนเองอย่างสม่ำเสมอ

สาราณียธรรม 6⁹ เป็นหลักธรรมที่นำมาใช้เสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นการปลูกฝังสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน ฝึกความสำรวมทางกาย คือ การรักษาศีล การเคารพกฎระเบียบของสังคม ฝึกการเป็นผู้ให้และรู้จักการแบ่งปัน ฝึกสำรวมวาจา พูดคุยกันแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ แนะนำตักเตือน ด้วยความหวังดี และใช้วาจาที่สุภาพ ฝึกสำรวมทางใจ ฝึกพัฒนาความคิดให้ไปในทางที่ถูกที่ดี เป็นคนที่มีความคิดเชิงบวก ไม่นิยมการนินทาลับหลัง มีความจริงใจต่อสมาชิกด้วยกัน รวมถึงการฝึกจิตให้เป็นสมาธิ มีสติรู้เพื่อบรรเทาภัยอันเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ และความหลง

จักร 4¹⁰ ถือได้ว่าเป็นส่วนพลวัตในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้น โครงการบ้านกัลยาณมิตรควรที่จะอยู่ในแหล่งชุมชนที่เหมาะสมแก่การพัฒนา หมายถึง สามารถพัฒนาได้อย่างไม่ต้องพบกับอุปสรรคมากเกินไป คือ ชุมชนที่อยู่ในบริเวณที่มีพร้อมทางด้านสาธารณูปโภค อยู่ในถิ่นที่ไม่ทุรกันดารจนเกินไป อยู่ในเขตที่มีการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ในชุมชนที่อาศัยเป็นแหล่งที่มีคนดีอาศัยอยู่ สมาชิกในชุมชนเป็นบุคคลที่รักการเรียนรู้ จึงจะเหมาะสมแก่การพัฒนา การเป็นผู้มีบุญในกาลก่อนก็เป็นตัวเสริมให้การพัฒนางานเครือข่าย การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นได้เหมือนคำพูดที่ว่า “เกิดมามีบุญ” เกิดในตระกูลที่ร่ำรวยมั่งคั่ง มีรูปร่างดี สมประกอบ มีสติปัญญาดี สมองดี คนประเภทนี้ย่อมได้เปรียบผู้อื่น

⁹ ที.ปา. 11/31/257 (ไทย.มจร)

¹⁰ อง.จตุกก. 21/31/41 (ไทย.มจร)

หลักธรรมสุดท้ายบุญกิริยาวัตถุ 3¹¹ จะเป็นเครื่องทำให้คนในชุมชนได้สร้างบุญ เพื่อยังความสุขให้เกิดขึ้นกับชุมชนและสังคมที่อาศัย ซึ่งโครงการบ้านกัลยาณมิตรเน้นย้ำในเรื่องการสร้างบุญ ทำความดี เป็นหลัก บุญอยู่เบื้องหลังความสำเร็จต่าง ๆ ดังนั้นการสร้างบุญ กระทำได้ 3 ทางใหญ่ คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา

4.3 การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างความ ความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างชุมชนเข้มแข็ง และหลักพุทธธรรมเมื่อนำมาบูรณาแนวคิด วิธีการ การจัดสรรทรัพยากร กระบวนการการปฏิบัติการร่วมกันแล้ว สามารถสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นใน 3 ด้าน ดังนี้

1) ด้านวัฒนธรรม การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนนั้น จำเป็นต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนตลอดจนถึงการแก้ไขปัญหาร่วมกัน สร้างมารยาทในการอยู่ร่วมกันในชุมชน โดยการฝึกให้เป็นคนที่มีใจอบอ้อมอารี มีน้ำใจต่อกัน รู้จักการแบ่งปัน เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และให้อภัยกันในบางเรื่องที่สามารถให้อภัยกันได้ เห็นสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนก็ไม่นิ่งนอนใจที่จะลงมือปฏิบัติให้บรรลุวัตถุประสงค์ มีระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันด้วยบริบททางศาสนาและวัฒนธรรมชุมชน เป็นการสร้างวัฒนธรรมชุมชนและค่านิยมอันดีงามให้เกิดขึ้น โดยแบ่งออกเป็น 4 มิติ¹² คือ

¹¹ ที.ปา. 11/228/230; อญ.อญฐก. 23/126/245 (ไทย.มจร)

¹² แนน ลันทม (Nan Luntom), “ประเภทของวัฒนธรรมไทย,” *Thai love cultural*, 15 กุมภาพันธ์ 2558, <https://thailovecultural.wordpress.com/category/ประเภทของวัฒนธรรมไทย/>.

- มิติด้านคติธรรม คือ ต้องปลูกฝังการมีสัมมาทิฐิ มีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยและการทำความดี

- มิติด้านเนติธรรม คือ ต้องปลูกฝังการให้ความเคารพกฎระเบียบ ข้อบังคับ การอยู่ร่วมกันในครอบครัวพัฒนาถึงระดับชุมชน

- มิติด้านสหธรรม คือ ฝึกมารยาทสังคมในด้านต่างๆ การปฏิสังขาร หล่อหลอมบุคลิกภาพที่ดีให้เกิดขึ้น สร้างความสามัคคีอันนำไปสู่ความสัมพันธ์อันดีงามกับคนในชุมชน

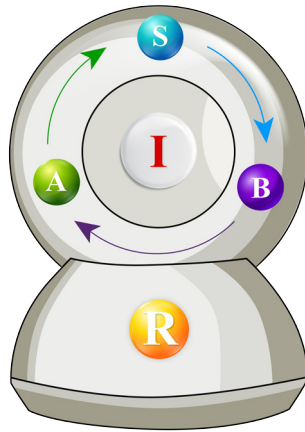
- มิติด้านวัตถุธรรม คือ ฝึกการรู้จักใช้สิ่งของให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างรู้คุณค่า

2) ด้านสังคม เบื้องต้นเป็นการสร้างครอบครัวอบอุ่น ครอบครัวมีสุขให้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากสมาชิกในครอบครัวทุกคนจะได้รับการอบรมปลูกฝังสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นจนเป็นนิสัยติดตัวไป เมื่อตนออกไปสู่สังคมก็จะมีเกราะป้องกันเพื่อรับมือกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ช่วยลดปัญหาที่เกิดจากสถาบันครอบครัว เช่น ปัญหาความขัดแย้ง ปัญหาใช้ความรุนแรง ปัญหาเด็กขาดความอบอุ่น ปัญหายาเสพติด สร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับพฤติกรรมส่วนบุคคล ทำให้ชุมชนสงบสุข เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ มีคุณธรรมและมีความสุข เมื่อคนมารวมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คนและชุมชนมีความสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน มีความสามัคคี ช่วยเหลือแบ่งปันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มีการเครือข่ายชุมชนคนดี มีกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนและองค์กรภาคส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน เกิดการสมานฉันท์ ทำให้เกิดการรวมจิตสำนึกและจิตวิญญาณของสมาชิกให้มีพลังเข้มแข็ง

3) ด้านสิ่งแวดล้อม สร้างสภาพแวดล้อมในชุมชนที่อยู่อาศัย เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น สมาชิกในชุมชนถูกปลูกฝังให้รู้สำนึกรักพื้นที่ที่ตนอาศัย สร้างคนที่มีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ ร่วมกันวางแผนจัดการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้มีประสิทธิภาพ การสร้างความเข้มแข็งด้านสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้น ลักษณะของสิ่งแวดล้อมที่อาศัยจะต้องเอื้อต่อการดำรงชีวิต ปราศจากมลพิษทางขยะ และสัตว์มีพิษทั้งหลาย ไม่เป็นแหล่งมั่วสุมยาเสพติดและมิจฉาชีพ สร้างทัศนียภาพที่น่ารื่นรมย์ให้เกิดขึ้น

5. สรุปผลการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่ ที่เกิดจากการสังเคราะห์ด้วยหลักการและเหตุผล ที่ได้ทำการสำรวจในพื้นที่จริงแล้ว ได้รูปแบบขององค์ความรู้ใหม่ที่มีชื่อว่า “RIABS MODEL” ซึ่งเป็นโมเดลของการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนหมู่บ้านกัลยาณมิตร เพื่อให้หมู่บ้านกัลยาณมิตรเป็นชุมชนต้นแบบในด้านการสร้างคนดีออกสู่สังคมภายนอก เป็นชุมชนที่ปลอดภัยจากปัญหายาเสพติด ปัญหาการใช้ความรุนแรง ปัญหาการโจรกรรม โดยอาศัยบุคคลในชุมชนเป็นรั้วป้องกันภัย อีกทั้งยังจะเป็นตัวอย่างของบุคคลที่จะสืบต่ออายุขัยของพระพุทธศาสนาต่อไป



ภาพที่ 3 RIABS Model หมายถึง เครื่องส่งความเข้มแข็งของชุมชน
ที่มา: ผู้เขียน

R = Righteousness	ความชอบธรรม
I = Inspirator	ผู้สร้างแรงบันดาลใจ
A = Activities	กิจกรรม
B = Benefit	ผลประโยชน์
S = Sustainability	ความต่อเนื่อง ยั่งยืน

โดย RIABS MODEL สามารถอธิบายได้ดังนี้

ความชอบธรรม (Righteousness) ใช้ตัวย่อว่า R หมายถึง ความชอบธรรม การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจะต้องสร้างบนฐานรากแห่งความถูกต้องและความดีงาม ความถูกต้องและความดีงามในที่นี้คือการปลูกฝังสัมมาทิฐิตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิต สมบูรณ์ด้วยศีล บริบูรณ์ด้วยธรรม เสมือนเป็นการตีกรอบการปลูกฝัง การอบรม การทำกิจกรรมให้อยู่ในรูปแบบสัมมาทิฐิ

มีการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นกับตนเองแล้วค่อยขยายสู่คนในครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชน ตลอดจนไปสู่สังคมภายนอก

ผู้สร้างแรงบันดาลใจ (Inspirator) ใช้ตัวย่อว่า I หมายถึง บุคคลซึ่งเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจให้กับคนในชุมชน เป็นบุคคลตัวอย่างสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกเกิดความสามัคคี ทำหน้าที่เสมือนศูนย์กลางการรวมใจของสมาชิกในชุมชน มีพลังในการขับเคลื่อนงานชุมชน ซึ่งบุคคลนั้นอาจจะเป็นผู้นำชุมชน หัวหน้าหมู่บ้าน หรือสมาชิกท่านใด ท่านหนึ่งก็ได้ ที่สามารถเป็นแหล่งรวมใจของคนในชุมชนนั้น ๆ บุคคลต้นแบบนี้จำเป็นต้องมีคุณลักษณะที่พร้อมจะเป็นผู้นำ เป็นผู้เชื่อมสานความสัมพันธ์คนในชุมชน เป็นบุคคลที่พร้อมด้วยคุณธรรม และมีศีลธรรม บุคคลที่น่าเลื่อมใสทั้งทางกายและจิตใจ

กิจกรรม (Activities) ใช้ตัวย่อว่า A หมายถึง กิจกรรมสานสัมพันธ์คนในชุมชน กิจกรรมสาธารณประโยชน์ กิจกรรมรณรงค์ต่าง ๆ กิจกรรมถือเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการละลายและปรับพฤติกรรมของคนในชุมชน กิจกรรมที่สร้างขึ้นควรเป็นกิจกรรมที่สามารถแก้ไขปัญหาและสนองตอบความต้องการของชุมชน โดยการคิดกิจกรรมแต่ละกิจกรรมนั้นสมาชิกในชุมชนควรเป็นผู้ออกแบบกิจกรรมที่เกิดขึ้น เพื่อความสามัคคีและความสำนึกในหน้าที่ที่ตนอยู่อาศัยให้มีการพัฒนาและขยายผลสู่ระดับมหภาค

ผลประโยชน์ (Benefit) ใช้ตัวย่อว่า B หมายถึง ผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับชุมชน ผู้ที่อาศัยในชุมชนจะต้องมีวัตถุประสงค์การอยู่ร่วมกัน โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันเป็นหลัก ทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นควรส่งผลประโยชน์ต่อชุมชนโดยตรง ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นตั้งบนพื้นฐานแห่งการสร้างบุญ และสร้างความคิด

ซึ่งจะทำให้เกิดพลังในการร่วมกันทำ ร่วมกันคิด ร่วมกันพัฒนาเพื่อให้ชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ดีขึ้น ๆ ขึ้นไป

ความต่อเนื่อง ยั่งยืน (Sustainability) ใช้ตัวย่อว่า S หมายถึงความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ทางสมาชิกได้ร่วมกันตั้งไว้ การดำเนินงาน หรือ กิจกรรมต่าง ๆ จำเป็นต้องอาศัยความต่อเนื่องจากทั้งตัวบุคคล (สมาชิก) ในชุมชนเองและองค์กรภาคีทั้งภาครัฐและเอกชนรอบ ๆ ชุมชน ความต่อเนื่องจะสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างยั่งยืนให้เกิดขึ้น

การนำ RIABS Model มาประยุกต์ใช้เพื่อให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลต่อตนเองและชุมชนบ้านกัลยาณมิตรมีรายละเอียด ดังนี้

1. สร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับผู้ดำเนินกิจกรรมโครงการบ้านกัลยาณมิตรให้ทราบถึงคุณค่าและความสำคัญของโมเดลที่มีต่อการดำเนินกิจกรรมโครงการบ้านกัลยาณมิตร เพื่อนำไปสู่การทำงานและพัฒนาอย่างเป็นระบบ เข้าใจวิธีการนำไปใช้ประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการทำโครงการ

2. เตรียมความพร้อมชุมชน โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้นำชุมชน หัวหน้าหมู่บ้าน หรือบุคคลตัวอย่างบุคคลต้นแบบ และสมาชิก ให้ทราบถึงการดำเนินกิจกรรมบ้านกัลยาณมิตร เช่น การทำความสะอาดและจัดระเบียบบ้านให้น่าอยู่พร้อมต้อนรับเหล่ากัลยาณมิตรผู้มาเยือน เตรียมความพร้อมให้กับตัวเองเพื่อรองรับการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง

3. กำหนดเป้าหมายและทิศทางการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาโครงการบ้านกัลยาณมิตรให้ชัดเจน โดยอาศัยการประชุมกลุ่มของสมาชิกผู้ดำเนินโครงการบ้านกัลยาณมิตรเพื่อความเป็นเอกฉันท์และตรงกับความต้องการของชุมชนมากที่สุด

4. ขับเคลื่อนกิจกรรมให้เป็นไปตามกรอบวัตถุประสงค์ของโครงการบ้านกัลยาณมิตรที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 3 โดยการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ นั้น มีองค์ประกอบในการทำงานดังนี้

- การกำหนดบทบาท หน้าที่ของบุคคลผู้ที่เข้าร่วมโครงการ
- กำหนดแผนปฏิบัติการ และต้องยอมรับการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติของสมาชิกในชุมชน
- เตรียมตั้งรับกับสถานการณ์และวิเคราะห์ แยกแยะปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปวางแผนและปรับปรุงในครั้งต่อไป

5. ประสานงานกับภาคีเครือข่าย หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยสนับสนุนในการขับเคลื่อนโครงการจากแผนงานไปสู่การปฏิบัติ ตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละภาคีนั้น ๆ

โดยสรุป การบูรณาการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกทุกภาคส่วน โดยเริ่มจากผู้นำชุมชนหรือผู้ที่สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้สมาชิกเกิดความต้องการที่จะเปิดบ้านกัลยาณมิตรและรับตัวโครงการไปดำเนินกิจกรรมในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ โดยเริ่มจากการทำโครงการบ้านกัลยาณมิตรจากภายในครอบครัวแล้วขยายผลสู่ชุมชนต่อไป โครงการที่เกิดขึ้นต้องเป็นโครงการหรือกิจกรรมที่สมาชิกในชุมชนต่างช่วยกันคิดและวางแผนการดำเนินโครงการ ดังนั้นโครงการดังกล่าวจะเป็นโครงการที่ตอบโจทย์กับชุมชนที่ตนอาศัย ซึ่งในแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันไปอันเนื่องมาจากสภาพความเป็นอยู่ สภาพสังคม สภาพสิ่งแวดล้อมที่อาศัยแต่อย่างไรก็ตามกิจกรรมเหล่านั้นจะเป็นตัวกระตุ้นทำให้เกิดความสามัคคีในชุมชน และเป็นการสร้างพลังมวลชนให้เกิดขึ้น ทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องอยู่บนฐานของความถูกต้องตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

กิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินการ ก็จะทำให้กิจกรรมดังกล่าวนั้นค่อย ๆ เลือนหายไปในที่สุด เพราะฉะนั้น การดำรงอยู่ของกิจกรรมหรือโครงการบ้านกัลยาณมิตรจะต้องอาศัย ความใส่ใจ ความอดทนของสมาชิกทุกท่านที่อาศัยในชุมชนเป็นพลังในการขับเคลื่อนให้โครงการประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน

6. อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรด้วยหลักพุทธธรรม” ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายผลดังต่อไปนี้

6.1 การศึกษาสภาพบ้านกัลยาณมิตรและแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า สภาพบ้านกัลยาณมิตรในปัจจุบัน ยังมีการดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่องภายใต้การกำกับดูแลของวัดพระธรรมกาย และเป็นโครงการต้นแบบไปสู่โครงการอื่นๆ ของวัดพระธรรมกาย เช่น โครงการหมู่บ้านและโรงเรียน รัชดาภิเษก 5 ครอบครัวอบอุ่น การจัดค่ายคุณธรรมอบรมเยาวชน เด็กดี V-STAR โครงการความดีสากล (UG5) เป็นต้น

การสร้างชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีหลักการในการพัฒนาชุมชน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาชุมชนเป็นงานที่จะต้องบริหารเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกไปพร้อม ๆ กัน การทำงานชุมชนต้องตอบสนองความต้องการอันแท้จริงของสมาชิกในชุมชน ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยผ่านการทำโครงการต่างๆ ซึ่งจะต้องเป็นโครงการที่ริเริ่มจากประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ

โกวิท พวงงาม ได้กล่าวถึงการส่งเสริมการรวมตัวกันของคนในชุมชน ควรมีลักษณะเป็นโครงการอเนกประสงค์ รูปแบบกิจกรรมต้องมีความหลากหลายและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวกันแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กิจกรรมที่ดีควรเป็นกิจกรรมที่อาศัยความร่วมมือของสมาชิกทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและเอกชนโดยให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่เพื่อเป็นการสร้างพลังชุมชนและองค์การของสมาชิกให้เกิดขึ้น¹³ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กัญจนพรพรรณ จุฬรมณี เรื่อง การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งเชิงพุทธบูรณาการของหมู่บ้านศาลาเม็ง ตำบลท่าผา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ที่พบว่า การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งเชิงพุทธบูรณาการนั้น ตัวชุมชนเองจะต้องมีพื้นฐานจิตสำนึกในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พร้อมจะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยความสามัคคี ชุมชนนั้นจะต้องเป็นมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาและมีอำนาจในการตัดสินใจทางเลือกจนนำไปสู่การแก้ปัญหาได้สำเร็จ สามารถพึ่งตนเองได้และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทุกกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จจะใช้หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน 5 ระดับ คือ ขั้นการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาในชุมชนตลอดจนกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ ขั้นการวางแผนพัฒนา โดยประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนด นโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากร หรือที่เรียกว่า เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชุมชน¹⁴

¹³ โกวิท พวงงาม, *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น* (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, 2553), 232-234.

¹⁴ กัญจนพรพรรณ จุฬรมณี, “การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งเชิงพุทธบูรณาการ

6.2 การศึกษาหลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน จากผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่นำมาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนประกอบไปด้วย 5 หมวดธรรม คือ

1) หลักกัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นธรรมะหลักในการดำเนินงานชุมชน อันเนื่องจากชุมชนประกอบด้วยประชาชนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ และมีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารปฏิสัมพันธ์กันเกี่ยวข้องกันตามฐานะอันสมควร กัลยาณมิตรจึงมีความสำคัญเพราะจะคอยแนะนำการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของยุทธนา พูนเกิดมะเริง และพระสิทธิศักดิ์พรหมสิทธิ์ เรื่อง กัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีผลวิจัยดังนี้ (1) ด้านชีวิตประจำวัน การอยู่ในสังคม การเลือกคบคนเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต เพราะการคบคนถือเป็นการกำหนดอนาคตของตนเอง ความเป็นไปในอนาคตจะรุ่งโรจน์หรือตกต่ำ การคบกัลยาณมิตรย่อมเป็นเหตุให้บุคคลถึงความเจริญรุ่งเรืองต่อการเลี้ยงชีพ เพราะกัลยาณมิตร ย่อมไม่แนะนำในทางเสียหาย (2) ด้านสังคม การคบหากัลยาณมิตรนั้นสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการแสดงออกในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือกันและกัน ไม่สร้างปัญหา (3) ด้านศีลธรรม การคบหากัลยาณมิตรมีผลต่อการพัฒนาคุณค่าชีวิตทางจิตใจ ผู้ที่เป็นกัลยาณชน จะทำให้คนในชุมชนมีโอกาสดำเนินชีวิตตามธรรม ได้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกต้อง (4) ด้านการศึกษา การคบกัลยาณมิตรจะแนะนำให้เจริญด้วยการศึกษาหาความรู้เพื่อทำให้ประสบ

ของหมู่บ้านศาลาเม้ง ตำบลท่าผา อำเภอกะลา จังหวัดลำปาง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561), บทคัดย่อ.

ความสำเร็จในการดำรงชีวิตและความเจริญในการทำงาน¹⁵

2) หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักสาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างความสามัคคีและความสงบสุขให้เกิดขึ้น เป็นการปลูกฝังสามัญสำนึกในเรื่องของการเสียสละ การให้ และการแบ่งปันกันเพื่อประโยชน์สาธารณะ ฝึกให้มีความคิดเชิงบวก มีความสำรวมและการวางตนที่ดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชัชพงศ์ เทียมทันวณิช และวรเชษฐ์ ไทอิน เรื่อง การนำหลักสังคหวัตถุธรรม 4 เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านห้องพอก ตำบลน้ำคำใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ซึ่งมีการวิจัยดังนี้ ความคิดเห็นที่มีต่อการนำหลักสังคหวัตถุธรรม 4 เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านห้องพอกในแต่ละด้าน ดังนี้ คือ (1) ด้านทาน การเสียสละ การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยน มีระดับความคิดเห็นในระดับมาก (2) ด้านปิยวาจา การพูดด้วยถ้อยคำสุภาพ การพูดให้เหมาะกับกาลเทศะ การสื่อสารในเชิงสร้างสรรค์มีระดับความคิดเห็นในระดับมาก (3) ด้านอัตถจริยา การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ตั้งใจทำงานอย่างเต็มที่ มีระดับความคิดเห็นในระดับมาก (4) ด้านสมานัตตตา การรับผิดชอบงานตามหน้าที่ การวางตนให้เหมาะสม การเป็นแบบอย่างที่ดีมีระดับความคิดเห็นในระดับมาก¹⁶ ดังนั้นการนำเอาหลักสังคหวัตถุธรรม 4 ซึ่งจะเป็นแนวทางในการหล่อหลอม

¹⁵ ยุทธนา พุนเกิดมะเริง และพระสิทธิศักดิ์ พรหมสิทธิ์, “กัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางพระพุทธศาสนา,” *วารสารมหาจุฬานาครธรรม*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 10, (ตุลาคม 2563): 197-198.

¹⁶ ชัชพงศ์ เทียมทันวณิช และวรเชษฐ์ ไทอิน, “การนำหลักสังคหวัตถุธรรม 4 เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านห้องพอก ตำบลน้ำคำใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร,” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561): 219.

จิตใจของคนในชุมชนให้มีความอ่อนโยน มีความเข้าใจกันและกัน อันจะนำไปสู่การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งในลำดับต่อไป และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระปลัดบุญมี คุณากโร (โพธิศรีสม) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์การใช้หลักสาราณียธรรม 6 ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของชุมชนเทศบาลเมืองปาดังเบซาร์ จังหวัดสงขลา ผลการวิจัยพบว่า การนำหลักสาราณียธรรม 6 ไปประยุกต์ใช้เกิดคุณค่าและประโยชน์ ดังนี้ (1) ด้านเมตตากายกรรม ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มั่นคง มั่งคั่ง และปลอดภัย ประชาชนในชุมชนมีเสรีภาพ ภารดรภาพ มีความรักความสามัคคีให้เกียรติและเคารพนับถือกัน สร้างสภาวะคุณธรรมชุมชน คือ รู้รักสามัคคี ซื่อสัตย์สุจริตยุติธรรม และกตัญญูกตเวทิตาคุณ ซึ่งสร้างบรรยากาศทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขสืบไป (2) ด้านเมตตาวจีกรรม ทำให้ชุมชนมีความน่าเชื่อถือ มั่งคั่งในทรัพย์สิน และมีเสน่ห์ ประชาชนมีความรู้รักสามัคคีมีสัจจะ จริ่งใจ ตรงไปตรงมา สุภาพอ่อนโยน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (3) ด้านเมตตาโมกกรรม ทำให้ชุมชนพัฒนาไปสู่เป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ประชาชนต้องการหรือชุมชนในอุดมคติ ประชาชนในชุมชนคิดดี คิดบวก คิดสร้างสรรค์ ส่งผลถึงกิริยาอาการภายนอก ยิ้มแย้มแจ่มใส และเป็นกัลยามิตรที่ดีต่อกัน (4) ด้านสาธารณโภคี ทำให้ชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง เกิดความยุติธรรมประชาชนในชุมชนมีความสามัคคี และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (5) ด้านศีลสามัญญตา ทำให้ชุมชนมีความเป็นระเบียบวินัย มีความมั่นคงปลอดภัย น่าเชื่อถือ สร้างความประทับใจให้ผู้พบเห็น ประชาชนในชุมชนมีระเบียบวินัย รู้จักหน้าที่สิทธิพลเมือง เคารพในสิทธิผู้อื่นมีจรรยาบรรณในอาชีพ ง่ายต่อการพัฒนาชุมชนให้ไป

ในทิศทางที่เจริญรุ่งเรือง (6) ด้านทิวาสัมมัญญา ทำให้ชุมชนมีความเป็นเอกภาพทางด้านความคิดเห็น ปราศจากความขัดแย้งทางความคิด มีความเห็นร่วมกันในทางสร้างสรรค์ ประชาชนในชุมชนมีความเห็นที่ถูกต้องและตรง มีทัศนคติที่ดีต่อกัน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ปรับมุมมองทางความคิดเข้าหากัน อยู่ร่วมกันได้อย่างดี¹⁷

3) หลักจักร 4 เป็นพลวัตในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง หากชุมชนนั้นมีลักษณะตามหลักจักร 4 ก็จะสามารถพัฒนาได้อย่างไม่ล่าช้าเกินไป เป็นธรรมะที่นำพาชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับทิพาวรรณ เยสุวรณ์ ได้กล่าวถึง หลักธรรมในการพัฒนาจัดการชุมชนเข้มแข็งว่า การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งหรือการทํานุบำรุงชุมชนให้เจริญ ซึ่งเป็นหลักการสากลที่นำพาคนชุมชน สังคม ไปสู่เป้าหมายที่เป็นความสุข ชุมชนเข้มแข็งต้องมีหลักธรรมที่สำคัญในชุมชน ข้อนี้เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาชุมชน สังคมและประเทศ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ตามนโยบายที่ได้วางเอาไว้โดยการกำหนดเป้าหมายของสังคมว่าจะเน้นอะไรและสุดท้ายสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายในสังคมชุมชนประเทศชาติที่ยั่งยืน ประกอบด้วยหลักธรรม คือ จักร 4 ทิวาสัมมัญญา 4 อิทธิบาท 4 และพละ 5¹⁸

4) หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นการทำให้เกิดกรรมหรือการกระทำที่เรียกว่า “เว้นจาก

¹⁷ พระปลัดบุญมี คุณากโร (โพธิศรีสม), “การศึกษาวิเคราะห์การใช้หลักสาราณียธรรมในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ของชุมชนเทศบาลเมืองปาดังเบซาร์ จังหวัดสงขลา,” *วารสารมหาจุฬานาครทรรณ*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 4, (เมษายน 2563): 138.

¹⁸ ทิพาวรรณ เยสุวรณ์, “หลักธรรมกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง,” *วารสารธรรมวิทย์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2562): 312.

ความชั่ว กระทำความดี ทำให้บริสุทธิ์” เป็นเครื่องมือทำให้คนในชุมชนได้สร้างบุญ ได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองในกรอบของการดำรงชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม เพื่อยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นกับชุมชนที่ตนอาศัย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระธนโชติ จันทโชโต และพระโสภณพัฒนบัณฑิต เรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ของอุบาสก อุบาสิกา บ้านหนองคูม่วง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า การจัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ของอุบาสก อุบาสิกา ก่อให้เกิดผลดีต่อบุคคล คือ การแก้ปัญหาโดยการใช้องค์เป็นเครื่องระงับ ก่อให้เกิดผลดีต่อครอบครัว ในเชิงการปลูกฝังสัมมาทิฐิอย่างแท้จริง เพราะได้รับการอบรมบ่มนิสัยในชีวิตประจำวันมาตั้งแต่เยาว์วัย ในด้านการปฏิบัติ ทาน ศีล ภาวนา มาอย่างสม่ำเสมอ ก่อให้เกิดผลดีต่อสังคม คือ มีจิตที่เป็นสาธารณะและให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในชุมชนมากขึ้น¹⁹ จึงกล่าวได้ว่า บุญกิริยาวัตถุ 3 สามารถช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชุมชนให้ดีขึ้นได้

6.3 การบูรณาการหลักธรรมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตร จากผลการวิจัยพบว่า ชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนจำเป็นที่จะต้องค้นหาและพัฒนาผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ (Community Leadership) ที่เข้มแข็ง มีคุณธรรม จริยธรรม ขยัน ซื่อสัตย์ และมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนและขยายผล สอดคล้องกับงานวิจัยของ จักรีศรีจารุเมธีญาณ และพระณนัต วฑฒโน เรื่อง ภาวะผู้นำกับการพัฒนาชุมชน ผลการวิจัยพบว่า สื่อกลางที่สำคัญในการช่วยประสานคนให้

¹⁹ พระธนโชติ จันทโชโต และพระโสภณ พัฒนบัณฑิต, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ของอุบาสก อุบาสิกาบ้านหนองคูม่วง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม,” *วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, ปีที่ 4, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2562): 1-2.

บริหารงานได้อย่างสมบูรณ์ ถูกต้อง เหมาะสม นั่นก็คือ “ผู้นำ” ซึ่งเป็นบุคคลที่จะมาช่วยเป็นกำลังแรงใจและมั่นคงมองในการปฏิบัติงานร่วมกัน เหตุนี้ในการพัฒนาชุมชน ผู้นำชุมชนถือว่าเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถที่จะระดมพลและทรัพยากรในด้านต่าง ๆ เพื่อใช้ในการบริหาร การพัฒนาหรือร่วมกิจกรรมของชุมชน เพื่อให้การพัฒนานั้นไปสู่จุดมุ่งหมายได้ดียิ่งขึ้น²⁰ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ด้าน คือ

1) การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรทางด้าน วัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ วิธีการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นพฤติกรรมและสิ่งที คนในชุมชนสร้างขึ้น จากการเรียนรู้กันและกัน การใช้ชีวิตร่วมกัน การ ศึกษาเรียนรู้กันและกัน จนกลายเป็นเงื่อนไขทางสังคมที่ต้องประพฤติ ปฏิบัติตามกัน การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านกัลยาณมิตร ด้วยการสร้างเป้าหมายในการดำเนินชีวิตพร้อมกับการปลูกฝังสัมมาทิฐิ ปลูกค่านิยมจากหลักธรรมของศาสนา สร้างอุดมการณ์ ในการใช้ชีวิต ตามความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ปลูกจิตสำนึกในการรักที่จะทำความดี ให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน โดยผ่านตัวโครงการบ้านกัลยาณมิตร ฝึกให้ คนในชุมชนเป็นบุคคลที่เคารพกฎระเบียบของสังคม เคารพผู้อาวุโส ในชุมชนเดียวกัน สร้างวัฒนธรรม มีน้ำใจต่อกัน รู้จักการแบ่งปัน มีจิต สาธารณะ เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และการให้อภัย

การสร้างวัฒนธรรมชุมชนที่ดีต้องอาศัยความร่วมมือของทุกคน ในชุมชน ช่วยกันลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ สมาชิกในชุมชน

²⁰ จักริศรี จารุเมธิญาณ และพระณนัฏ วฑฒโน, “ภาวะผู้นำกับการพัฒนา ชุมชน,” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 6, ฉบับเพิ่มเติม, (2561): 527.

ต้องให้ความร่วมมือ ร่วมใจกันแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยจิตสำนึก
สาธารณะ ใช้วัตถุ สิ่งของต่างๆ อย่างรู้คุณค่าและเพื่อประโยชน์
สูงสุดซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ
ปัดไธสง เรื่อง วัฒนธรรมชุมชน: เงื่อนไขความเข้มแข็งชุมชน/หมู่บ้าน
ชี้ให้เห็นว่าการฟื้นฟูชุมชน/หมู่บ้านให้เข้มแข็งก็ต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็น
รากฐานและรากแก้วที่ยังลึกเพราะวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนใน
ชุมชนสร้างขึ้นมาโดยตนเองและเพื่อตนเอง ย่อมเป็นภูมิคุ้มกันที่แน่น
หนาและมั่นคง²¹

2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรทางด้าน สังคม

ชุมชนบ้านกัลยาณมิตรมีเป้าหมายต้องการสร้างสังคมที่สงบสุข
สังคมที่คนในชุมชนไว้วางใจกันและกันได้ สมาชิกในชุมชนมีเป้าหมาย
เดียวกันและร่วมแรงร่วมใจเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์นั้น เป็นชุมชนแห่ง
การเรียนรู้ มีความสามัคคี ช่วยเหลือแบ่งปันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม
ผู้นำชุมชนต้องมีวิสัยทัศน์ในการบริหารชุมชนให้มีพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
ซึ่งผู้นำหรือบุคคลต้นแบบดังกล่าวจะต้องเป็นบุคคลที่สามารถสร้าง
แรงบันดาลใจ หรือสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกที่อาศัยอยู่ร่วมกันนั้นเห็น
แล้วเกิดความศรัทธา รู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วน
รวม ยึดมั่นในศีลธรรม มีปัญญาในการเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนให้เกิด
ความสามัคคี สร้างจิตสำนึกรักชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ
ประจักษ์ ขุราศรี เรื่อง การบูรณาการหลักพุทธธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชน

²¹ สุรวุฒิ ปัดไธสง, “วัฒนธรรมชุมชน: เงื่อนไขความเข้มแข็งชุมชน/
หมู่บ้าน,” *วารสารพหุวิทยาการ*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (กันยายน 2545): 16-17.

ในสังคมไทยให้เข้มแข็ง ผลการวิจัยพบว่า พุทธธรรมมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นได้โดยส่งเสริมให้ชุมชนมีกระบวนการดังนี้ 1) มีกระบวนการเรียนรู้ โดยเฉพาะผู้นำชุมชน และสมาชิกในชุมชน 2) พัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ 3) ผู้นำชุมชนต้องมีภาวะผู้นำ 4) ประชากรต้องมีจิตสำนึกรักชุมชน 5) ต้องมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ก็จะสามารถนำพาสังคมไปสู่สังคมแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน พัฒนาชุมชนตนเองให้ไปสู่สิ่งที่ดียิ่งขึ้น เป็นชุมชนที่มีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ดำรงชีวิตบนพื้นฐานของศีลอย่างมั่นคง²²

3) การเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนบ้านกัลยาณมิตรทางด้านสิ่งแวดล้อม

ผู้ที่เข้าร่วมโครงการบ้านกัลยาณมิตรจะเป็นแรงขับเคลื่อนทำให้สภาพแวดล้อมในชุมชนที่อยู่อาศัยเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น เนื่องจากสมาชิกในชุมชนถูกปลูกฝังให้รู้สำนึกพื้นที่ที่ตนอาศัย สร้างคนที่มีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ ต้องร่วมกันวางแผนจัดการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้มีประสิทธิภาพ โดยลักษณะของสิ่งแวดล้อมที่อาศัยจะต้องเอื้อต่อการดำรงชีวิต เบื้องต้นต้องอาศัยในถิ่นที่ไม่ทุรกันดารเกินไป มีระบบสาธารณูปโภคพร้อม ไม่อยู่ในแหล่งมั่วสุมของยาเสพติดและมิจฉาชีพ

การสร้างทัศนียภาพที่น่ารื่นรมย์เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้เกิดขึ้นในชุมชน สมาชิกต้องหมั่นพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าสิ่งแวดล้อมที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ มันสะอาดดีอยู่หรือไม่ เป็นระเบียบ

²² ประจักษ์ ชุราสี, “การบูรณาการหลักธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง,” วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพ, ปีที่ 5, ฉบับที่ 3, (กันยายน 2561): 119-120.

เรียบร้อยดีอยู่หรือไม่ ยังมีสิ่งใดที่จะเป็นสาเหตุทำให้เกิดอุบัติเหตุในชุมชนอยู่หรือไม่ ควรสร้างกิจกรรมทำความสะอาดเพื่อชุมชนอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง (Big Cleaning Day) เพื่อสร้างความสามัคคี กระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และเป็นการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ด้วย เช่น จัดกิจกรรมบำรุงสวนสาธารณะด้วยการปลูกต้นไม้ หลักการในการสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงประโยชน์และความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับพชนี้ ตูเล๊ะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดนราธิวาส ด้านการจัดการทรัพยากรในชุมชน ควรปลูกจิตสำนึกให้เด็กและเยาวชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ไม่ทิ้งขยะลงแม่น้ำลำคลอง มีการฟื้นฟูธรรมชาติ ด้านความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีชุดรักษาความมั่นคงปลอดภัยในชุมชน ช่วยกันป้องกันรักษาความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชน โดยใช้วิธีให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วม²³

7. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และหน่วยงานที่มีความรับผิดชอบโดยตรงต่อการวางแผนและพัฒนา

²³ พชนี้ ตูเล๊ะ, “ปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดนราธิวาส,” *Veridian E-Journal ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม-สิงหาคม 2561): 3561.

คุณภาพชีวิต ภาครัฐต้องเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนนโยบายพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์โดยการส่งเสริมกิจกรรมครอบครัว มีการให้ความรู้หรือจัดการอบรมการใช้ชีวิตร่วมกัน แนวทางการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข แนวทางการบ่มเพาะศีลธรรมให้กับบุตร โดยควรกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ระดับประเทศและพัฒนาอย่างทั่วถึงและต่อเนื่อง

2) องค์การทางพระพุทธศาสนา หรือมหาเถรสมาคม เป็นองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ดังนั้นมหาเถรสมาคมควรเน้นการส่งเสริมการฟื้นฟูศีลธรรมในชุมชนเพื่อสร้างสังคมที่สงบสุข เน้นนโยบายการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มุ่งเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการสืบทอดพระพุทธศาสนาว่ามีใช้หน้าที่ของพระสงฆ์เท่านั้น แต่ต้องอาศัยพุทธบริษัท 4 ที่เข้มแข็งร่วมกัน

3) องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เป็นหน่วยภาครัฐที่มีระบบบริหารใกล้ชิดชุมชนมากที่สุด ซึ่งหน่วยงานนี้สามารถบริหารชุมชนได้อย่างเอกเทศ ผู้นำชุมชนมีผลอย่างยิ่งในการแสดงวิสัยทัศน์และนำพาสมาชิกในชุมชนทำกิจกรรมร่วมกัน จึงควรเน้นปลูกฝังวัฒนธรรมชุมชน แนวทางการดำเนินงานอาจจะเป็นการส่งเสริมจัดการประกวดในท้องถิ่น ส่งเสริมในแบบเรียนของนักเรียนชั้นปฐมวัยและก่อนปฐมวัย เพื่อการปลูกฝังให้เด็กได้ซึมซับวัฒนธรรมสิ่งดีงาม ผลักดันคุณครูให้ทำแบบประเมินโครงการ มีการวัดผลอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

7.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้นำต้นแบบเชิงศีลธรรม
- 2) ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมสร้างอัตลักษณ์ชุมชน
ศีลธรรม
- 3) ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหลักสัปปายะ 7 ในการสร้างชุมชน
ศีลธรรม
- 4) ควรศึกษาวิจัยการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมตามแนววิถีพุทธ

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

โกวิท พวงงาม. *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, 2553.

3. บทความ

จักรีศรี จารุเมธีญาณ และพระถนัด วฑฺฒโน. “ภาวะผู้นำกับการพัฒนาชุมชน.” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 6, ฉบับเพิ่มเติม, (2561): 527-538.

ชัชพงศ์ เทียมทันวนิช และวรเชษฐ์ โตอิน. “การนำหลักสังคหวัตถุธรรม 4 เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านห้อยพอก ตำบลน้ำคำใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร.” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561): 212-226.

ทิพาภรณ์ เยสุวรรณ์. “หลักธรรมกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง.” *วารสารธรรมวิทย์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2562): 312-317.

ประจักษ์ ชูราศรี. “การบูรณาการหลักธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง.” *วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 3, (กันยายน 2561): 113-122.

พัชณี ตูเล๊ะ. “ปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดนราธิวาส.” *Veridian E-Journal ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม-สิงหาคม 2561): 3561-3575.

พระธนโชติ จันทโชโต และพระโสภณ พัฒนบัณฑิต. “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ของอุบาสก อุบาสิกาบ้านหนองคูม่วง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม.” *วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, ปีที่ 4, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2562): 1-21.

พระปลัดบุญมี คุณากโร (โพธิศรีสม). “การศึกษาวิเคราะห์การใช้หลักสาราณียธรรมในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ของชุมชนเทศบาลเมืองปาดังเบซาร์ จังหวัดสงขลา.” *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 4, (เมษายน 2563): 132-143.

ยุทธนา พูนเกิดมะเริง และพระสิทธิศักดิ์ พรหมสิทธิ์. “กัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางพระพุทธศาสนา.” *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 10, (ตุลาคม 2563): 197-208.

สุรวุฒิ ปัดไธสง. “วัฒนธรรมชุมชน : เงื่อนไขความเข้มแข็งชุมชน/หมู่บ้าน.” *วารสารพฤติกรรมศาสตร์*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (กันยายน 2545): 11-20.

4. วิทยานิพนธ์

กัญจนพรพรรณ จุฬรมณี. “การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งเชิงพุทธบูรณาการของหมู่บ้านศาลาเม็ง ตำบลท่าผา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

กองบรรณาธิการ. “เรื่องจากปก.” *กัลยาณมิตร เพื่อนแท้สำหรับคุณ*, สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2563. http://www.kalyanamitra.org/th/uniboon_detail.php?page=1902.

โครงการรักษาศีล 5. “โครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5.” สืบค้นเมื่อ 7 มีนาคม 2563. <https://www.sila5.com/detail/>.

แนน ลันทม (Nan Luntom). “ประเภทของวัฒนธรรมไทย.” *Thai love cultural*, 15 กุมภาพันธ์ 2558. <https://thailovecultural.wordpress.com/category/ประเภทของวัฒนธรรมไทย/>.

มติมหาเถรสมาคม. “รายงานการแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการสร้างความปรองดองสมานฉันท์ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ‘หมู่บ้านรักษาศีล 5’ ชุดใหม่.” *มหาเถรสมาคม*, 21 มีนาคม 2561. <http://mahathera.onab.go.th/index.php?url=mati&id=7935>.

“วัตถุประสงค์ของบ้านกัลยาณมิตร.” *กัลยาณมิตร เพื่อนแท้สำหรับคุณ*, วันที่ 9 เมษายน 2558. https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=7773.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554).” *กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน*, สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2563. http://www2.dede.go.th/km_berc/downloads/menu1/00_สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ_ฉบับที่_10.pdf.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “Final Value Chain Thailand (10) การปรับเปลี่ยนค่านิยมและวัฒนธรรม.” *สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*, สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2563. http://nscr.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2020/07/finalVC10_v2.pdf.

หมวดที่ 2

บทความวิชาการ

ดาวน์โหลดบทความ



DOI : 10.14456/djbs.2022.9

พงษ์ศิริ ยอดสา และวิไลพร สุจิตธรรมกุล. “จาตุรงคสันนิบาต (1):
ที่มาของพุทธประเพณีมาฆบูชาในสังคมไทย.”วารสาร
ธรรมธารา, ปีที่ 8, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 15), (กรกฎาคม-
ธันวาคม 2565): 135-172.

จาตุรคสนนิบาต (1): ที่มาของ พุทธประเพณีมาฆบูชาในสังคมไทย

Cāturaṅga Sannipāta (1): The Buddhist Tradition “Māgha Pūjā day” in Thai Society

พงษ์ศิริ ยอดสา* และวิไลพร สุจริตธรรมกุล**
Pongsiri YODSA and Wilaiporn SUCHARITTHAMMAKUL

* ผู้ช่วยนักวิจัย ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

Research Assistance of DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

** ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,

Kasetsart University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 28 มี.ค. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 11 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 14 เม.ย. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

จาคตรงคสันนิบาต (1): ที่มาของพุทธประเพณีมาฆบูชาในสังคมไทย

พงษ์ศิริ ยอดดสา
และวิไลพร สุจิตธรรมกุล

บทคัดย่อ

จาคตรงคสันนิบาต หมายถึง เหตุการณ์ 4 ประการที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ในคราวพระอรหันต์สี่เณสพผู้มีอภิญญา ได้รับการอุปสมบทแบบ เอหิภิกขุอุปสัมปทา จำนวน 1,250 รูป มารวมตัวกันตามธรรมดาของตน ไม่มีผู้ใดนัดหมาย ณ เวฬุวันมหาวิหาร จาคตรงคสันนิบาตเป็นเหตุการณ์ สำคัญที่เกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือน 3 หรือวันมาฆบูชา ชาวพุทธไทยรับรู้ จากการพระราชกุศลมาฆบูชาคราวรัชกาลที่ 4 ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และส่งต่อมายังราษฎรทั่วไปให้ได้ถือเอากิจกรรมนี้ไปปฏิบัติบูชาใน ทุกวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ตามปฏิทินจันทรคติ

การพระราชกุศลมาฆบูชาตามที่มาในพระราชนิพนธ์พระราชพิธี สิบสองเดือน เป็นการปฏิบัติตามแบบโบราณบัณฑิต มีความเป็นไปได้ว่า จะเป็นพระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียและศรีลังกา เนื่องจากมีแบบของ โบราณบัณฑิตดังกล่าวให้ข้อมูลที่ตรงกับคัมภีร์อรรถกถาหมัชฌิมนิกาย

ทีฆนขสูตร และจุดนี้เองนำไปสู่การเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องจาคูรงคสันนิบาต นอกจากนั้น ยังพบข้อมูลเรื่องจาคูรงคสันนิบาตเพิ่มเติมในคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตรอีกแห่งหนึ่ง เมื่อศึกษาข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองพบว่า มีความสอดคล้องกันทั้งเหตุการณ์และบริบทรอบข้าง เพียงแต่รายละเอียดของจาคูรงคสันนิบาต มีความแตกต่างกันเล็กน้อย ซึ่งความสอดคล้องกันของอรรถกถาทั้งสองนี้สามารถนำไปสู่การศึกษาข้อมูลในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกได้ แม้ว่าในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร จะไม่ปรากฏเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงองค์จาคูรงคสันนิบาตก็ตาม แต่ก็ยังมีคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร อีกหนึ่งคัมภีร์ที่อาจเป็นกุญแจไขคำตอบเรื่องเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกก็เป็นได้

คำสำคัญ: จาคูรงคสันนิบาต มาฆบูชา พุทธประเพณี สังคมไทย

Cāturaṅga Sannipāta: **The Buddhist Tradition “Māgha Pūjā day”** **in Thai Society**

Pongsiri YODSA
and Wilaiporn SUCHARITTHAMMAKUL

Abstract

Cāturaṅga Sannipāta, or the fourfold convention, is one of the important events in the Buddhist narrative. This event happened on Māgha Pūjā Day, which is the 15th day of the waxing moon of the 3rd lunar month and 1,250 Khīnāsava monks, who ordained with higher ordination by the Buddha (Ehibhikkhu-Upasampadā) and received the Supernatural Knowledge (Abhiññā), gathered without an appointment. Thai Buddhists know about Māgha Pūjā Day from the Royal Merit-Making Ceremony “Māgha Pūjā”. During the reign of King Rama IV, King Mongkut was graciously pleased for this ceremony to be held in the Grand Palace and advocated the general public to likewise observe the event on the 15th day of the waxing moon on the 3rd lunar month.

According to Thailand’s royal writings, “The Twelve-Month Ceremony” of King Chulalongkorn (Reign V) that recorded all ceremonies in the reign of King Mongkut (Reign IV), the Royal Merit-Making Ceremony “Māgha Pūjā”, is the practice of the ancient savants. There is a possibility that these savants may be the commentators to Indians and Sri Lankans because the model from the aforementioned scholar gives information that corresponds to *the Dīghanakha Sutta of Majjhimanikāya Commentary*, and this points to the propagation of the Cāturaṅga Sannipāta. In addition, the information about Cāturaṅga Sannipāta was also found in *the Mahāpadāna Sutta of Dīghanikāya Commentary*. When studying the text from these two commentaries, it was found that they were consistent in both the events and the context, but the details of the Cāturaṅga Sannipāta are slightly different. The congruence of these two commentaries can lead to the study of information in the Tipitaka scriptures. However, *the Dīghanakha Sutta of Majjhimanikāya Sutta* does not appear to show the story of Cāturaṅga Sannipāta. But *the Mahāpadāna Sutta of Dīghanikāya* is another scripture that may be key to answering the fourfold event in the Tipitaka scriptures.

Keyword: Cāturaṅga Sannipāta, Māgha Pūjā,
Buddhist Tradition, Thai Society

1. บทนำ

มาฆบูชา หนึ่งในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะในประเทศไทยจะได้น้อมระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในครั้งพุทธกาล คราววันเพ็ญเดือนสามที่เกิดเหตุการณ์ 4 อย่างหรือที่เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานให้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กับเหล่าพระสาวกผู้ได้อภิญญา 6 จำนวน 1,250 รูป ที่มาประชุมกันโดยไม่ได้นัดหมาย ณ เวฬุวันมหาวิหาร ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3¹ ชาวพุทธไทย จึงถือวันมาฆบูชานี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หน่วยงานราชการ และหน่วยงานบางแห่งจึงให้วันนี้เป็นวันหยุด เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ไปทำบุญและปฏิบัติบูชาตามแนวทางของตน เช่น ตักบาตร ถวายภัตตาหาร ฟังเทศน์ และเวียนเทียน ตามวัดวาอารามต่าง ๆ

องค์จาตุรงคสันนิบาตในข้างต้นเป็นชุดความรู้ที่ชาวพุทธไทยทราบกันโดยทั่วไป มีปรากฏนำข้อมูลไปใช้ตามหนังสือและสื่อหลาย ๆ ประเภท เช่น หนังสือ 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร หนังสือวันสำคัญของชาวพุทธไทย ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)) นอกเหนือจากนั้น ยังพบข้อมูลเรื่องจาตุรงคสันนิบาตอีกรูปแบบที่เหตุการณ์ทั้ง 4 ไม่ตรงกันเสียทีเดียว มาจากหนังสือพุทธประวัติ มัชฌิมกถา (พุทธประวัติ เล่ม 2) ของสมเด็จพระ

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), วันสำคัญของชาวพุทธไทย (มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต): ม.ป.พ., 2556), 1-10. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/important_buddhist_days_in_thailand.pdf.

พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นแบบเรียนเรื่อง
พุทธประวัติของพระภิกษุสามเณรมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5² เทียบเป็น
ตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบชุดความรู้เรื่องจาคูรงคสันนิบาต
จากแหล่งข้อมูลต่างๆ

แบบที่ 1 ³	แบบที่ 2 ⁴
1. พระภิกษุ 1,250 รูป มาประชุมกัน โดยไม่ได้นัดหมาย	1. พระสาวกผู้เข้าประชุมกัน ล้วนเป็น พระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ เล่ม 1* (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2455), คำนำ.

³ สมเด็จพระญาณสังวร, 45 *พรรษาของพระพุทธเจ้า* (ด้านสุทธาการพิมพ์: กรุงเทพมหานคร, 2557), 111-112.; พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), *วันสำคัญ ของชาวพุทธไทย* (มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต): ม.ป.พ., 2556), 1-10.; กระทรวงวัฒนธรรม, “วันมาฆบูชา,” *m-culture*, สืบค้น เมื่อ 20 กันยายน 2564, https://www.m-culture.go.th/mculture_th60/download/Maka.pdf. อ้างถึง กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, “เอกสาร ประชาสัมพันธ์งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในเทศกาลมาฆบูชา ประจำปี 2561,” (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2561).; “Māgha Pūjā Day,” trans. Thanapol Chadchiadee and Marco Roncarati, *Ministry of Culture*, 23 August 2015, https://www.m-culture.go.th/en/article_view.php?nid=29.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ มัชฌิมโศกกาล* (*พุทธประวัติ เล่ม 2*) (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493), 8-9.

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบชุดความรู้เรื่องจาตุรงคสันนิบาต
จากแหล่งข้อมูลต่างๆ (ต่อ)

แบบที่ 1	แบบที่ 2
2. พระภิกษุเหล่านั้น เป็นพระอรหันต์ ผู้ได้อภิญญา	2. พระสาวกเหล่านั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุ อุปสัมปทา ได้รับการอุปสมบทที่พระ ศาสนาปะธานเอง
3. พระภิกษุเหล่านั้นได้อุปสมบทด้วย วิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา	3. พระสาวกเหล่านั้นไม่ได้ฉันดหมาย ต่างมาพร้อมกันเข้าเอง
4. วันนั้น เป็นวันขึ้น 15 ค่ำ พระจันทร์ เสวยมาฆฤกษ์	4. พระศาสดาปะธานพระบรม- พุทโธวาท เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์
และเมื่อครบองค์ 4 แล้ว พระพุทธเจ้า จึงแสดงโอวาทปาติโมกข์	

ข้อมูลทั้ง 2 แบบนี้ แม้จะมีความแตกต่างกันในด้านเนื้อหา แต่หากนำมาสังเคราะห์แล้ว ก็สามารถสังเคราะห์กันได้ เพียงแต่จะเห็นความแตกต่างในรายละเอียดบางประการ เช่น ประเภทของพระอรหันต์ในแบบที่ 1 มีการระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา แต่แบบที่ 2 กลับระบุเพียงพระอรหันต์ชีณาสพ (ผู้หมดกิเลส) เท่านั้น นอกจากนั้น การแสดงโอวาทปาติโมกข์ในแบบที่ 2 ยังถูกจัดให้เป็นหนึ่งในเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต แต่แบบที่ 1 กลับให้การแสดงโอวาทปาติโมกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในภายหลัง หลังจากองค์ 4 ครบสมบุรณ์

ความแตกต่างในรายละเอียดนี้ จะสามารถเชื่อถือข้อมูลในแบบใดได้ ? จำเป็นต้องตรวจสอบที่มาที่ไปของจาคูรงคสันนิบาตอันเป็นชุดความรู้ในประเทศไทยเสียก่อน จากนั้นจึงย้อนรอยกลับไปสู่ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ คือ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เห็นที่มาที่ไปขององค์จาคูรงคสันนิบาตได้ชัดเจนมากขึ้น

2. ชุดความรู้เรื่องจาคูรงคสันนิบาต จากการพระราชกุศลมาฆบูชาในคราวรัชกาลที่ 4

องค์ประกอบของจาคูรงคสันนิบาตได้เริ่มต้นเผยแพร่อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในสังคมไทยในคราวรัชกาลที่ 5 ผ่านพระราชนิพนธ์ เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” เป็นการเล่าเรื่องพิธีกรรมในพระบรมมหาราชวังในคราวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายพระราชพิธีที่จัดขึ้นในพระนครให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวและเหตุผลของการพระราชพิธีทั้งปวงอย่างถ่องแท้⁵ ซึ่งการพระราชกุศลมาฆบูชาจัดเป็นหนึ่งในการพระราชกุศล⁶ที่

⁵ วิภาส เลิศรัตนรังษี, “โลกการเมืองในพระราชพิธีสิบสองเดือน,” *ACADEMIA*, สืบค้นเมื่อ 14 กันยายน 2564, https://www.academia.edu/40804994/_2562_โลกการเมืองในพระราชพิธีสิบสองเดือน.

⁶ คำว่า “พระราชพิธี” กับ “การพระราชกุศล” ให้นัยยะที่แตกต่างกันกล่าวคือ คำว่า “**พระราชพิธี (หรือ พระราชพิธี)**” หมายถึง พิธีอันเป็นกิจของพระมหากษัตริย์ทรงกระทำในยุคก่อนรัชกาลที่ 4 ไปถึงยุคกรุงเก่า สันนิษฐานว่ามีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อเรื่องเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ยำเกรง จึงต้องจัดพิธีเพื่อเซ่นสรวงบูชา โดยพระราชพิธีในยุคนั้นจะมีการประกาศออกมาเป็นประกาศการพระราชพิธี ทั้งนี้ เมื่อมาถึงคราวรัชกาลที่ 4-5 คำว่า พระราชพิธีได้เพิ่มวัตถุประสงค์เข้ามานอกเหนือจากเรื่องความเชื่อแต่เดิมแล้ว ยังเป็นการ

จัดขึ้นในเดือน 3 และเป็นจุดเริ่มต้นที่ส่งต่อให้มาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศจนถึงปัจจุบัน⁷

การพระราชกุศลมาฆบูชาที่ได้รับบุญไว้ในพระราชนิพนธ์ราชพิธีสิบสองเดือนมีความดังนี้

สืบทอดการประกอบพระราชพิธีสำคัญ ๆ ต่อ ๆ กันมา นอกจากนั้นก็ยังมีการเพิ่มและการตัดออกบ้างหากไม่เป็นไปเพื่อความสุจริตหรือไม่เป็นที่นิยม โดยพระราชพิธีที่สืบทอดมีทั้งพระราชพิธีประจำปี (ศิกระรายชื่อพระราชพิธีต่าง ๆ เพิ่มเติมได้ในงานของ พิชัย ยินดีน้อย หน้า 15-18)

คำว่า “การพระราชกุศล” หมายถึงการทำบุญโดยทั่วไปของพระมหากษัตริย์ ซึ่งบางงานอาจมีความเกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีด้วย ซึ่งพระราชกุศลเหล่านี้เป็นการสร้างบุญกุศลตามธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละเชื้อชาติและศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปทางพระพุทธศาสนา สังเกตได้จากชื่อและแนวทางการประกอบพระราชกุศลที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ราชพิธีสิบสองเดือน

(โดม ไกรปรกรณ์, “ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ. 2394-2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 8-9, 113-115.; พิชัย ยินดีน้อย, “การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 7-8.; “ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานพระราชพิธี งานรัฐพิธี และงานพิธีต่าง ๆ,” *nakhonsithammarat*, สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2565, http://www.nakhonsithammarat.go.th/web_52/datacenter/doc_download/k_ceremory.pdf.)

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์), *วันสำคัญของชาวพุทธไทย* (มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต): ม.ป.พ., 2556), 8.; นพดล ปรารค์ทอง, “‘จตุรงคสันนิบาต’ ในพระไตรปิฎก และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า,” *วารสารวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์*, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2563): 90.

การมาฆบูชานี้ แต่เดิมก็ไม่ได้เคยทำมา เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตามแบบโบราณบัณฑิตได้นิยมไว้ว่า วันมาฆบูรณมี พระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆเต็มบริบูรณ์ เป็นวันที่พระอรหันต์พุทธสาวก 1,250 ได้มาประชุมกันพร้อมด้วยองค์สี่ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์เป็นการประชุมใหญ่ แลเป็นการอัศจรรย์ในพระพุทธานุภาพ นักปราชญ์จึงได้ถือเอาเหตุนี้มาประกอบการสักการบูชาพระพุทธเจ้าแลพระอรหันต์ 1,250 พระองค์นั้น ให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแลสังเวช การพระราชกุศลนั้นเวลาเช้า พระสงฆ์วัดบวรนิเวศน์แล้ววัดราชประดิษฐ 30 รูป ฉนในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาค่ำ เสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดทำวัตรเย็นเหมือนอย่าง ที่วัดแล้ว จึงได้สวดมนต์ต่อไป มีสวดคาถาโอวาทปาฏิโมกข์ด้วย สวดมนต์จบทรงจุดเทียนรายตามราวรอบพระอุโบสถ 1,250 เล่ม มีประโคมด้วยอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงได้มีเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์กัณฑ์ 1 เป็นเทศนาทั้งภาษามคธแลภาษาสยาม เครื่องกัณฑ์จีวรเนื้อดีผืนหนึ่ง เงิน 3 ตำลึงแลขนมต่าง ๆ เทศน์จบพระสงฆ์ซึ่งสวดมนต์รับสัพพีทั้ง 30 รูป การมาฆบูชานี้เป็นเดือนสามบ้าง เดือนสี่บ้าง ตามวิธีปักขคณนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แต่คงอยู่ในเดือนสามโดยมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เสด็จออกบ้าง ไม่ได้ ออกบ้าง เพราะมักจะเป็นเวลาประสพกับที่เสด็จประพาสหัวเมืองบ่อย ๆ ถ้าถูกคราวเสด็จพระราชดำเนินไปประพาส

บางปิ่น ฤา พระพุทธบาท พระพุทธฉาย พระปฐมเจดีย์
พระแท่นดงรัง ก็ทรงทำมาชบฐาในสถานที่นั้นๆ ขึ้นอีกส่วน
หนึ่งต่างหากนอกจากในพระบรมมหาราชวัง ฯ⁸ (สำนวน
ตามแหล่งอ้างอิง)

ข้อมูลข้างต้นทำให้เห็นถึงที่มาและความสำคัญที่ทำให้เกิดการ
จัดการพระราชกุศลมาชบฐา รวมถึงแนวทางการปฏิบัติที่ทรงโปรดเกล้าฯ
ให้จัดการพระราชกุศลขึ้น ซึ่งแนวทางการปฏิบัตินี้ก็เพื่ออิทธิพลอีก
ทอดหนึ่งไปสู่ราษฎรให้ได้ถือปฏิบัติโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง⁹ ซึ่งโดย
ทั่วไปของการจัดพระราชพิธีหรือการพระราชกุศลนั้น จะพบข้อมูลที่
อธิบายแนวทางการจัดไว้ในหนังสือหรือบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่
สำคัญๆ เช่น กฎมณเฑียรบาล กฎหมายตราสามดวง เป็นต้น ผู้เขียน
ได้ทำการสืบค้นไปยังงานวิจัยต่างๆ ที่มีการศึกษาเรื่องพระราชพิธี
และการพระราชกุศลในเอกสารเหล่านี้ รวมถึงเอกสารอื่นๆ ที่อยู่ใน
ยุคก่อนหน้าที่จะมีพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน พบว่า การ
พระราชกุศลมาชบฐาไม่เคยมีการจัดขึ้นมาก่อนในเอกสารเหล่านั้น¹⁰

⁸ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง, 2463), 127.

⁹ Plookpedia, “ประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์,” true ปlookปัญญา,
21 เมษายน 2560. <https://www.trueplookpanya.com/knowledge/content/57572/-timhis-tim-his-cul-otherknowledge->.

¹⁰ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ ณัฐกานต์ บุญยะดาษ, “การศึกษา
พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย, 2559).; โดม ไกรปรกรณ์, “ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่
4-5 (พ.ศ. 2394-2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย

จะเห็นแต่เพียงพระราชพิธีมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาจริง ๆ ซึ่งพระภิกษุในวัดก็ได้ปฏิบัติกันอย่างชัดเจน เช่น วันเข้าพรรษา พิธีทอดผ้าพระกฐิน นอกเหนือจากนั้นจะปรากฏเป็นพิธีทางฝ่ายพราหมณ์ เนื่องจากบ้านเมืองสมัยก่อนพระเจ้าแผ่นดิน และชาวเมือง ถือคติของพราหมณ์ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างศรีสวัสดิมงคลให้แก่บ้านเมือง แต่เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา การจัดพระราชพิธีต่าง ๆ จึงมีการระคนธรรมเนียมทั้งฝ่ายพราหมณ์และพุทธเข้าด้วยกัน ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาที่ไม่มีพิธีรีตอง แต่หากปฏิบัติร่วมกับพิธีกรรมฝ่ายพราหมณ์โดยไม่ขัดความเชื่อกัน และเป็นไปเพื่อการสร้างความสุจริตนั้นก็ถือว่าเป็นกุศล นั่นถือเป็นสิ่งที่ดี ดังนั้น พระราชพิธีในแผ่นดินไทยที่เป็นไปในทางพระพุทธศาสนาหรือมีพระพุทธศาสนาเจืออยู่กับพราหมณ์จึงเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันมาแต่ช้านาน¹¹

พระราชพิธีและการพระราชกุศลตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ในยุคต่อมาได้มีการเพิ่มเข้ามามากขึ้น ซึ่งพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นภาพที่ชัดเจนมากที่สุดที่จะเห็นวิวัฒนาการของการจัดพิธีกรรม โดยมีทั้งการเพิ่มและการตัดออกบ้างหากพิธีนั้นไม่เป็นไปเพื่อความสุจริตหรือไม่เป็นที่นิยม¹² ซึ่งการพระราชกุศลมาฆบูชาที่เพ่งถือนำเนติในแผ่นดิน

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).; พิชัย ยินดีน้อย, “การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555). และ พิเศษ ปิ่นเกตุ, “ความสืบเนื่องของพระราชพิธีในกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์,” วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา, (มกราคม-มิถุนายน 2563): 7-22.

¹¹ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, คำนำ.

¹² เรื่องเดียวกัน, 6.

ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นไปได้ที่พระองค์จะทรงอิงตามวัตถุประสงค์ของการจัดพระราชพิธีคือ การทำให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์ และโน้มน้าวจิตใจของผู้เข้าร่วมให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และเป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้แก่พระมหากษัตริย์ในฐานะของการเป็นผู้นำทางคุณธรรมสูงสุด¹³

การประกาศการพระราชพิธีต่าง ๆ ก่อนที่พระมหากษัตริย์จะทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นนั้น ไม่ได้เรียบเรียงหรือแต่งขึ้นมาลอย ๆ แต่จะมีการหาหลักฐานมาประกอบเสมอ¹⁴ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากข้อความในการพระราชกุศลมาฆบูชาพบข้อความ 2 ส่วนหลักที่นำมาประกอบสร้างให้เป็นหลักฐานในการพระราชกุศล คือ 1) เหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต 2) โอวาทปาติโมกข์ ซึ่งจุดนี้ถือว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการนำองค์ความรู้เรื่องจาตุรงคสันนิบาตมาเผยแพร่สู่ชาวไทยให้ได้ถือเป็นเหตุแห่งการปฏิบัติบูชา และสร้างแนวทางการปฏิบัติให้เป็นวิधिพุทธแบบไทย เพียงแต่ในพระราชนิพนธ์นี้มีข้อมูลบางประการที่ไม่ได้ระบุนายละเอียดชัดเจนว่าโบราณบัณฑิตที่พระองค์ทรงอ้างถึงนั้นคือใคร องค์จาตุรงคสันนิบาตทั้ง 4 ประการนั้นก็ไม่มีภาระระบุอย่างชัดเจนว่ามีอะไรบ้าง ที่พอจะคาดเดาได้คงเป็นข้อความที่ว่า **“วันมาฆบูชาณมีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆเต็มบริบูรณ์ เปนวันที่พระอรหันต์พุทธสาวก 1,250 ได้มาประชุมกัน**

¹³ อาทิตย์ ศรีจันทร์, “พระราชพิธีสิบสองเดือน: อรรถกถาอธิบายแห่งความศิวไลซ์และการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ในพระราชพิธีของสยาม,” *วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2557): 176.

¹⁴ พิชัย ยินดีน้อย, “การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6),” 45.

พร้อมด้วยองค์สี่ประการ เรียกว่าจาคูรงคสันนิบาต”¹⁵

3. จาคูรงคสันนิบาตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทความเรื่อง จาคูรงคสันนิบาตในพระไตรปิฎกและการแสดง โอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า ของนพดล ปรารงค์ทอง ได้ทำการศึกษาเรื่องจาคูรงคสันนิบาตแล้วส่วนหนึ่ง พบว่า คำว่า “จาคูรงคสันนิบาต” ไม่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกแต่มาพบใน คัมภีร์ชั้นอรรถกถา คือ คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ซึ่ง จุดนี้ดูเหมือนจะเป็นต้นทางของเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตที่ปรากฏ เป็นการรับรู้ของคนไทย เนื่องจากมีรายละเอียดครบถ้วนทั้ง 4 ประการ และสอดคล้องกับชุดความรู้ที่พุทธศาสนิกชนทราบ¹⁶ ซึ่งความใน อรรถกถาดังกล่าวมีดังนี้

ภควา ปน อิมํ เทสนํ สุริเย ธรรมาเนเยว นิฏฺฐเปตฺวา
คิซุณฺณฺญา โอรูปฺพห เวพฺพนํ คนฺตฺวา สวากฺสนฺนิปาตํ อกาสิ,
จาคูรงคสมฺมฺนาคโต สมนฺนิปาโต อโหสิ

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อดวงอาทิตย์ยังปรากฏ
อยู่ ทรงจบเทศนานี้ แล้วเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏ เสด็จ
ไปพระวิหารเวฬุวันได้ทรงประชุมพระสาวก ได้มีสันนิบาต
ประกอบด้วยองค์ 4

¹⁵ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, 127.

¹⁶ นพดล ปรารงค์ทอง, “จาคูรงคสันนิบาต’ในพระไตรปิฎกและการแสดง โอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า,”: 92-93.

ตติริมานิ องค์านิ:- มาฆนทเขตเตน ยุตโต ปุณณมี-
อุโปสถทิวโส, เกนจิ อนามนุตตานิ หุตวา อุตตโนเยว
ธมฺมตาย สนฺนิปตฺตานิ อทฺธมฺเตรฺสานิ ภิกฺขุสฺตานิ, เตสฺส เอโกปิ
ปฺลุชฺชโน วา โสตาปนฺนสฺกทาคามิอนาคามิสฺสูกฺขวิปัสสก-
อรฺหนฺเตสฺส วา อญฺญตโร นตฺถิ, สพฺเพ จพฺภิญฺญาว, เอโกปิ
เจตฺถ สตฺถเกณ เกสฺส จินฺนิตฺตฺวา ปพฺพชฺชิต นาม นตฺถิ, สพฺเพ
เอหิภิกฺขุเยวาทิ¹⁷

องค์ 4 เหล่านี้คือ (1) วันนั้นเป็นวันอุโปสถขึ้น 15 ค่ำ
ประกอบด้วยมาฆนักษัตร (2) ภิกษุ 1,250 รูป ประชุมกันตาม
ธรรมดาของตนๆ ไม่มีใครนัดหมายมา (3) ภิกษุเหล่านั้น
ไม่มีแม้สักรูปหนึ่งที่เป็นปุถุชนหรือพระโสดาบัน พระ
สกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ผู้สูกฺขวิปัสสก
ภิกษุทั้งหมดเป็นผู้ได้อภิญญาหกทั้งนั้น (4) มิได้ปลงผม
ด้วยมีดโกนบวชแม้แต่รูปเดียว ภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกษุ¹⁸

หลักฐานที่นพดล ปรารภของ ยกมานี้ เมื่อผู้เขียนสอบทานกลับไป
ก็เป็นจริงอย่างที่นพดลอ้างถึงว่า คำว่า “จาตุรงคสันนิบาต” พบแต่เพียงใน
คัมภีร์อรรถกถา และไม่พบในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก จึงทำให้สันนิษฐาน
ว่า การปรากฏเรื่องจาตุรงคสันนิบาตในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย
ทีฆนขสูตรนี้ เป็นเหตุการณ์ที่ถูกเพิ่มเข้ามาโดยที่ไม่เกี่ยวข้องกับการ
อรรถาธิบายตัวบทในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก ซึ่งหากย้อนกลับไปศึกษา
ทีฆนขสูตรในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกก็พบว่า ไม่มีเค้าเรื่องใดๆ ที่สอดคล้อง
กับในอรรถกถาเลย เป็นไปได้ว่า พระสังคีติกาจารย์ อาจไม่ได้ระบุว่า

¹⁷ ม.ม.อ. 9/238 (บาลี.มมร)

¹⁸ ม.ม.อ. 20/485 (ไทย.มมร)

มีองค์ 4 จึงต้องมาใส่เพิ่มเติมในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา¹⁹

แต่ทั้งนี้ดูเหมือนว่า ในงานส่วนนี้ของนพดล ปรารงค์ทอง จะมีจุดอ่อนอยู่ประการหนึ่ง คือ การสืบค้นเรื่องจาคูรงคสันนิบาตที่ใช้การสืบค้นด้วยการเจาะจงลงไปเพียงคำๆ เดียว จึงทำให้ไม่พบข้อมูลที่มีลักษณะเดียวกันกับองค์จาคูรงคสันนิบาตแต่ไม่ได้ใช้คำว่า “จาคูรงคสันนิบาต” ซึ่งผู้เขียนพบข้อความในลักษณะคล้ายกันกับเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตอีกจุดหนึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาที่สมณิกาย มหาปทานสูตร ความมีดังนี้

สาวกสนธิปาตปริจฺเจเท วิปัสสิสฺส ภควโต ปฐฺม-
สนธิปาโต จตุรงฺคิโก อโหสิ, สพฺเพ เอหิภิกขุ, สพฺเพ อิทธิยา
นิพฺพตฺตปฺตตจิวฺรา, สพฺเพ อนามนฺติตาว อาคตา, อิติ เต จ
โข ปณฺณรเส อุโปสททิวเส²⁰

พึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดการประชุมสาวก การประชุมครั้งแรกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสิได้ประกอบด้วยองค์ 4 คือ (1) ภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกขุ (2) ภิกษุทั้งหมดมีบาตรและจีวรบังเกิดด้วยฤทธิ์ (3) ภิกษุทั้งหมดไม่ได้นัดหมายกันมา (4) อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกันในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ²¹

¹⁹ นพดล ปรารงค์ทอง, “‘จาคูรงคสันนิบาต’ ในพระไตรปิฎก และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า,”: 92-93.

²⁰ ที.สี.อ. 5/20 (บาลี.มมร)

²¹ ที.ม.อ. 13/82 (ไทย.มมร)

ข้อมูลเรื่องจาตุรงคสันนิบาตในคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร อาจมีข้อมูลที่ไม่ตรงกันเหมือนกับในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร เสียทีเดียว แต่ก็ทำให้เห็นช่องทางที่จะศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องจาตุรงคสันนิบาตในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกได้ แต่ก่อนที่จะศึกษาในประเด็นดังกล่าว เราต้องทำการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 ก่อนเพื่อให้เกิดความชัดเจนว่า ข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันหรือไม่ และข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาใดเป็นข้อมูลที่เป็นความรู้พื้นฐานเรื่องจาตุรงคสันนิบาต

3.1 คัมภีร์อรรถกถาทั้งสองกล่าวถึงเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตเดียวกันหรือไม่

ข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 ที่กล่าวถึงเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาต คือ คัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตรและคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร มีการบรรยายละเอียดในลักษณะเดียวกันแต่อาจแตกต่างกันในการให้รายละเอียดบ้างเล็กน้อย ผู้เขียนขอสรุปเป็นตารางไว้ ดังนี้

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบข้อมูลเรื่องจาตุรงคสันนิบาต
ในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร และคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย
มหาปทานสูตร

ที่	อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร	อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร
1	วันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ประกอบด้วย มาฆนักษัตร	ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกันในวัน อุโบสถขึ้น 15 ค่ำ

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบข้อมูลเรื่องจาคูรงคสันนิบาต
ในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร และคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย
มหาปทานสูตร (ต่อ)

ที่	อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร	อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร
2	ภิกษุ 1,250 รูป ประชุมกันตาม ธรรมดาของตนๆ ไม่มีใคร นัดหมายมา	ภิกษุทั้งหมด (เป็นพระอรหันต์ ชีณาสพ 1,250 รูป) ²² ไม่ได้ นัดหมายกันมา
3	ภิกษุเหล่านั้นไม่มีแม่สักรูปหนึ่ง ที่เป็นปุถุชนหรือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์ ผู้สูกขวิปัสสก ภิกษุ ทั้งหมดเป็นผู้ได้อภิญญาหกทั้งนั้น	ภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกขุ
4	มิได้ปลงผมด้วยมีดโกนบวชแม้แต่ รูปเดียว ภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกขุ	ภิกษุทั้งหมดมีบาตรและจีวรบังเกิด ด้วยฤทธิ์
เมื่อครบองค์จาคูรงคสันนิบาตแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์		

²² มีอธิบายเรื่องจำนวนพระสาวกที่เข้าร่วมประชุมสงฆ์โดยพระอรรถกถา-
จารย์ ผ่านคำว่า “อทุตฺเตรสาณิกิขุสฺตานิ (1,250)” ที่อ้างอิงถึงข้อความในคัมภีร์
อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร ว่า ในครั้งของพระโคตมพุทธเจ้ามีพระอรหันต์
ผู้มาร่วมประชุมประกอบด้วย บุราณชฎิล (ชฎิล 3 พี่น้อง) จำนวน 1,000 รูป
และบริวารพระอัครสาวก (พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ) จำนวน 250 รูป
ดังนั้น คำว่า “ภิกษุทั้งหมด” ที่ปรากฏในข้อความนี้ คือ พระอรหันต์ชีณาสพ 1,250 รูป
(ที.ม.อ. 13/83 (ไทย.มมร))

จากตารางจะเห็นว่าข้อมูลที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ
ก. วันที่มารวมตัวเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ทั้งสองคัมภีร์ระบุไปในทิศทางเดียวกัน แต่ในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ระบุรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ประกอบด้วยมาฆฤกษ์ คือ ราวเดือน 3 ตามปฏิทินจันทรคติ (ราวเดือน 2-3 ตามปฏิทินเกรกอเรียน)

ข. การประชุมนั้นไม่มีใครนัดหมายมา ทั้งสองคัมภีร์ระบุไปในทิศทางเดียวกัน เว้นแต่รายละเอียดในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ที่ระบุเพิ่มว่า การที่ไม่มีใครนัดหมายมาเป็นเพราะการประชุมนี้เป็นการประชุมตามธรรมดา

ค. พระภิกษุเหล่านั้นเป็นพระผู้อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ทั้งสองคัมภีร์ระบุไปในทิศทางเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงในคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร มีการระบุรายละเอียดแยกออกเป็น 2 ข้อ คือ (1) วิธีการอุปสมบท (2) พระภิกษุเหล่านั้นมีบาตรและจีวรอันเป็นฤทธิ์ ซึ่งผู้เขียนคิดว่า จุดนี้สามารถสงเคราะห์ไปเป็นข้อเดียวกับการอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาได้ เพราะถือเป็นสิ่งคู่กันที่เมื่ออุปสมบทด้วยวิธีนี้แล้วก็มีบาตรและจีวรที่เกิดขึ้นด้วยฤทธิ์เอง แต่หากไม่สามารถอุปสมบทได้ พระพุทธเจ้าจะตรัสให้ไปตามหาอุฐบริวารเอง ดังตัวอย่างของพระพาหิยทารุจิริยะ เป็นต้น

ความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ ประเภทของพระอรหันต์ที่มาร่วมการประชุม ในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ระบุชัดเจนว่า เป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา แต่ในคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร หากอ้างอิงจากตัวบทในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกจากคัมภีร์ทีฆนิกายจะพบว่า เป็นการระบุโดยกว้างๆ ว่าเป็นพระอรหันต์ปิณาสพ²³

²³ เอลิ สวากาน์ สนนิปาโต อโหสิ อฑฺฒเตพฺสานิ ภิกฺขุสฺตานิ ฯ มยฺหํ

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า การรจนาคัมภีร์อรรถกถานั้น พระพุทธโฆสะ-
จารย์คงไม่ได้เป็นผู้จัดทำแต่เพียงผู้เดียว หากแต่มีกลุ่มพระภิกษุอื่นที่มี
ความรู้ความสามารถมาร่วมกันทำ เช่น คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย
มีผู้จัดทำหลักเป็นพระพุทฺธมิตตะ คัมภีร์อรรถกถาสังยุตนิคายและคัมภีร์
อังคุตตรนิกาย มีผู้จัดทำหลักเป็นพระโชติปาละ แต่ทั้งนี้เมื่อได้จัดทำ
คัมภีร์อรรถกถาในความรับผิดชอบของตนเองแล้ว พระพุทธโฆสะจารย์
และคณะพระเถระผู้เชี่ยวชาญ ก็จะทำหน้าที่ตรวจสอบเป็นลำดับสุดท้าย
ในฐานะของบรรณาธิการหลักของการจัดทำคัมภีร์อรรถกถา²⁴ ซึ่งจุดนี้
มีความเป็นไปได้ที่ข้อมูลอาจจะคลาดเคลื่อนกันไปตามมติของผู้
รับผิดชอบการจัดทำคัมภีร์อรรถกถาฉบับนั้น ๆ

ดังนั้น สิ่งที่น่าพิจารณาเพิ่มเติมนอกจากองค์ประกอบของเหตุการณ์
จาคูรงคสันนิบาตในอรรถกถาทั้งสองนี้ คือ สถานการณ์ที่ประกอบร่วมกับ
ข้อมูลเรื่องจาคูรงคสันนิบาต เมื่อทำการศึกษาในรายละเอียดก็พบว่า
ในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ได้กล่าวถึง การบรรลุพระอรหันต์
ของพระสารีบุตร ๓ ถ้ำสุกขาตา เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ เป็นเหตุการณ์
ที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแต่ทีฆนขมาณพจนได้
บรรลุเป็นพระโสดาบันและประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา
ซึ่งพระสารีบุตรผู้ปรณินิบัติพัตวิพระโคตมพุทธเจ้า อยู่ข้าง ๆ ก็ได้บรรลุธรรม

ภิกขเว อัย เอโก สวากานํ สนฺนิปาโต อโหสิ **สพฺเพสํเยว ชีณาสวานํ** ฯ
(ที.ม. 10/7/7 (บาลี.มมร) บัดนี้ เรามีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ 1,250 รูป
พระสาวกที่เข้าประชุมล้วนแต่เป็นพระชีณาสพ (ที.ม. 10/10/4-5 (ไทย.มจร)

²⁴ Oskar von Hinüber, “Building the Theravada Commentaries
Buddhaghosa and Dhammapala as Authors, Compilers, Redactors, Editors
and Critics,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies*,
Vol. 36/37, (2013/2014): 355-356, 361-364,

เป็นพระอรหันต์ในขณะนั้นด้วยเช่นกัน ผู้เขียนจึงขอสรุปเหตุการณ์นี้จากคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 ไว้ในตารางเพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ ดังนี้

ตารางที่ 3 การเปรียบเทียบข้อมูลก่อนการเกิดเหตุการณ์จำตรงคณินบาต
ในคัมภีร์อรรถกถาขณิกนิคาย ทีฆนขสูตร และคัมภีร์อรรถกถาทิฆนิกาย
มหาปทานสูตร

อรรถกถาทิฆนิกาย มหาปทานสูตร ²⁵	อรรถกถาขณิกนิคาย ทีฆนขสูตร ²⁶
พระธรรมเสนาบดี (พระสารีบุตร) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรอันเป็นธรรมยาคะที่เตรียมไว้แก่ที่ชนขปริพาชก ผู้เป็นหลาน ณ ถ้ำสุกรขาตาท่ามกลางภูเขาชิลมกุฏ ในวันที 15 [พระสารีบุตร] ส่งญาณไปเพื่อรู้ตามโดยระลึก ไปตามเทศนา ได้บรรลุสาวกบารมีญาณ ²⁷	... ด้วยเหตุประมาณเท่านี้ ท่านพระสารีบุตรดูจบุคคลบริโกคอาหารที่เขาตักให้ผู้อื่นแล้ว บรรเทาความหิวลงได้ เมื่อ [พระสารีบุตร] ส่งญาณไปในธรรมเทศนาที่ปรารภผู้อื่นจึงเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหันต์ แห่งตลอดที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ และปัญญา 16 แล้วดำรงอยู่ ส่วนที่ชนขได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วดำรงอยู่

²⁵ ที.ส.อ. 13/83 (ไทย.มมร)

²⁶ ม.ม.อ. 20/484 (ไทย.มมร)

²⁷ จุดนี้ ในคัมภีร์ขณิกนิคาย ทีฆนขสูตร มีการระบุถึงพระสารีบุตรได้บรรลุธรรมตามที่ชนขมาณพด้วย ความเป็นที่สนมของพระผู้มีพระภาค ได้คิดว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคทรงรู้ยิ่งแล้ว ตรัสการละธรรมเหล่านั้นๆ แก่เราทั้งหลาย พระสุคตทรงรู้ยิ่งแล้ว ตรัสการสลัดทิ้งธรรมเหล่านั้นๆ แก่เราทั้งหลาย เมื่อท่านพระสารีบุตรพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือนันด้วยอุปาทาน” (ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ ม.ม. 13/206/244 (ไทย.มจร))

ตารางที่ 3 การเปรียบเทียบข้อมูลก่อนการเกิดเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาต
ในคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร และคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย
มหาปทานสูตร (ต่อ)

อรรถกถาทีฆนิกาย มหาปทานสูตร	อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร
พระผู้มีพระเจ้านทรงทราบถึง การบรรลุพระอรหัตของพระเถระ (พระสารีบุตร) แล้ว เสด็จขึ้นไปยัง เวหาสไปปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวัน พระเถระรำพึงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปไหนหนอ ครั้นทราบความที่ พระองค์ประดิษฐานอยู่ ณ พระวิหาร เวฬุวัน แม้ท่านเองก็เหาะสู่เวหาสไป ปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวันเหมือนกัน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ประกาศปาติโมกข์ (หลักคำสอน) พระผู้- มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงการประชุม นั้น จึงตรัสว่า ภิกษุ 1,250 รูปเป็นต้น นี่ คือกำหนดการประชุมของพระสาวก	ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อดวง อาทิตย์ยังปรากฏอยู่ ทรงจบเทศนา แล้วเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏ เสด็จไป พระวิหารเวฬุวันได้ทรงประชุมพระ สาวก

จะเห็นจุดเชื่อมโยงจากคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 ได้อย่างชัดเจน คือ
การบรรลุธรรมของทีฆนขมาณพ การบรรลุธรรมของพระสารีบุตร และ

การประชุมพระสาวก จึงสามารถยืนยันได้ว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงเรื่องเดียวกัน และมีความเป็นไปได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ผู้รับผิดชอบคัมภีร์อรรถกถาแต่ละเล่ม อาจใช้ข้อมูลชั้นพระไตรปิฎกมาจากคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร มาประกอบการอธิบายรายละเอียดเรื่องจาตุรงคสันนิบาต เพียงแต่อธิบายคนละรูปแบบ จึงทำให้ข้อความทั้ง 2 อรรถกถามีความแตกต่างกัน

อย่างไรก็ดี เนื้อหาโดยรวมขององค์จาตุรงคสันนิบาตทั้ง 2 คัมภีร์อรรถกถา สามารถสังเคราะห์กันได้ ทำให้สามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจากคัมภีร์ที่อยู่ในชั้นพระไตรปิฎกได้เพิ่มเติมอีกหนึ่งคัมภีร์คือ คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร ว่ามีความสอดคล้องกับเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตอย่างไรบ้าง ซึ่งในประเด็นนี้จะเรียบเรียงเป็นบทความฉบับต่อไป

3.2 จาตุรงคสันนิบาตในสังคมไทยมาจากคัมภีร์อรรถกถาใด

อย่างที่กล่าวไปในตอนต้นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ให้รายละเอียดของเหตุการณ์จาตุรงคสันนิบาตในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น อาจต้องพิจารณาจากบริบทอื่นๆ เข้ามาประกอบ ซึ่งหากพิจารณาที่ตัวบุคคลผู้เริ่มการพระราชกุศลมาฆบูชา คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ที่ทรงเชิดชูพระพุทธศาสนา ได้ออกผนวชเป็นเวลากว่า 27 พรรษา เพื่อศึกษาพระธรรมแตกฉานในพระบาลีอย่างลึกซึ้ง ทำให้พระองค์ทรงมีภูมิรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี กอปรกับในช่วงรัชสมัยนั้น คัมภีร์ไบเบิลทางพระพุทธศาสนาประเภท

ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา คัมภีร์
สัททวาเสส บาลีปกรณ์ คัมภีร์พงศาวดาร ตำนาน ประวัติศาสตร์ ฯลฯ
ต่างก็ได้รับการสืบทอดเข้ามายังอาณาจักรสยาม ตั้งแต่คราวตั้งเป็นกรุง
สุโขทัยเรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์²⁸ ซึ่งคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย
ก็จัดเป็นหนึ่งในคัมภีร์เหล่านี้ที่มีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 และเป็นไปได้
ว่า พระองค์ก็ทรงได้ศึกษาเช่นเดียวกัน

แม้จะพบหลักฐานขององค์จาคูรงคสันนิบาตว่ามีที่มาจากคัมภีร์
อรรถกถาทั้ง 2 แต่ผู้เขียนสันนิษฐานว่า เป็นไปได้ที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย
ที่ผนขสูตร มาใช้เป็นชุดความรู้เรื่องจาคูรงคสันนิบาต ดังนี้

1. คำศัพท์ที่พระองค์ทรงบัญญัติใช้ กล่าวคือ มีข้อความที่ปรากฏ
ในตัวบาลี คือ “**จตุรงคสมนาคโต สนุnipาโต...**”²⁹ เป็นไปได้ว่า
ข้อความนี้อาจถูกกลายโดยเจตนาให้เกิดความสับสนในการออกเสียง
และเขียนเป็นไปตามหลักภาษาไทย³⁰ ดังนี้

²⁸ ศึกษารายละเอียดของสมัยของคัมภีร์ไบลาน ประเภทของคัมภีร์ไบลาน
ทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในอาณาจักรสยามในแต่ละสมัยได้ที่ สุรสิทธิ์ ไชยรัตน์,
คัมภีร์ไบลานในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย, 2556), 114-152.

²⁹ ม.ม.อ. 9/238 (บาลี.มมร)

³⁰ การกลายเสียงโดยเจตนา สามารถทำได้ด้วยวิธีการตัด การเติม การตัด
คำผิด การเทียบแนวผิด การลากเข้าความ การลากเข้าความด้วยความเข้าใจผิด
และการลากเข้าภาษาบาลีสันสกฤต (พัฒน์ เพ็งผลา, บาลีสันสกฤตในภาษาไทย
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2541), 246.

- ก) แยกศัพท์ จตุรคสมนาคโต สนนิปาโต เป็น (จตุ + องค + สมณาคต³¹) + สนนิปาโต³²
- ข) ตัณหวินตปิบาลีท้ายศัพท์ออก แล้วใช้พยัญชนะตัวสุดท้ายของศัพท์นั้นเป็นตัวสะกด ได้เป็น “**จตุรคสมนาคตสนนิปาต**”
- ค) คำว่า “จตุ” ถูกกลายจากสระเสียงสั้น (อะ) ให้เป็นสระเสียงยาว (อา) เพื่อไม่ให้ท้ายพยางค์เป็นเสียงลงน้ำหนัก และเพื่อให้ออกเสียงได้ง่ายขึ้น³³ จตุ จึงกลายเป็น “**จาดุ**” ส่วนคำว่า “สนนิปาต” ป ถูกกลายพยัญชนะเป็น บ จึงเป็น “**สนนิบาต**”
- ง) คำว่า “สมณาคต” ที่แปลว่า มาพร้อมกันแล้ว มีความเป็นไปได้ที่จะถูกตัดคำตรงกลางออกเนื่องจากมีความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่า “สนนิปาต” ที่แปลว่า การประชุมหรือการรวมกัน แม้ว่า 2 คำนี้ จะให้ความหมายที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเนื่องด้วยธาตุที่กำหนดความหมาย คือ คม ธาตุ (=การมา) ของศัพท์ สมณาคต ส่วนมากหากปรากฏศัพท์นี้กับประโยคบาลี มักจะให้นัยยะ

³¹ สมณาคต : สัม+อนวาคต (อนุ + อา + คม ธาตุ + ต ปัจจัย) แปลว่า “การตามมา” (T.W. Rhys Davids and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. s.v.v. “samannāgata, anvāgata.”)

³² สนนิปาต : สัม+นิ+ปตฺ ธาตุ แปลว่า “การรวมหรือการประชุม” (T.W. Rhys Davids and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. s.v. “Sannipāta.”)

³³ สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม, “การกลายเสียงสระของคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในภาษาไทย,” *วารสารดำรงวิชาการ*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2560): 153.

เป็นการรวมเอาคุณสมบัติ หรือสภาวะที่ไม่สามารถจับต้องได้ เช่น คุณสมบัติของพระภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุ เป็นต้น³⁴ ส่วนปตฺ ฐาตุ (=การรวม) ของคัมภีร์ สนฺนิปาต ส่วนมากพบสถานการณ์ที่เป็นการนัดรวมตัวของบุคคล³⁵

ผู้เขียนขอเสนอว่า ถ้าพิจารณาที่ตัวของผู้รับสารเป็นหลัก เป็นไปได้ที่สังคมในสมัยนั้นจะรู้จักคำว่า สันนิบาต กันอยู่แล้ว ดังนั้น คำว่า สนฺนิปาต จึงถูกนำมาใช้ร่วมกับ จาตุรงค เนื่องจากเป็นที่รู้จัก กอปรกับทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องการกลายโดยเจตนาจากบาลีเป็นไทยเพื่อให้คำศัพท์นั้นอ่านและเขียนเป็นภาษาไทยได้ง่าย ดังนั้น คำว่า สมณนาคต จึงถูกตัดออก เนื่องจากออกเสียงไม่เข้ากับคำว่า จาตุรงค

³⁴ ตัวอย่างการใช้ **สมณนาคต** เช่น พระภิกษุผู้มีคุณสมบัติ 8 ประการที่จะเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี (อิมเหิ อญฺฐหุเคหิ สมณนาคตํ ภิกขุ ภิกขุโนวาทกํ สมมณฺเณตฺตุนฺติ ฯ ใน วิ.มหา.2/407/269 (บาลี.มมร); 2/2/147 (ไทย.มจร)) ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ 3 (ตีหิ ภิกขเว อญฺเณหิ สมณนาคตํ ตชชนียกมฺมํ ใน วิ.จ. 6/4/6 (บาลี.มมร); 6/4/5 (ไทย.มจร) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ และศีลที่พระอริยะพึงพอใจ (พุทฺธเ อเวจฺจปฺปสาเทน สมณนาคตา ธมฺเม อเวจฺจปฺปสาเทน สมณนาคตา สงฺฆเ อเวจฺจปฺปสาเทน สมณนาคตา อริยกนฺเตหิ สีเลหิ สมณนาคตา ฯ ใน ที.ม. 10/206/249 (บาลี.มมร); 10/290/225 (ไทย.มจร)) เป็นต้น

³⁵ ตัวอย่างการใช้ **สนฺนิปาต** เช่น การประชุมพระสงฆ์ในคราวที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบท (ภิกขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา... ใน วิ.มหา. 1/20/35 (บาลี.มมร); 1/39/27 (ไทย.มจร)) การประชุมกุลบุตรในหมู่บ้านจำนวน 80,000 คน (คามิก-สหุสฺसानิ สนฺนิปาตาเปตฺวา ใน วิ.ม. 5/1/1 (บาลี.มมร); 5/242/1 (ไทย.มจร)) การหมั่นประชุมอย่างเป็นเนืองนิตย์เพื่อความเจริญของพระภิกษุ (ในอธิการิยธรรมข้อที่ 1 ที.ม. 10/70/90 (บาลี.มมร); 10/136/82 (ไทย.มจร)) เป็นต้น

และยากต่อการกลายเป็นคำไทย

- จ) จึงได้เป็น จาตุรงค + สันนิบาต แล้วจึงนำมาสมาสกันและเปลี่ยนไปใช้สระแบบไทย เป็น “**จาตุรงคสันนิบาต**”

จากคำว่า **จตุรงคสมนุภาคโต สันนิปาโต** จึงกลายเป็น **จาตุรงคสันนิบาต** ในที่สุด ถ้าเป็นเช่นนี้ก็มีความเป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงทราบที่มาที่ไปขององค์จาตุรงคสันนิบาตว่า มาจากคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร โดยพระองค์จึงทรงหยิบยกคำ ๆ นี้มาใช้เป็นการตั้งหัวเรื่องเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา และนำมาใช้เป็นรากฐานในการสร้างการพระราชกุศลมาฆบูชา

2. ข้อความในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ที่ว่า “วันนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ประกอบด้วยมาฆนักษัตร³⁶” ยังเป็นอีกจุดที่สามารถยืนยันได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ข้อความจากคัมภีร์อรรถกถานี้จริง เนื่องจากเป็นหลักฐานชิ้นเดียวที่มีการระบุช่วงเวลาการรวมตัวของพระสาวกทั้ง 1,250 รูป คือ “**มาฆนักษัตร**” (มาฆนขทุเตน ยุตุโต ปุณณมียุโปสถทิวโส) หรือเดือนสามตามปฏิทินจันทรคติ ซึ่งก็ตรงกับข้อความในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนที่ว่า “วันมาฆบุรณมีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆเต็มบริบูรณ์” แต่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร และอรรถกถาของคัมภีร์นี้กลับไม่ได้กล่าวถึง

จึงเป็นไปได้ที่องค์จาตุรงคสันนิบาตในการรับรู้ของชาวพุทธไทยนั้นตรงกับข้อมูลในคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร มากที่สุด และมีความเป็นไปได้ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้ศึกษา

³⁶ ม.ม.อ. 20/485 (ไทย.มมร)

คัมภีร์นี้ และนำชุดข้อมูลมาสร้างเป็นการพระราชกุศลวันมาฆบูชาให้ได้
ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

4. ผลการวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์ข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า เหตุการณ์เรื่อง
จาคูรงคสันนิบาตจากทั้งสองคัมภีร์อรรถกถา แม้จะกล่าวด้วยเหตุการณ์
คนละอย่าง แต่ก็มีจุดเชื่อมโยงเดียวกันคือ การบรรลุธรรมของทีมนข-
มาณพ การบรรลุธรรมของพระสารีบุตร และการประชุมพระสาวก ทำให้
สามารถยืนยันได้ว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงเรื่องเดียวกัน นอกจากนั้น
แล้ว การนำเอาข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถามาใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมก็
มีความเป็นไปได้สูงที่จะนำมาจากคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร
เนื่องจากได้ให้รายละเอียดของเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตไว้มากกว่า และ
ในขณะเดียวกัน หากพิจารณา ร่วมกับการรับรู้ของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน
จะพบว่า ชาวพุทธไทยรับรู้ชุดข้อมูลเรื่องจาคูรงคสันนิบาตที่ตรงกันกับ
คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตรมากกว่าคัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย
มหাপทานสูตร

แต่ทั้งนี้ การศึกษาวิเคราะห์เพื่อหาความสอดคล้องในเรื่อง
จาคูรงคสันนิบาตระหว่างคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 และคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก
แม้ในบทความของนพดล ปรารักษ์ทอง จะได้ทำการศึกษาไปแล้วใน
บางส่วนว่า ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ทีฆนขสูตร ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์
สำคัญที่เรียกว่า จาคูรงคสันนิบาตหรือการแสดงโอวาทปาติโมกข์ไว้เป็น
สาระหลัก แต่กลับไปปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาแทน ในประเด็นนี้

ควรที่จะต้องศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร เข้ามาร่วม เนื่องจากเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 มีจุดเชื่อมโยงทำให้เห็นว่า เรื่องที่ขยายความเป็นเรื่องเดียวกัน คือ การกล่าวถึงจาคตฺรคสันนิบาต และแม้จะพบข้อความในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร ก็ตามว่า มีปรากฏองค์ประกอบของจาคตฺรคสันนิบาตอย่างชัดเจนอยู่ 2 องค์ประกอบ คือ จำนวนของพระภิกษุ 1,250 รูป เป็นพระอรหันต์ชีณาสพ แต่องค์ประกอบอื่นๆ ของจาคตฺรคสันนิบาตกลับไม่ได้ถูกกล่าวถึง³⁷ นอกจากนั้น เหตุการณ์ที่กล่าวถึงนี้ก็ยังเป็นกรณีของพระวิปัสสีพุทธเจ้าไม่ใช่พระโคตมพุทธเจ้าแต่อย่างใด ยกเว้นเรื่องจำนวนพระภิกษุ 1,250 รูป เป็นพระอรหันต์เท่านั้นที่มีชัดเจนจากคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตรว่า เกิดขึ้นในยุคของพระโคตมพุทธเจ้า³⁸

จริงอยู่ที่คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร จะกล่าวถึงเรื่องราวของอดีตพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันด้วย แต่นักวิชาการบางท่าน เช่น A.K. Warder พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑฺโฒ) และณัชพล ศิริสวัสดิ์ เห็นว่า มหาปทานสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าในเรื่องต่างๆ แม้จะมีรายชื่อของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ปรากฏให้เห็น แต่การดำเนินเรื่องของพระสูตรนี้ได้ยกพระวิปัสสีพุทธเจ้ามาเป็นแบบเพื่อบริยายเป็นภาพแทนว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยของพระวิปัสสีพุทธเจ้าก็จะมีเหตุการณ์ที่พ้องกัน ในลักษณะนี้ และสามารถจะอนุมานได้ว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ก็มีเรื่องในลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้เพราะเป็นการเลือกเรื่องราวของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่มีสภาพสังคมคล้ายยุคพุทธกาลมาตรัส

³⁷ นพดล ปรารค์ทอง, “‘จาคตฺรคสันนิบาต’ ในพระไตรปิฎก และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า,”: 94-95.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 94. อ้างถึง ที.ม. 13/55/66

เป็นตัวอย่าง เนื่องจากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนหน้ามีจำนวนมากกว่า
เมล็ดทรายในท้องพระมหาสมุทรทั้ง 4 และได้บังเกิดขึ้นในสภาพสังคมที่
แตกต่างกันออกไป³⁹ ดังจะเห็นว่า อดีตพระพุทธเจ้าที่เป็นกรณีศึกษาใน
มหาปทานสูตรจึงมีเพียง 6 พระองค์ คือ พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้า
พระเวสสพุทธเจ้า พระกุกสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และ
พระกัสสปพุทธเจ้า ส่วนพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ อาทิ พระตันหังกรพุทธเจ้า
พระทีปังกรพุทธเจ้า พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ฯลฯ อันเป็นพระพุทธเจ้า
ในยุคที่เก่ากว่าพระวิปัสสีพุทธเจ้ากลับไม่ปรากฏในพระสูตรนี้

ดังนั้น การศึกษาในรายละเอียดของมหาปทานสูตรในส่วนที่เป็น
เรื่องของพระวิปัสสีพุทธเจ้า จำเป็นที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้เป็น
ภาพแทนของเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตที่อาจปรากฏในข้อความของ
คัมภีร์นี้ ซึ่งในบทความต่อไปผู้เขียนจะได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ข้อความ
ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาปทานสูตร และพระสูตรอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อ
หาความสอดคล้องกันกับคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 ว่า มีความเป็นไปได้หรือไม่
ที่จะปรากฏรายละเอียดของจาคูรงคสันนิบาตในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก

³⁹ สรุปความจาก A.K. Warder, *Indian Buddhism* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2000), 114.; ณัฏพล ศิริสวัสดิ์, “พุทธศิลป์อินเดียในคัมภีร์มหายาน อ.ดร.ณัฏพล ศิริสวัสดิ์ Ep1,” วิดีโอยูทูป Chedha Tingsanchali, เผยแพร่เมื่อ 2 มีนาคม 2564, 13:25-14:10, <https://www.youtube.com/watch?v=mTXXqkMwMDo>.; พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย), “ไขข้อสงสัย ครั้งที่ 30 | 09-10-64 | ThanavuddhostoryOfficial,” วิดีโอยูทูป พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ ThanavuddhoStoryOfficial, เผยแพร่เมื่อ 9 ตุลาคม 2564, 15:15- 18:10, <https://www.youtube.com/watch?v=vh4NqLej5Lo>;

5. สรุป

จาคูรงคสันนิบาต เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 หรือที่พุทธศาสนิกชนทราบว่า เป็นวันมาฆบูชา ในวันนี้มีพระอรหันต์ 312 คนได้รับพระอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และเป็นผู้ได้อภิญญา จำนวน 1,250 รูป มารวมตัวกันโดยไม่ได้นัดหมาย และเมื่อครบองค์จาคูรงคสันนิบาตแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงแสดงโอวาทปาติโมกข์แด่พระสาวกเหล่านั้น ซึ่งเรื่องจาคูรงคสันนิบาตนี้เป็นที่รับรู้โดยทั่วไปของพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะในประเทศไทย

ปัญหาที่พบจากการสืบค้นเรื่องจาคูรงคสันนิบาตในเอกสารต่าง ๆ พบว่า มีการให้รายละเอียดที่แตกต่างกัน เช่น การนับรวมการแสดงโอวาทปาติโมกข์รวมเป็นหนึ่งในเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาต การไม่ระบุประเภทของพระอรหันต์ 312 คน เป็นต้น นี่จึงทำไปสู่คำถามที่ว่า แท้จริงแล้วเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตควรเป็นอย่างไร และมีที่มาอย่างไร

เอกสารที่เป็นต้นกำเนิดของการจัดพิธีกรรมวันมาฆบูชาในประเทศไทยเป็นครั้งแรก คือ การพระราชกุศลมาฆบูชาในพระราชนิพนธ์ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ที่บันทึกเรื่องราวในคราวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ไว้ ซึ่งการพระราชกุศลมาฆบูชา มีความเป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงนำชุดความรู้เรื่ององค์จาคูรงคสันนิบาตจากคัมภีร์อรรถกถาัมชฌิมินิกาย ทีฆนขสูตร มาใช้เป็นชุดความรู้พื้นฐานของการจัดการพระราชกุศล

แต่เมื่อศึกษาไปยังข้อมูลในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกจากพระสูตรเดียวกัน กลับไม่พบเรื่องใดที่เกี่ยวข้องกับองค์จาคูรงคสันนิบาตจึงทำให้นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า อาจเป็นส่วนที่พระสังคีติกาจารย์นำมาใส่ไว้ในภายหลัง

อย่างไรก็ดี การศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมทำให้พบข้อความที่มีลักษณะ คล้ายกับเหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตอยู่อีก 1 แห่ง ในคัมภีร์อรรถกถา ที่มณีทาย มหาปทานสูตร ซึ่งทั้งสองคัมภีร์อรรถกถานี้ แม้จะให้รายละเอียดที่แตกต่างกันบ้างแต่ก็สามารถกล่าวได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ กล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกัน จึงทำให้สามารถใช้คัมภีร์อรรถกถาที่มณีทาย ศึกษาย้อนรอยกลับไปยังคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่มณีทาย มหาปทานสูตรได้ และถึงแม้ว่าจะมีผู้ศึกษามาแล้วในเบื้องต้นว่า คัมภีร์ที่มณีทาย มหาปทานสูตร ได้ให้รายละเอียดที่ตรงกับองค์จาคูรงคสันนิบาต ไว้เพียง 2 ประการ คือ (1) จำนวนพระสาวกที่เข้าประชุม จำนวน 1,250 รูป (2) ทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ชีณาสพโดยไม่ได้ระบุประเภทว่าเป็น พระอรหันต์ประเภทใด สำหรับอีก 2 ข้อนั้น ยังไม่มีหลักฐานยืนยัน ได้อย่างชัดเจนว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันหรือไม่ เนื่องจาก คัมภีร์ที่มณีทาย มหาปทานสูตรในบางส่วนได้อธิบายเรื่องราวของ พระวิปัสสิพุทธเจ้า ไม่ใช่พระโคตมพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน แต่ทั้งนี้ นักวิชาการพุทธศาสตร์ส่วนใหญ่ก็ให้ข้อเสนอแนะว่า คัมภีร์ที่มณีทาย มหาปทานสูตร เป็นการดำเนินเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าผ่าน กรณศึกษาของพระวิปัสสิพุทธเจ้าซึ่งสามารถใช้อनुमानเหตุการณ์ไปสู่ พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ได้ ดังนั้น เหตุการณ์จาคูรงคสันนิบาตในคัมภีร์ ชั้นพระไตรปิฎกก็ควรที่จะปรากฏหลักฐานบางอย่างที่ทำให้สามารถ ตีความได้

บรรณานุกรม

• ภาษาบาลี

1. คัมภีร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ปกาสิต์. *สยามรัฐสุด เตปิฏก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2538.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ปกาสิต์. *สยามรัฐสุด เตปิฏกกฎกถา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2535.

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม (พิมพ์ครั้งที่ 6)* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2555.

2. หนังสือ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. *เอกสารประชาสัมพันธ์งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในเทศกาลมาฆบูชา ประจำปี 2561*. โรงพิมพ์อักษรไทย: กรุงเทพมหานคร, 2561.

พัฒน์ เพ็งผลา. *บาลีสันสกฤตในภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2541.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง, 2463.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์). วันสำคัญของชาวพุทธไทย. มุขนิธิ การศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต): ม.ป.พ., 2556. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/important_buddhist_days_in_thailand.pdf.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธประวัติ เล่ม 1. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2455.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธประวัติ มัชฌิม-โพธิกาล (พุทธประวัติ เล่ม 2). ม.ป.ท.: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493.

สุรสิทธิ์ ไชยรัตน์. คัมภีร์โบราณในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

3. บทความ

เด่นพงษ์ แสงคำ และอัศรยา สังขจันท์. “บทวิเคราะห์รัฐไทยกับการปฏิรูปพุทธศาสนาในสมัย ร.4 และ ร.5.” วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์, ปีที่ 11, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2563): 141-170.

นพดล ปรารค์ทอง. “‘จาคูรงคสันนิบาต’ ในพระไตรปิฎก และการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า.” วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, ปีที่ 7, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2563): 89-97.

พิเศษ ปิ่นเกตุ. “ความสืบเนื่องของพระราชพิธีในกฎมณเฑียรบาลสมัย
อยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์.” *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา*,
ปีที่ 12, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2563): 7-22.

สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม. “การกลายเสียงสระของคำยืมภาษาบาลีและ
สันสกฤตในภาษาไทย.” *วารสารดำรงวิชาการ*, ปีที่ 16, ฉบับที่ 1,
(มกราคม-มิถุนายน 2560): 147-174.

อาทิตย์ ศรีจันทร์. “พระราชพิธีสิบสองเดือน: อรรถกถาธิบายแห่งความ
ศิวไลต์และการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ในพระราช-
พิธีของสยาม.” *วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม-ธันวาคม 2557):
149-184.

4. วิทยานิพนธ์

โดม ไกรปกรณ์. “ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ. 2394-2453).”
วิทยานิพนธ์ปริณูณามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย คณะ
ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ณัฐกานต์ บุญยะดาษ. “การศึกษาพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน.” วิทยานิพนธ์ปริณูณามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.

พิชัย ยินดีน้อย. “การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ 1-6).” วิทยานิพนธ์ปริณูณามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

วิภัต เลิศรัตนรังษี. “โลกการเมืองในพระราชพิธีสิบสองเดือน,”

ACADEMIA, สืบค้นเมื่อ 14 กันยายน 2564.

https://www.academia.edu/40804994/_2562_โลกการเมืองในพระราชพิธีสิบสองเดือน.

nakhonsithammarat. “ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานพระราชพิธีงานรัฐพิธี และงานพิธีต่างๆ.” สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2565.

http://www.nakhonsithammarat.go.th/web_52/datacenter/doc_download/k_ceremory.pdf.

Plookpedia. “ประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์.” true ปlookปัญญา, 21 เมษายน 2560.

<https://www.trueplookpanya.com/knowledge/content/57572/-timhis-tim-his-cul-otherknowledge->.

6. สื่อออนไลน์

ณัชพล ศิริสวัสดิ์. “พุทธศิลป์อินเดียในคติมหายาน อ.ดร.ณัชพล ศิริสวัสดิ์

Ep1.” วิดีโอ YouTube Chedha Tingsanchali, เผยแพร่เมื่อ 2 มีนาคม

2564, 13:25-14:10. [https://www.youtube.com/watch?](https://www.youtube.com/watch?v=mTXXqkMwMDo)

[v=mTXXqkMwMDo](https://www.youtube.com/watch?v=mTXXqkMwMDo).

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย). “ไขข้อสงสัย ครั้งที่ 30 | 09-10-64 |

ThanavuddhostoryOfficial,” วิดีโอ YouTube พระมหาสมชาย

ฐิตานุกุลโธ ThanavuddhoStoryOfficial, เผยแพร่เมื่อ 9 ตุลาคม

2564, 15:15-18:10. [https://www.youtube.com/watch?](https://www.youtube.com/watch?v=vh4NqLej5Lo)

[v=vh4NqLej5Lo](https://www.youtube.com/watch?v=vh4NqLej5Lo).

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

WARDER, A.K.. *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2000.

2. พจนานุกรม

DAVIDS, T.W. Rhys and William Stede. *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. The Pali Text Society, 1921-1925.

3. บทความภาษาอังกฤษ

von HINÜBER, Oskar. "Building the Theravada Commentaries Buddhaghosa and Dhammapala as Authors, Compilers, Redactors, Editors and Critics." *Journal of the International Association of Buddhist Studies*, Vol 36/37, (2013/2014): 355-364.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

"Magha Puja Day." translate by Thanapol Chadchiadee and Marco Roncarati, *Ministry of Culture*, 23 August 2015.
https://www.m-culture.go.th/en/article_view.php?nid=29.

ดาวนโหลดบทความ



DOI : 10.14456/djbs.2022.10

สุรัชย์ พุดชู. “ปราสาทนกกหัสดีลิงค์: รูปสัญลักษณ์แห่งความหมายและ
แหล่งที่มาจากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา.”
วารสารธรรมธารว, ปีที่ 8, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 15),
(กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 175-217.

ปราสาทนกหัสดีลิงค์: รูปสัญลักษณ์แห่ง
ความหมายและแหล่งที่มาจากคัมภีร์
และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

**Hatsadiling Bird Castle: The Signifiers of
Meaning and Resources
from Buddhist Texts and Literature**

สุรัชชัย พุดชู

Surachai PHUTCHU

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Philosophy and Religion, Mahamakut Buddhist University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 14 มี.ค. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 11 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 20 มี.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

ปราสาทนกกหัสติลิงค์:

รูปสัญลักษณ์แห่งความหมายและแหล่งที่มา จากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

สุรัชย์ พุดชู

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอความเป็นมาและอิทธิพลของปราสาทนกกหัสติลิงค์ที่มีต่อสังคมไทย เป็นการศึกษาเชิงเอกสารจากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า นกกหัสติลิงค์ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายเล่ม รวมถึงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ตำนานมูลศาสนา ปัญญาสาตกเรื่องสุนชาดกและไตรภูมิพระร่วง ลักษณะของนกกหัสติลิงค์มีขนาดใหญ่และกำลังมากเหมือนช้าง 5 เชือก ถิ่นกำเนิดอยู่ในดินแดนคนมีศีลธรรมที่เรียกว่าอูตตรกูรูทวีป แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการสร้างจิตรกรรมและประติมากรรมของเมรุปราสาทนกกหัสติลิงค์ในปัจจุบัน กระทั่งเป็นวัฒนธรรมไทยให้อนุชนรุ่นหลังได้สืบทอดกันมา ทั้งทางด้านคติธรรม นิติธรรม วัตรธรรมและสทธรรม นอกจากนี้ ยังมีปรีชาธรรมเกี่ยวกับการส่งคนตายให้ไปเกิดในสุคติภูมิ องค์ความรู้จากบทความนี้มี 3 ประการ คือ 1) คัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาระบุลักษณะ

ของนกชนิดนี้ไว้เพียงว่า มีขนาดใหญ่และกำลังเท่าช้าง 5 เชือก การที่
นกหัสติลิงค์คาบคนไปเพราะคิดว่าเป็นเหยื่อ แต่ไม่มีเจตนาทำร้าย
2) วรรณกรรมยุคหลังเขียนเป็นเรื่องเล่าให้นกมีบทบาทและคุณลักษณะ
พิเศษ ซึ่งให้คุณมากกว่าให้โทษต่อประชาชนและมีวัตถุประสงค์ในเชิง
บวกบางอย่างเพิ่มเข้ามา และ 3) พัฒนาการของนกกลายเป็นจิตกรรม
และประติมากรรมการสร้างเป็นเมรุปราสาท แต่คงแนวคิดเดิมที่ปรากฏ
ในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาและเพิ่มจินตนาการให้
นกมีรูปลักษณะพิเศษ รวมถึงปริศนาธรรมรำลึกถึงคุณความดีและการส่ง
ผู้ตายให้ไปอุบัติบนสวรรค์

คำสำคัญ: นกหัสติลิงค์ นกหัสติน นกสั๊กกะไดลิงค์

คัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมพระพุทธศาสนา

Hatsadiling Bird Castle: The Signifiers of Meaning and Resources from Buddhist Texts and Literature

Surachai PHUTCHU

Abstract

This study aims to present the history and influence of Hatsadiling Bird Castle, which has affected Thai society. This documentary study used data from primary and secondary sources. The results reveal that Hatsadiling appears in Tipitaka and many Atthakathas (Commentaries), including Buddhist literatures such as Tom-nan Mun Sasana (The Legend of Original Religion), Paññāsa Jātaka on Sudhana Jātaka (Fifty Stories on Suthon Tale), and Tri Phum Phra Ruang (Three Realms of King Phra Ruang). A characteristic of the Hatsadiling Bird is its big shape and being as powerful as five elephants. It is said to have originated in the good land of the so-called moral people, Uttarakuru Continent. These concepts have influenced paintings and sculptures of Hatsadiling Bird Castle at crematoriums until

it became embedded in Thai culture to the present day, including the moral, legal, material, and social cultures. Furthermore, it is a Pritsanā Tham related to a belief of transmitting dead people to rebirth in Sugati Bhumi (Sensuous Blissful Realms).

The body of knowledge collected for this article indicates the following: Firstly, The Buddhist texts and literature only mention the bird's characteristic big shape and having five elephants worth of power, and that the bird took people away because it thought that people were victims, but it had no intention of harm. Secondly, the post-literature tells stories of this bird having special roles and characteristics that were more praiseful than blaming, and contained certain positive objective. Lastly, though the development of Hatsadiling Bird concept manifested in paintings and sculptures of cremation of castle, it still accords with the old concepts that appear in Buddhist texts and literatures. Added to the concept was an imagination of special shapes, including Pritsanā Tham to remember the goodness and transmission of dead people to be born in heaven.

Keywords: Hatsadiling, Hatsadin, Sakkadailing, Buddhist Text, Buddhist Literature

1. คำนำ

ปราสาทนกกหัสติลิงค์ เป็นสื่อสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของสัตว์หิมพานต์ที่ใช้ัญเชิญและเป็นเมรุมาศสำหรับพระราชทานเพลิงศพบุคคลสำคัญทั้งที่เป็นพระสงฆ์หรือเจ้าเมืองในอดีต การสร้างเมรุปราสาทนกกหัสติลิงค์เป็นขนบประเพณีของชาวเหนือและอีสานมายาวนาน เมืองที่ประกอบพิธีนี้มีมาตั้งแต่โบราณกาล เช่น เมืองเชียงใหม่ (เมืองแสนหวิ) เมืองหลวงพระบางและเมืองอุบลราชธานี โดยเฉพาะเมืองอุบลราชธานี ถือเป็นการสืบราชสกุลมาจากเมืองเชียงใหม่ ประวัติศาสตร์ได้จารึกชื่อเจ้าเมือง 3 ท่าน ที่ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพบนเมรุนกกหัสติลิงค์¹ ดังนี้ 1) พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรก พ.ศ. 2325-2338 และต้นตระกูล ณ อุบล) 2) พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวทิดพรหม พระอนุชาในพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนที่ 2 พ.ศ. 2338-2388 และต้นตระกูลพรหมวงศานนท์) 3) พระพรหมราชวงศ์

¹ กมลรัตน์ ชวนสบาย, “เมรุลอยสกุลช่างเพชรบุรี: รูปแบบศิลปกรรมแนวคิดและคติการสร้าง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560), 30.; ภูเดช แสนสา, *โลกหน้าล้านนา: พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์และการก่ออยู่* (เชียงใหม่: สถาบันภาษาศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 2556), 29-34.; ประยุทธ์ สารวัง, “นกกหัสติลิงค์: การเมืองเรื่องการนิยาม รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมล้านช้าง,” *การประชุมวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาสารคามวิจัย ครั้งที่ 13 (The 13th Mahasarakham University Research Conference) ในหัวข้อ “จากท้องถิ่นสู่สากล ในบริบทประเทศไทย 4.0” (From Local to Global in the Context of Thailand 4.0)*, 7-8 กันยายน 2560 (มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2560), 148.

(ท้าวภูทอง พระราชโอรสในพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนที่ 3 พ.ศ. 2388-2409 และต้นตระกูลสุวรรณภูม) ในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรพลธิติประสงค์ ขณะที่เป็นข้าหลวงต่างประเทศประจำมณฑลอุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้อนุญาตให้พระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มรณภาพแล้วประกอบพิธีฌาปนกิจ สิริสังขารบนเมรุนกหัสดีลิงค์ได้ พระมหาเถระจังหวัดอุบลราชธานีที่ได้ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพและพิธีฌาปนกิจ สิริสังขารบนเมรุ นกหัสดีลิงค์ เช่น 1) ญาท่านธรรมบาลหรือพระธรรมบาล (ฝุย ธรรมบาล-มหาเถร ประมาณปี พ.ศ. 2360-2448) อดีตเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี และเจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม (หรือวัดป่าน้อย สร้างประมาณปี พ.ศ. 2332 โดยอุปราชาท้าว พระโอรสในพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง)) ท่านเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 4 อย่างไรก็ตาม สิริสังขารของพระธรรมบาล (ฝุย) เป็นศพสดท่ายที่ทำพิธีเผาที่ทุ่งศรีเมือง เพราะหลังจากนั้นทางการได้ยกเลิกธรรมเนียมประเพณีเผาศพแบบเมรุ นกหัสดีลิงค์บริเวณสถานที่แห่งนี้ พิธีฌาปนสรีระของท่านจึงเป็นปราสาทนกล้างสุดท้ายที่ได้ประกอบพิธีกรรม ณ มณฑลพิธีทุ่งศรีเมือง 2) พระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นนฺตรมหาเถร พ.ศ. 2389-2485) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง 3) พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสรมหาเถร พ.ศ. 2423-2508) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีและเจ้าอาวาสวัดสุปฏิหารามวรวิหาร (วัดในสังกัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือวัดแรก ซึ่งในหลวงรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระพรหมราชวงศา เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนที่ 3 สร้างขึ้น) 4) พระครูนวกกรรมโกวิท (นาค ฐริปัญญมหาเถร พ.ศ. 2440-2528) อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม (พระอารามหลวง พระประทุมวรราชสุริยวงศ์

(ท้าวคำผง) สร้างขึ้น และบูรณะเพิ่มเติมโดยพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวทิดพรหม)

นอกจากนี้ ยังมีสตรีสังฆารของพระมหาเถระอีกมากมายที่ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพบนเมรุภนักษัตรสังคีต เช่น พระสิริพัฒน์นภรณ์ (สมหมาย โชติปัญญมหาเถร นามสกุล บุญเอื้อ) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมืองและเจ้าคณะอำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ต่อมา ในปี พ.ศ. 2558 ทางกรมของจังหวัดอุบลราชธานีได้ฟื้นฟูธรรมเนียมประเพณีการเผาศพแบบนักษัตรสังคีต ณ ทุ่งศรีเมืองอีกครั้ง ครั้นนั้นใช้ในการประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพพระเทพกิตติมุณี (สมเกียรติ สมกิตติมหาเถร) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีและเจ้าอาวาสวัดมหายานาราม พระอารามหลวง เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2558

นอกจากพระมหาเถระในจังหวัดอุบลราชธานีแล้ว จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพิธีพระราชทานเพลิงศพพระมหาเถระที่สำคัญหลายรูป เช่น 1) พระอุดมญาณโมลี (หลวงปู่จันทร์ศรี จนฺททีปมหาเถร พระสายวิปัสสนากรรมฐาน) อดีตที่ปรึกษากรรมการมหาเถรสมาคม ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 9 (ธรรมยุต) และเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ พระอารามหลวง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2560 2) พระเทพวิฑฺฒาคม (คุณ ฉัตรพลกรัง) หรือหลวงพ่อคุณ ปรีสุทฺธो อดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 11 และเจ้าอาวาสวัดบ้านไร่ อำเภอตาบึงชุมท จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2562 ณ ฌาปนสถานชั่วคราวนักษัตรสังคีต วัดหนองแวง พระอารามหลวง บริเวณด้านหลังพุทธมณฑลอีสาน จังหวัดขอนแก่น

พระมหาเถระทางภาคเหนือมีการประกอบพิธีบนเมรุนกหัสติลิงค์หลายรูปด้วยกัน เช่น 1) พิธีพระราชทานเพลิงศพพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุศลมหาเถร) อดีตเจ้าคณะภาค 4-5-6-7 (ธรรมยุต) และเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นการประกอบพิธีตามประเพณีล้านนาโบราณ 2) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธมฺมปญฺญมหาเถร) ปราชญ์เมืองพะเยา อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง อดีตเจ้าคณะจังหวัดพะเยา อดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 6 และอดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา ตั้งแต่วันที่ 19-25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 ในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุชั่วคราว ภายในวัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง ตำบลเวียงอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 3) พิธีพระราชทานเพลิงศพพระธรรมราชานุวัตร (สุทัศน์ สุทฺตสนฺมหาเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระแก้ว พระอารามหลวง อดีตผู้รักษาการแทนเจ้าคณะภาค 6 อดีตหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ 4 เมื่อวันที่อาทิตย์ที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2563 ณ ฌาปนสถานชั่วคราว ภายในบริเวณพุทธมณฑลสมโภช 750 ปี เมืองเชียงราย บ้านต้นง้าว ตำบลบัวสลี อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย

อย่างไรก็ตาม หนังสือสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติได้ระบุแบบภาพสัตว์หิมพานต์สำหรับผูกหุ่นแห่พระบรมศพครั้งสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีทั้งหมด 77 ภาพ แต่ละภาพเป็นชนิดของสัตว์หิมพานต์ที่แตกต่างกันไป หนึ่งในภาพดังกล่าว คือ นกหัสติลิงค์ ซึ่งในหนังสือสมุดไทยดำเล่มนี้

เรียกว่า นกหัสติณ² บางแห่งเรียกว่า นกขี้ใหญ่ นกสักกะไดลิงค์³ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์ยังมีลักษณะเหมือนเป็นตำนานที่เล่าขานรุ่นต่อรุ่นและมีปริศนาธรรมให้ขบคิดมากมาย เช่น การแสวงหาคำตอบหรือเหตุผลของการสร้างรูปลักษณะเหมือนสัตว์ครึ่งนกครึ่งช้าง การใช้เป็นเมรุปราสาทเพื่อฌาปนกิจศพบุคคลสำคัญ สิ่งเหล่านี้ชวนให้สงสัยว่าทำไมนิยมเป็นนกหัสติลิงค์และเป็นที่นิยมสร้างมากที่สุด⁴ ทั้งๆ ที่เมรุปราสาทตามที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยดำก็มีหลายลักษณะ ความนิยมสร้างเมรุปราสาทนกชนิดนี้ทำให้ผู้เขียนต้องการทราบความหมายและแหล่งที่มาที่แท้จริงว่า มาจากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเล่มใดบ้าง ส่วนความเชื่อว่า มีจริงหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็นที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงแต่ประการใด

² นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, *จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2559), 82-85.

³ ประยุทธ์ สารวัง, “นกหัสติลิงค์: การเมืองเรื่องการนิยาม รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมล้านช้าง,” 148.

⁴ ภูเดช แสนสา, *โลกหน้าล้านนา: พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่าง สัตว์หิมพานต์และการก่อกุ๋*, 9.



ภาพที่ 1 ภาพเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ งานพระราชทานเพลิงศพ
พระครูมนูญปิยวัน อดีตเจ้าอาวาสวัดควรงด ตำบลควรง
อำเภอโป่ง จังหวัดพะเยา
ที่มา: ผู้เขียน ถ่ายเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2563

2. ความหมายและที่มาของคำศัพท์

หัสติลิงค์เป็นคำที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ภาษาบาลีใช้คำว่า **หตฺถิลิงคสกุโณ**⁵ แปลว่า **นกตัวมีเพศเพียงดังเพศแห่งช้าง** ตามรูปศัพท์จัดเป็นฉฐฐีอุปมาบุพพทพหุพพิหสมาส ดังรูปวิเคราะห์ว่า

⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อรรถกถาภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ เล่ม 9* (นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535), 234.

หตุถิโน ลิงค์ อิว ลิงค์ ยสฺส, โส หตุถิลิงฺโก (สกุโณ) แปลว่า เพศแห่งนกไค เพียงดังเพศแห่งช้าง นกนั้น ชื่อว่า มีเพศเพียงดังเพศแห่งช้าง⁶ คำว่า หตุถิลิงคฺสกุโณ สามารถแยกเป็น 3 คำ คือ หตุถิ+ลิงค+สกุโณ มีความหมายตามพจนานุกรม ดังนี้

1) **หตุถิ** (ป.) หมายถึง ช้าง (รวมถึงคำว่า กุญชร วารณ ทนฺตี อิกนาค ฯเปฯ) ดังรูปวิเคราะห์ว่า **หตุโถ อสฺสตุถิตฺติ หตุถิ** แปลว่า สัตว์ที่มีมือ (หตุถ+อิ) และ **หตุถโยคา หตุโถ** แปลว่า สัตว์ที่ประกอบด้วยมือ (หตุถ+อิ)⁷ และยังหมายถึง สัตว์มีงวง ช้างพลาย หัสดี หัสติน ไอยรา ดังรูปวิเคราะห์ที่คล้ายช้างต้นว่า **หตุโถ อสฺส อตุถิตฺติ หตุถิ** ลง ณ ปัจจัย ในตัทธสัทธิตัทธิต⁸

2) **ลิงค** (นป.) หมายถึง ลิงค์, เพศ, อวัยวะเพศ, นิमित, เครื่องหมาย (นิमितต) ดังรูปวิเคราะห์ว่า **ลิงคฺติ อิตฺถิ ปุริโสติ วิภาคํ คจฺจติ เอเตนาคิ ลิงค์** แปลว่า อวัยวะเป็นเครื่องถึงการจำแนกว่า เป็นหญิงเป็นชาย (ลิงค ชาติในความหมายว่า ไป, ถึง, เป็นไป ลง อ ปัจจัย) หรือ **ลีนํ อปากฺกํ องฺคนฺติ ลิงค์** แปลว่า อวัยวะที่ลับ (ลีน+องค, ลบ น, รัสสะ อิ เป็น อิ) หรือ **ลีนํ อปากฺกํ อตุถํ คเมติ ญาเปตฺติ ลิงค์** แปลว่า สิ่งที่ยังส่วนที่ลึกลับให้ถึงความแจ่มแจ้ง (ลีน บพหน้า คม ชาติในความหมายว่า ไป, ถึง, เป็นไป ลง ณ ปัจจัย, ลบ น, รัสสะ อิ เป็น อิ, ช้อน ง, ลบสระที่สุตฺตชาติ)⁹ นอกจากนี้ ยังหมายถึง เสียง, อาการ, ลักษณะ, ชนิด, อย่าง, รูปพรรณ,

⁶ สำราญ ก้านพลูกลาง, *หลักการแต่งและแปลบาลี* (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา, ม.ป.ป.), 18.

⁷ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *ศัพท์วิเคราะห์* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2550), 738.

⁸ ป. หลงสมบุญ, *พจนานุกรมมคธ-ไทย*. อ้างคำว่า “หตุถิ.”

⁹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *ศัพท์วิเคราะห์*, 570-571.

นิมิตบุรุษ, นิมิตสตรี, ของลับ (องคชาต)¹⁰ และหากพิจารณาความเป็นธาตุ (ลิงค ธาตุ) มีความหมายว่า ทำให้วิจิตร (จิตตวิกรม) ในสัททนีติ-ธาตุมาลา (คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์) วิเคราะห์ศัพท์นี้ไว้ว่า ลิงค์ คือ สันฐานที่ต่างกันโดยสภาพยาว สั้น อ้วน ผอม และกลม เป็นต้น ย่อมสมควรเป็นอย่างยิ่ง เพราะสันฐานนั้นเป็นสภาพวิจิตรโดยประการต่างๆ อีกนัยหนึ่ง ร่างกาย ชื่อว่า ลิงค์ เพราะถูกกระทำให้อวิจิตรโดยอวิชชา ตัณหา และกรรม โดยอุณภูมิหรือโดยผวจันท์ เป็นต้น คำว่า ลิงค์ นี้ ฟังทราบโดยเนื้อด้วยสันฐานที่เป็นไปในอัมตัตสันดาน คือ ร่างกาย ที่มีใจครอง และพาหิรสันดาน คือ สิ่งที่ไม่ใจครอง อันมีหน้าและต้นไม้ เป็นต้น พร้อมทั้งดุ่มหูและผอบ เป็นต้น¹¹

3) **สกุโณ** (ป.) หมายถึง นก (รวมถึงคำว่า วิหังค, วิหค, ปกฺขี, วิหังคม, ขค, อนุทฺท, สกุนต, วิ, ปตงค, สกฺุณิ, ทฺุวิช, วกฺกนค, ปตฺตยาน, ปตฺนต, นีฬท) ดังรูปวิเคราะห์ว่า **สกุโกติ อุทฺธํ คณฺตุณฺติ สกุโณ** แปลว่า สัตว์ที่สามารถไปสู่ที่สูงได้ (สก ธาตุในความหมายว่า อาจ, สามารถ ลง อุณ ปัจจัย)¹² หรือ **สกุโกติ อุทฺธํ คณฺตุ° ปฏฺงกาทโย จ มาเรตฺตุนฺติ สกุโณ** (สก สกฺติยํ, อุโน, นสฺส ญตฺตํ. ส. ศกฺน)¹³ นอกจากนี้ ยังมีศัพท์ที่สื่อถึง นกหัสติลิงค์ 3 ศัพท์ คือ 1) วารณ ซึ่งนอกจากจะหมายถึงนกหัสติลิงค์แล้ว

¹⁰ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย. อ้างคำว่า “ลิงค.”

¹¹ พระอัครวงศ์เถระ, สัททนีติธาตุมาลา: คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาร และจำรูญ ธรรมดา (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2546), 733-734.

¹² พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), ศัพท์วิเคราะห์, 644.

¹³ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย, อ้างคำว่า “สกฺน.”

ยังหมายถึง ช้าง¹⁴ 2) หตฺถิวิหฺงคม หรือหตฺถิโสณฺทวิหฺงคม แปลว่า นก (วิหฺงคม) ที่มิงวง (โสณฺท) เหมือนช้าง (หตฺถิ) คำว่า โสณฺท นั้นมีความหมายเหมือนกับคำว่า หตฺถ ที่แปลว่า มือหรือวงก็ได้¹⁵ และ 3) คำว่า หตฺถิสกฺกณฺ ที่มิฐูปวิเคราะหฺว่า **หตฺถิโน ลิงฺคณฺญาปกํ โสณฺทํ อสฺมิ วิชฺชตีติ หตฺถิลิงฺโค** แปลว่า นกที่มิงวงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของช้าง¹⁶ อย่างไรก็ตาม คำว่า หตฺถิลิงฺคสฺกฺกณฺ นิยมเรียกทับศัพท์ว่า นกหัสดีหรือนกหัสติน ตามรากศัพท์ที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า หสฺติ หรือ หสฺตินฺ ที่แปลว่า ช้าง เหมือนกับภาษาบาลี อันหมายถึง นกในวรรณคดีมักจะอวยปากยาวคล้ายวงช้าง¹⁷ ทรงกำลังเท่าช้าง 5 เชือก¹⁸

จากข้อมูลที่กล่าวมา จึงสรุปความหมายตามรูปศัพท์ได้ว่า นกหัสดีลิงค์ หมายถึง สัตว์ที่มีลักษณะหรือรูปพรรณสัณฐานส่วนหัว (งวง) เหมือนช้าง หากพิจารณาภาพที่ 1 และ 2 ประกอบ จะเห็นว่า ส่วนลำตัว หางและขา มีลักษณะเหมือนนกที่มีลักษณะคล้ายหงส์ มีกำลังมากเท่ากับช้าง 5 เชือก/ตัว ภาษาอังกฤษใช้คำทับศัพท์ว่า Hatsadiling (Hatthilinga ในภาษาบาลี หรือ Hastilinga ในภาษาสันสกฤต) แปล

¹⁴ พระโมคคัลลานเถระ, *คัมภีร์อภิธานปิฎก*, แปลโดย พระมหาไพโรจน์ ญาณกุลโส และจํารุญ ธรรมดา (กรุงเทพมหานคร: โครงการเตปิฎกสุเตสิบัณฑิต, 2559), 422.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 144, 386.

¹⁶ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), *ศัพท์วิเคราะหฺ*, 738.; ป. หลงสมบุญ, *พจนานุกรมมคธ-ไทย*, อ้างคำว่า “หตฺถิลิงฺค.”

¹⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, พิมพ์ครั้งที่ 2. อ้างคำว่า “หัสติน.”

¹⁸ พระพุทธโฆสเถระ, *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 155-156.

ความหมายตามคำศัพท์ว่า Elephant-bird¹⁹ หรือ Elephant-headed Bird²⁰ งานวิจัยบางเรื่องใช้คำอธิบายให้เห็นภาพชัดเจนโดยเรียกนกชนิดนี้ว่า เป็นนกสายพันธุ์เอวโฟนา (Avifauna) สายพันธุ์หนึ่ง²¹ ดังปรากฏในภาพที่ 3 อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า ความหมายของนกชนิดนี้อาจหมายถึง นกที่มีพละกำลังเสมอข้าง 5 เชือก แต่โบราณจารย์ต้องการสื่อให้เห็นเชิงบุคลาธิษฐานจึงกำหนดให้มีจะงอยปากเหมือนช้าง ความหมายดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอข้อมูลในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพิจารณาเป็นลำดับไป

¹⁹ Carol Stratton, *Buddhist Sculpture of Northern Thailand* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004), 358.

²⁰ Rebecca Hall, “Onward towards Heaven: Burning the Nok Hatsadiling,” *ARS Orientalis*, 44, (2014): 181.

²¹ Mita Chakraborty, “A Contrastive Study of Dhammapada and Tirukkural,” (PhD diss., University of Calcutta, 2008), 267.



ภาพที่ 2 จิตรกรรมนกหัสติลิงค์ถูกเก็บรักษาไว้ในกรอบกระจกภาพสัตว์
หิมพานต์ ประดิษฐานเหนือหน้าต่างภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม
กรุงเทพฯ (ซ้าย) และภาพจำลองแบบลายเส้นจากภาพจริง (ขวา)
ที่มา: นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ,
จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม, 338, 340.



ภาพที่ 3 นกเอิวฟอนา สายพันธุ์ที่มีลักษณะคล้ายนกหัสติลิงค์
ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา
ที่มา: “Vogelpark Avifauna”, Wikipedia, Accessed January 28, 2021,
https://en.wikipedia.org/wiki/Vogelpark_Avifauna.

3. นกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

ความหมายที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการวิเคราะห์ตามรูปศัพท์ หากศึกษาในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจะพบลักษณะพิเศษของนกชนิดนี้อีกหลายประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

1) คัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 28 เรื่องเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน ได้พรรณนาถึงสัตว์ป่าในสระมูจลินท์และสระโบกขรณี บนเขาคันธมาทน์หนึ่งในนั้น คือ นกหัสติลิงค์ โดยปรากฏอยู่ 3 แห่ง ดังนี้

ข้อความแห่งแรก ความว่า “นกกะปูด ไก่ป่า **นกหัสติลิงค์** รำร้องคู่กันหากันและกัน นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกตั๋ยตีวิด นกกระเรียน”²²

ข้อความแห่งที่สอง ความว่า “อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีนกเป็นจำนวนมากเป็นพวก ๆ คือ เหลือง แดง ขาว **นกหัสติลิงค์** พญาหงส์ทอง นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกเอี้ยง”²³

ข้อความแห่งที่สาม ความว่า “นกพิราบ หงส์แดง นกจักรพาก นกเป็ดน้ำ **นกหัสติลิงค์** ส่งเสียงร้องที่น่ารื่นรมย์ใจ นกเหล่านั้นต่างก็ส่งเสียงร้องกู่ก้องหากันและกันที่เชิงเขา ทั้งเข้าและเย็นอยู่เป็นนิตย์”²⁴

²² พ.ช.า. 28/2067/505 (ไทย.มจร)

²³ พ.ช.า 28/2075/ 506 (ไทย.มจร)

²⁴ พ.ช.า. 28/2077/506 (ไทย.มจร)

จากคัมภีร์พระไตรปิฎกจะเห็นว่า ข้อมูลชั้นปฐมภูมิพรรณนาถึง นกหัสดีลิงค์ในฐานะสัตว์ป่าหิมพานต์ชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในสระมุจลินท์ และสระโบกขรณีบนยอดเขาคันธมาถน์ อันเป็นยอดเขา 1 ใน 5 ของภูเขา หิมालัย²⁵ นอกจากการส่งเสียงร่ำร้องตามปกติวิสัยเหมือนนกทั่วไปแล้ว พระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของนกชนิดนี้ไว้แต่อย่างใด

2) คัมภีร์ชั้นอรรถกถา

2.1 คัมภีร์สมันตปาสาทิกา เป็นคัมภีร์หนึ่งที่ใช้เรียนในหลักสูตร บาลีสนามหลวงของคณะสงฆ์ไทยในประโยค ป.ธ. 6-7 สำหรับวิชาแปล มคธเป็นไทย (วิชาแปล) และป.ธ. 8 สำหรับวิชาแปลไทยเป็นมคธ (วิชากลับ) คัมภีร์นี้แต่งโดยพระพุทธโฆสเถระ ชาวอินเดีย เป็นอรรถกถาอธิบาย พระวินัยปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด 3 ภาค ในภาคที่ปรากฏเรื่องนกหัสดีลิงค์ คือ ภาค 3 เนื้อหาส่วนหนึ่งของภาคนี้อธิบายคัมภีร์มหาวรรค ภาค 2 (พระไตรปิฎกเล่ม 5) ซึ่งในตอนว่าด้วยจีวรขันธกะ เรื่องพระเจ้าปชโชตทรงประชวร โรคผอมเหลือง ได้กล่าวถึงนกหัสดีลิงค์ ดังใจความว่า

“ที่ชื่อว่า ผ้าสเวยยกะ ได้แก่ ผ้าอวมงคลที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าในอุตรกรูทวิป ทราบว่า พวกชาวบ้านในทวีปนั้น ใช้ผ้านั้นห่อศพแล้วทิ้ง ผูกนกหัสดีลิงค์เข้าใจห่อศพนั้นว่า ขึ้นเนื้อ ฉะยขึ้นไปวางไว้บนยอดภูเขาหิมพานต์ จิกผ้าออก แล้วจิกกิน ลำดับนั้น พวกพรานไพรเห็นผ้าแล้วนำมาถวาย แต่พระราชา ผ้าสเวยยกะผืนนี้เป็นผ้าที่พระเจ้าปชโชตทรงได้ มาอย่างนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ‘พวกหญิงผู้ฉลาดใน

²⁵ พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานปิฎก, 248.

แคว้นสีพี กรอด้ายด้วยขนสัตว์ 3 เส้น' ผ้าสเวยกะนี้เป็น
ผ้าที่ทอด้วยด้ายนั้นก็มี”²⁶

จากข้อความนี้จะเห็นว่า นกหัสติลิงค์มีถิ่นอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์
ในอุตตรกุรุทวีป อันหมายถึง ดินแดนที่อยู่ของมนุษย์อีกสังคมหนึ่งที่
ถือว่าเป็นสังคมแห่งอุดมคติ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงทวีปของมนุษย์
ไว้ 4 ทวีป คือ ชมพูทวีป ปุพพิเททวีป อปรโคยานทวีปและอุตตร-
กุรุทวีป²⁷ ตามคัมภีร์นี้ทำให้ทราบว่า นกหัสติลิงค์มีอยู่ในอุตตรกุรุทวีป
อันเป็นทวีปที่อยู่ด้านทิศเหนือของเขาสิเนรุตามแนวคิดจักรวาลวิทยา
เชิงพุทธ นกชนิดนี้มีลักษณะอย่างหนึ่ง คือ การกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร
ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

2.2 คัมภีร์ปัญญาสุทนี แต่งโดยพระพุทธโฆสเถระ ชาวอินเดีย
อรรทกถาที่อธิบายพระสูตรต้นตปิฎกหมวดมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์
(พระไตรปิฎกเล่ม 13) ได้กล่าวถึงนกหัสติลิงค์ไว้ในเรื่องโพธิราชกุมารสูตร
(ว่าด้วยเรื่องโพธิราชกุมาร) ความว่า

“...ได้ทราบว่า พระราชาพระนามว่า ปรีตปะทง
ครองราชย์อยู่ในกรุงโกธัมพี พระมเหสีทรงมีพระครรภ์แก่
ทรงห่มผ้ากัมพลแดง ประทับนั่งผิงแดดอ่อนอยู่กับพระราชา

²⁶ พระพุทธโฆสเถระ, อรรทกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา
ภาค 3 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 257-258.

²⁷ ม.ม. 12/513/553 (ไทย.มจร); ขุ.เถร. 26/1211/536 (ไทย.มจร); ขุ.ชา.
28/1419/404 (ไทย.มจร); ขุ.อป. 32/186/32 (ไทย.มจร)

ณ ลานกลางแจ้ง **นกหัสดีลิงค์**ตัวหนึ่งเข้าใจว่า “เป็นชิ้นเนื้อ” จึงโฉบบินไป พระนางทรงเจียบเสียงเพราะทรงกลัว ว่า “นกจักทิ้งเราลง” นกนั้นพาพระนางไปพักไว้ที่ค่าคบไม้ ณ เชิงภูเขา พระนางจึงปรบพระหัตถ์ ส่งเสียงดัง นกจึงหนีไป พระนางได้ประสูติพระโอรสบนค่าคบไม้นั้นนั่นเอง เมื่อ ฝนตกตลอดยาม 3 แห่งราตรี พระนางจึงประทับนั่งคลุมผ้า กัมพลไว้ ก็ที่ไม่ไกลจากต้นไม้นั้น มีดาบสตนหนึ่งอาศัยอยู่ เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ดาบสนั้นได้มายังโคนต้นไม้ เพราะเสียง ร้องของพระนาง ถ้ามถึงชาติกำเนิดแล้วพาดบันไดให้ไต่ ลงมา แล้วนำไปยังที่อยู่ของตน ให้พระนางเสวยข้าวยาคุ แล้ว พระนางได้ตั้งชื่อพระโอรสว่า อุเทน เพราะพระโอรส ประสูติ กำหนดตามฤกษ์และฤกษ์เขา ดาบสได้นำผลไม้ น้อยใหญ่มาเลี้ยงดูชนทั้ง 2...”²⁸

2.3 คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา เป็นคัมภีร์หนึ่งที่ใช้เรียนในหลักสูตร บาลีสนามหลวงของคณะสงฆ์ไทยในระโยค 1-2 และป.ธ. 3 สำหรับวิชา แปลมคธเป็นไทย (วิชาแปล) และป.ธ. 4-6 สำหรับวิชาแปลไทยเป็นมคธ (วิชากลับ) คัมภีร์นี้แต่งโดยพระพุทธโฆสเถระ ชาวอินเดีย เป็นอรรถกถา อธิบายพระสูตรตันตปิฎก หมวดขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (พระไตรปิฎก เล่ม 25) ซึ่งในอัปมาทวรรคที่ 2 เรื่องพระนางสามาวดี ตอนประสูติ อุเทนราชกุมาร ได้ระบุคำว่า นกหัสดีลิงค์ไว้ 5 แห่ง ในที่นี้ขอตัวอย่าง บางตอน

²⁸ พระพุทธโฆสเถระ, *อรรถกถาภาษาไทย พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปปัญจสุทนี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 302.

“...ในสมัยนั้น **นกหัสติลิงค์**บินมาทางอากาศ เห็น พระราชเทวี ผู้ทรงผ้ากัมพลแดง แต่ที่ไกล จึงชลอปีกบิน โผล่ลงด้วยสำคัญว่า ‘ขึ้นเนื้อ’ พระราชาทรงตกพระทัยด้วย เสียงโผล่ลงมาของมัน จึงเสด็จลุกเข้าไปภายในพระราช- นิเวศน์ พระราชเทวีไม่อาจเสด็จไปโดยเร็วได้ เพราะทรง ครรภ์แก่และเพราะเป็นผู้มีชาติแห่งคนเขลา ครั้นนั้น นกนั้น จึงโผล่ โอบพระนางให้นั่งอยู่ในกรงเล็บ บินไปในอากาศ นัยว่า พวกนกเหล่านั้นทรงกำลังเท่าช้าง 5 เชือก เพราะ ฉะนั้น จึงนำเหยื่อไปทางอากาศจับ ณ ที่อันพอใจแล้ว จึง เคี้ยวเนื้อกิน...”²⁹

ทั้งคัมภีร์ปปัญจสูทนีในข้อ 2 และคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาในข้อ 3 มี เรื่องราวที่กล่าวถึงนกหัสติลิงค์เหมือนกัน คือ ตอนการประสูติพระเจ้า อุเทน แต่ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาจะอธิบายละเอียดกว่ามาก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากคัมภีร์ทั้ง 2 ได้พรรณนาถึงลักษณะของนกหัสติลิงค์ อย่างชัดเจน เช่น ขนาดของนกที่ใหญ่และมีกำลังเท่ากับช้าง 5 เชือก มีกรงเล็บแข็งแรงสามารถโอบคนบินไปได้ แต่คัมภีร์ก็ไม่ได้พรรณนาถึง นิสัยของนกว่า ดุร้ายหรือไม่ เพียงแต่ระบุเกี่ยวกับสัญชาตญาณของนก ทั่วไปว่า เมื่อได้ยินเสียงปรบมือไล่ก็บินหนีไป ประเด็นนี้จะเห็นพฤติกรรม ของนกว่า แม้นกหัสติลิงค์จะเป็นนกกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร แต่ก็ไม่ได้ ดุร้ายน่ากลัวเสียทีเดียว ในคัมภีร์ไม่ได้ระบุขนาดของนกว่ามีประมาณ เท่าไร มีเพียงพละกำลังที่มีมากเหมือนกับช้างตามที่พระพุทธโฆสเถระ อธิบายไว้

²⁹ พระพุทธโฆสเถระ, *อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 155-156.

ข. วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

1) **ตำนานมูลศาสนา** เขียนด้วยอักษรไทยเหนือ ยาว 10 ผูก ไບลาน เป็นหนังสือประวัติการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแหลมสุวรรณภูมิ หนังสือเรื่องนี้ได้ระบุชื่อผู้แต่งไว้ท้ายเล่มว่า เป็นพระพุทฺ-พุทฺกามและพระพุทฺธญาณเจ้า ซึ่งในเชิงอรรถของหนังสือสันนิษฐานว่า พระพุทฺธพุทฺกาม ก็คือ พระพุทฺธรักขิต สังกัดวัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่ จ.ศ. 818-830 (พ.ศ. 1999-2011) ซึ่งไปศึกษาที่เมืองพุทฺกาม ปัจจุบันเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศพม่า ส่วนพระพุทฺธญาณเจ้า สังกัดวัดหมื่นสาร จ.ศ. 830-837 (พ.ศ. 2011-2018) ซึ่งเป็นหลานของพระพุทฺธญาณแห่งวัดสวนดอก จ.ศ. 780-790 (พ.ศ. 1961-1971) หนังสือเรื่องนี้ได้กล่าวถึงคำว่า **นกหัสดีลิงค์** ดังใจความว่า

“ในกาลนั้น ยังมี**นกหัสดีลิงค์**ตัวหนึ่ง อยู่เหนือยอดดอยลูกหนึ่งชื่อว่า จิปา (จิกผา) อันมีในระหว่างท่ามกลางเมืองลพูน (ลำพูน) และเมืองพุทฺกามนั้น นกตัวนั้นมันย่อมอุปัฏฐากอนุสิสสฤๅษีตนนั้นทุก ๆ วัน ในทันใดนั้น อนุสิสสฤๅษีจึงบอกกับนกตัวนั้นว่า ยังมีสหายเรา 2 ตน ตนหนึ่งชื่อว่า วาสุเทวฤๅษี อีกตนหนึ่งชื่อว่า สุกกทันตฤๅษี อยู่หนขุนน้ำโพน เธอมีความปรารถนาจะสร้างยังพระนครอันหนึ่ง และเธอทั้งสองมีความประสงค์อยากจะได้ยังเกล็ดหอย ท่านจงไปนำเอามายังเกล็ดหอยแต่มหาสมุทรโพนได้แล้ว จงนำเอาไปส่งให้แก่เจ้าฤๅษีทั้งสองนั้นด้วย

ฝ่ายว่านกหัสติลิงค์ตัวนั้น เมื่อได้ยินยังถ้อยคำแห่ง
เจ้าฤชีก่่าวดังนั้น ก็บินไปสู่มหาสมุทรนำเอามายังเกล็ด
หอย แล้วก็นำไปส่งให้แก่วาสุเทวฤชี่และสุกกทันตฤชี่ ตาม
คำสั่งของฤชี่อนุสัสสฤชี่นั้น ครั้นไปถึงจึงไปจับอยู่ที่ต้นไม้
ต้นหนึ่ง ริมแม่น้ำระมิงหนตะวันตก ตรงที่พระศาสดาทรง
ประดิษฐานพยากรณ์ครั้งนั้น แล้วทิ้งลงมาซึ่งเกล็ดหอยอัน
นั้น ณ ที่นั้น”³⁰

หนังสือเรื่องนี้ได้เขียนในเชิงตำนานที่เล่าสืบกันมา เนื้อหามีความ
พิสดารมากกว่าหนังสือทั่วไป หากเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ไม่ว่าจะเป็นชั้นปฐมภูมิที่เป็นพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา เรื่องนี้จะกล่าว
ถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ตามลักษณะจินตภาพของผู้แต่งแทรกไว้อย่างมาก
อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเนื้อหาที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์จะพบว่า นก
ชนิดนี้มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกับคัมภีร์ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะ
เป็นนกที่อุปัฏฐากฤชี่ที่อยู่กลางป่าใหญ่ระหว่างเมืองลำพูนกับเมือง
พุกาม นอกจากนี้ยังสามารถสื่อสารกับฤชี่ได้ เช่น การฟังและทำตามคำสั่ง
ของฤชี่ด้วยการบินไปเอาเกล็ดหอยมาจากมหาสมุทรที่ไกลโพ้น
ซึ่งบ่งบอกถึงพลังกำลังปีกของนกเป็นอย่างดี จากหนังสือเรื่องนี้ จะเห็น
ลักษณะของนกหัสติลิงค์ที่ต่างไปจากคัมภีร์ศาสนา 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก ลักษณะของนกที่เป็นมิตรและสื่อสารกับคนได้ จาก
หนังสือจะเห็นว่า นกหัสติลิงค์ไม่น่ากลัวและกินคนเป็นอาหารเหมือน
ที่ปรากฏในคัมภีร์ ตรงข้ามกลับเป็นศิษย์ของผู้บำเพ็ญศีลและมีความ
สามารถพิเศษที่สามารถสื่อสารได้ ประเด็นนี้อาจมองว่า ฤชี่อาจได้

³⁰ พระพุทธรักขิตและพระพุทธญาณเจ้า, *ตำนานมูลศาสนา* (กรุงเทพฯ-
มหานคร: กรมศิลปากร, 2519), 123-124.

อภิญญา 5 จึงแสดงฤทธิ์สื่อภาษาสัตว์และอยู่ร่วมกับสัตว์ป่าได้ กระทั่งสามารถมีสัตว์เป็นผู้ดูแลในฐานะเหมือนศิษย์คนหนึ่ง

ประการที่สอง ลักษณะของนกที่สามารถแสดงกำลังของตนและทำตามคำสั่งคนอื่น นกหัสติลิงค์บินจากดินแดนภูเขาย้ายมาหาสมุทรที่อยู่ไกล เพื่อทำตามคำสั่งของผู้ที่ตัวดูแลด้วยการไปนำเกล็ดหอยมาสร้างเมือง จะเห็นว่า ผู้เขียนได้เชื่อมโยงนกหัสติลิงค์ให้มีความสัมพันธ์กับเหตุบ้านการเมือง รวมถึงศาสนามากขึ้น ประเด็นนี้อาจมองว่า เมื่อคนเขียนเป็นพระภิกษุจึงผูกเรื่องราวให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และเมืองที่ท่านอยู่อาศัยหรือเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เช่น เมืองลำพูน เมืองพุกาม เมืองเชียงใหม่

2) ปัญญาสชาดก เป็นหนังสือที่กล่าวถึงชาดกนอกนิบาตหรือนอกพระไตรปิฎก รวบรวมโดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2000-2022 ได้กล่าวถึงชาดกที่ 2 คือ สุนนชาดก ต่อมาชาดกเรื่องนี้ได้เป็นเค้าโครงเรื่องในการแต่งบทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาชื่อว่า **พระสุนน-มโนห์รา** ในสุนนชาดกได้กล่าวถึงตอนที่นางมโนห์รากินรีฝากบอกกัศปฤชীให้แนะนำวิธีการเอาตัวรอดจากนกหัสติลิงค์แก่พระสุนนราชกุมาร ผู้เป็นพระสวามีที่ออกตามหานาง ณ เขาไกรลาส ดังใจความว่า

“...นางมโนห์รากล่าวคาถานี้แล้ว จึงบอกกับพระดาบสไว้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ถ้าหากว่าสามีข้าพเจ้าเขาจักไม่กลับ ถ้าจะตามไปขอให้ไปตามทางทิศอุดร แลบอกให้เธอถือเอายามงอันเสกด้วยมนต์นี้ติดไปด้วย เมื่อเดินไปไกลลวงเลยทางมนุษย์ไปแล้วจักบัลลุถึง

ป่าไม้อันมีพิษก่อน ให้เธอจับเอาลูกวานรตัวหนึ่งไป เมื่อ
จะเสวยผลไม้สิ่งใด ควรปล่อยให้ลูกวานรกินเสียก่อน ลูก
วานรกินผลไม้สิ่งใด ขอให้เธอเสวยผลไม้สิ่งนั้นเถิด ถัดแต่
นั้นไปจักได้พบป่าเชิงห้วยใหญ่ ให้เธอเอาผ้ารัดตักมพล
ผืนนี้คลุมกายให้แน่น แล้วจงทำอนนิงเหนือปถพี จะมี
นกหัสติลิงค์ เที่ยวมาหาอาหาร ได้พบเข้าสำคัญว่าเนื้อ
กวางทราย นกนั้นก็โฉบฉาบฉวยพระองค์ไว้ในกรงเล็บ
พาข้ามพ้นป่าห้วยไป (ถึงรังที่ต้นไม้ใหญ่ พระองค์จึงตบ
พระหัตถ์ขึ้น พระยานกตกใจก็จะหนีไป) ฯลฯ

คราวนั้นฝูงนกทั้งหลายเป็นอันมาก ล้วนมีสกลกาย
ใหญ่เท่าเรือเอนได้ประชุมนอนอยู่บนต้นไม้ได้ไปทุกขา
หารือกันว่าวันรุ่งเช้าพวกเราจะพากันหากินที่ถิ่นไหน นก
ตัวหนึ่งพูดขึ้นว่า ในพระนครของพระเจ้าทুমราชอยู่ที่ภูเขา
ไกรลาส พระเจ้าทুমราชมีธิดาองค์หนึ่งนามว่ามโนहरา
นั้นมนุษย์จับเอาไปได้ บัดนี้นางมโนहरาได้กลับมาถึงแล้ว
วันพรุ่งนี้เป็นวันคาร์บะเจ็ดที่นางมาถึง เขาก็จะมีการมหรสพ
กันอย่างใหญ่ เขาจะทำมณฑลพิธีเพื่อชำระมลทินให้หาย
กลืนสาบมนุษย์ เราทั้งหลายจักพากันไปกินเครื่องพลีกรรม
อันใหญ่ในเมืองนั้น พระมหาสัตว์เจ้าได้กำหนดสภาวะ ที่
พวกนกทั้งหลายจักไปที่ภูเขาไกรลาสนั้นแล้ว ก็ค่อยๆ
เข้าไปในระหว่างชนปีกพระยานกตัวหนึ่ง จึงนอนผูกพัน
สร้อยด้วยเชือกให้มั่นกับชนปีกพระยานก ครั้นถึงเวลาเช้า
พระยานกนั้นร้องเรียกเพื่อนกันแล้ว ก็บินข้ามป่าห้วย
ทิวไปถึงที่ใกล้สุวรรณนครก็ร่อนลงจับอยู่ขอบสระใหญ่

พระมหาสัตว์ค้อยเปลื้องตนแล้วสื่อนอยู่ข้างสระนั้น...”³¹

เรื่องนี้ได้สะท้อนมุมมองความเชื่อทางศาสนาให้ร่วมสมัยกับสังคมและถิ่นที่ผู้แต่งอยู่อาศัย เนื้อหาที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ในเรื่องนี้จะเป็นตัวละครที่ไม่โดดเด่นนัก เพราะมีสถานะเป็นสัตว์แต่มีความเป็นสัตว์พิเศษตามปรากฏในคัมภีร์ศาสนาชั้นอรรถกถา เช่น พลังมหาศาลที่สามารถนำคนไปที่ไกลได้และการนำไปนั้นก็ด้วยเหตุผลเพื่อจะกินเป็นอาหาร นกหัสติลิงค์ในเรื่องสุธนชาดกจึงได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ที่พระพุทธโฆสเถระแต่งอยู่ไม่น้อย จึงกล่าวได้ว่า ความพิเศษของนกหัสติลิงค์ได้กลายเป็นจุดเด่นในการแต่งวรรณกรรมชั้นหลังให้มีความสมบูรณ์และน่าติดตาม ดังเช่นกรณีการข้ามป่าหวายเป็นที่หมายของนางมโนราห์ได้ฝากผ้ารัตติกัมพลไว้กับฤๅษีในป่าหิมพานต์ เพื่อมอบถวายพระสุธนโพธิสัตว์ได้ใช้เอาตัวรอดจากนกหัสติลิงค์ไปยังเขาไกรลาส แม้ว่าพระสุธนราชกุมารจะไม่ได้ใช้ผ้าดังกล่าวตามที่นางมโนราห์คาดการณ์ไว้ แต่ในเรื่องราวในชาดกก็พรรณนาการเอาตัวรอดของพระสุธนราชกุมารจากป่าหวายเป็นทำให้เห็นลักษณะของนกหัสติลิงค์ชัดเจนขึ้น นั่นคือ ภายนอกที่มีขนาดใหญ่เท่าเรือน ซึ่งพระสุธนราชกุมารสามารถแทรกพระวรกายเข้าไปอยู่ที่ปีกนกได้ แล้วอาศัยนกที่บินข้ามป่าหวายเป็นกระทั่งได้มาลงที่สระโบกขรณี

3) ไตรภูมิพระร่วง วรรณกรรมชิ้นสำคัญสมัยอาณาจักรสุโขทัยที่แต่งโดยพญาลิไทย กษัตริย์กรุงสุโขทัยได้กล่าวถึงการปฏิบัติต่อศพผู้ตายของชาวอุตรกุรุทวีป ดังข้อความว่า

³¹ กรมศิลปากร, *ปัญญาสชาดก ภาคที่ 1 สมุททโฆษชาดกกับสุธนชาดก*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางไห้ วัฏฏะสิงห์ (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2504), 48, 58.

“...ผีแล้วว่าเมื่อเขาแลตายจากกัน เขาบ่มีได้เป็นทุกข์ เป็นโศก แลมิได้ร้องไห้รักกันเลย เขาจึงเอาศพนั้นอาบน้ำ แลแต่งแ่ง หากกระจะแลจงจันทน์ น้ำมันอันหอม แลนุ่ง ผ้าห่มผ้าให้ แล้วประดับนิตด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์ทั้งปวงให้ แล้วจึงเอาศพนั้นไปวางไว้ในที่แจ้ง ยังมีนกสิ่งหนึ่ง เทียรย่อมนินเทียวไปทั่วแผ่นดินอุดรกรุงทวิปนั้น นกนั้น ครั้นว่าแลเห็นซากอศภได้ นกนั้นก็คาบเอาซากอศภนั้นไป เป็นกำนัลบ้านนกนั้น เพราะว่าบ่มีให้อูกกรุกในแผ่นดินเขา นั้นได้ ลางคาบ คาบไปเสียในแผ่นดินอันอื่นก็ว่า ลางคาบ คาบไปเสียในฝั่งทะเลว่าชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ก็ว่าเหตุให้ พันอันตรายในแผ่นดินอุดรกรุงทวิปนั้นแล อันว่านกนั้นได้ ลางอาจารย์ว่า **นกหัสติลิงค์** ลางอาจารย์ว่า **นกอินทรี** ลางอาจารย์ว่า **นกกด** มันมาคาบเอาอศภไปเสียนั้น ลาง อาจารย์ว่าเอาดินคืบไปเสีย

ฝูงคนอยู่ในอุดรกรุงทวิปนั้น เมื่อเขาตาย เขาบ่ห่อน ได้ไปเกิดในจุตรบายทั้ง 4 คือ ว่านรกแลเปรต แลดิรัจฉาน อสุรกายนั้น นั้นเลยเขาได้เทียรย่อมนินเทียรไปเกิดในที่ที่ดีคือสวรรค์ ชั้นฟ้าแล เพราะว่าเขานั้น ย่อมตั้งอยู่ในปัญญาศีลนั้นทุกเมื่อ แลบ่มีได้ขาด เครื่องเป็นดี คนฝูงนั้นบ่มีรู้สิ้นสุดเลย ยังตั้ง บริบูรณ์อยู่ต่อเท่ากาลบัดนี้แล...”³²

³² พญาสิทธิไทย, ไตรภูมิภิกษาหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระ มหารธรรมราชาที่ 1 พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526), 47.

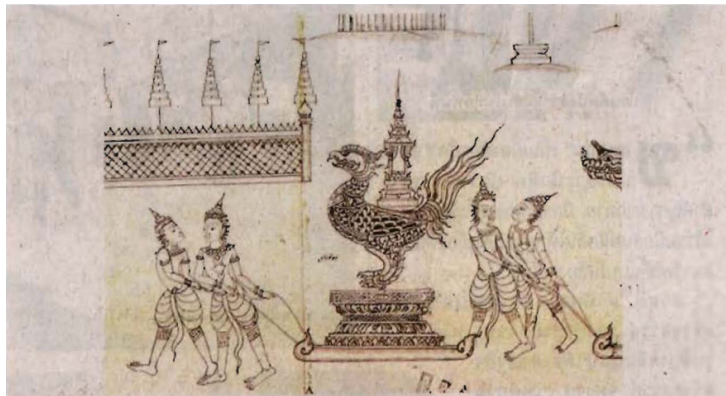
ในประเด็นนี้จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างนกหัสติลิงค์กับชาวอุตตรกุรุทวีป ดังที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา แต่วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้อธิบายเรื่องราวชาวอุตตรกุรุทวีปไว้ชัดเจน ทำให้ทราบแนวคิดด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของทวีปนี้ที่สามารถเชื่อมโยงถึงนกหัสติลิงค์ได้ แม้ว่าไตรภูมิพระร่วงจะถูกแต่งขึ้นภายหลังและได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา แต่ก็ถือว่าได้รวบรวมแนวคิดจักรวาลวิทยาเชิงพุทธไว้อย่างครบบริบูรณ์ในเล่มเดียว ยกตัวอย่าง การพรรณนาถึงความเชื่อเกี่ยวกับศพที่ยกมากล่าวข้างต้น สามารถวิเคราะห์ได้ 2 ประการ คือ

ประการแรก เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์โดยตรง เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่ได้ระบุชัดเจนว่า นกได้นำศพไปเป็นอาหารหรือไม่ แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า คงนำไปกิน เพราะถ้อยคำที่ว่า “...เป็นก่านัลบ้านนกนั้น...” นอกจากนี้ ยังคาบไปเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น คาบไปให้ไกลจากอุตตรกุรุทวีปเพื่อไม่ให้สกปรกแผ่นดิน ซึ่งเป็นลักษณะการคาบไปทิ้ง สถานที่คาบไปอาจเป็นทะเลหรือชมพูทวีป

ประการที่สอง เกี่ยวกับสังคมของชาวอุตตรกุรุทวีป จะเห็นว่าชาวทวีปนี้ไม่ได้เสียใจจากการตายของเพื่อนร่วมทวีป จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่จากวรรณกรรมที่เขียนขึ้นทำให้ทราบว่า ชาวทวีปนี้เป็นคนดี มีศีลธรรม มีจิตใจงดงาม เมื่อตายไปแล้วจะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ 4 คือนรก เปรต อสุรกายและสัตว์ดิรัจฉาน

นอกจากนี้ ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงมิติของอาจารย์ที่เห็นต่างว่านกที่คาบศพไปทิ้งอาจเป็นนกอินทรีหรือนกกดและอาจใช้ตีนคืบแทนปาก ประเด็นเหล่านี้ทำให้เห็นพัฒนาการทางความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นไปได้ของนกว่า จะใช้อวัยวะส่วนใดนำศพไปกินหรือทิ้ง เพราะเมื่อพิจารณา

จากจิตรกรรมยุคต่อมาจะเห็นการวาดภาพนกหัสติลิงค์และนกอินทรีที่คล้ายคลึงกันมาก จะต่างกันไปเพียงจะออยปากและหาง และเมื่อนกอินทรีจะมีขนาดใหญ่แต่ก็เป็นรอนนกหัสติลิงค์เท่านั้น ดังภาพที่ 4 และ 5



นกอินทรี ยืนแท่นตั้งวางบนตะเฒ่า (ไม่มีมีล้อลาก) ในพิธีศพพระเจ้าแผ่นดิน [ภาพถ่ายผลงานพระเมรุ
สมเด็จพระเพทราชา สมบัติของหอสมุดงานศิลปะแห่งรัฐเดรสเดน (Dresden State Art Collections)
ประเทศเยอรมนี ภาพจาก Journal of the Siam Society (Vol.14), 2016.]



นกหัสติลิงค์จับช้าง (จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม กรมศิลปากร จัดพิมพ์
พ.ศ.2547)

ภาพที่ 4 เปรียบเทียบนกอินทรี ในพระราชพิธีงานพระศพ
สมเด็จพระเพทราชา (บน) กับนกหัสติลิงค์จับช้าง จากสมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรขอม (ล่าง)
ที่มา: “สุวรรณภูมิในอาเซียน: ‘หลวงพ่อดูณ’ เมรุนกหัสติลิงค์,” มติชนรายวัน,
17 มกราคม 2562.



ภาพที่ 5 เปรียบเทียบจิตรกรรมนกหัสติลิงค์ (ซ้าย) กับนกอินทรี (ขวา)

ในกรอบกระจกภาพลัทธิหิมพานต์ ประดิษฐานเหนือหน้าต่าง

ภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม

ที่มา: นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ,

จิตรกรรมภาพลัทธิหิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม, 178, 338.

ในปัญญาสชาดกว่าด้วยเรื่องสุนชาดกที่กล่าวมา ก็ยังมีคติเห็นต่างในเรื่องนกที่เป็นพาหนะนำพระสุนข้ามป่าหวายเป็นเขาไกรลาส เนื่องจากการมีความเห็นที่ว่า พระสุนไม่ได้อาศัยนกหัสติลิงค์ด้วยการซ้อนตัวระหว่างขนนก แต่อาศัยนกอินทรีด้วยการเกาะขานกไป³³ ประเด็นเหล่านี้เป็นพัฒนาการทางความเชื่อที่กล่าวได้ว่า โบราณจารย์อาจคิดวิเคราะห์ถึงความเป็นจริงหรือความเป็นไปได้ และอาจด้วยความคล้ายกันของนกหัสติลิงค์กับนกอินทรีนี้เอง ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่า จิตรกรและประติมากรจึงวาดและปั้นหรือแกะสลักนกหัสติลิงค์ให้ต่าง

³³ เรื่องเดียวกัน, 179.

กับนกอินทรีด้วยการใส่จะงอยปากคล้ายงาช้างเพื่อให้ตรงกับชื่อเดิมว่า หัตถิลิงคสกุณ ส่วนนกกดที่ไตรภูมิพระร่วงระบุว่า เป็นแนวคิดของอาจารย์บางท่านนั้น เป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ตระกูลนกชนิดหนึ่งซึ่งเรียกอีกชื่อว่า นกเขาไฟ หรือ จโกร ในภาษาบาลี³⁴ ประเด็นความเห็นต่างเหล่านี้ทำให้การวิเคราะห์เรื่องนกหัสติลิงค์ต้องตีความอย่างรอบคอบตามบริบทของสังคมที่เห็นไม่เหมือนกัน

4. วิเคราะห์สัญลักษณ์ของนกหัสติลิงค์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างปราสาทเมรุมาศในปัจจุบัน

คัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมากล่าว ทำให้เห็นมุมมองการสร้างเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ในปัจจุบันว่า ทำไมจึงนิยมเลือกนกหัสติลิงค์เป็นพาหนะเคลื่อนย้ายหรือเผาศพ นั้นเพราะปริศนาธรรมความเชื่อที่ว่า นกชนิดนี้จะพาไปสู่สุคติภูมิ คือ มนุษย์ เทวโลก หรือพรหมโลก หลังจากที่ตายไปแล้ว เหมือนการนำศพชาวอุตรกุรุทวีปไปสถานที่อื่นที่ไม่ใช่อบายภูมิ 4 แม้ว่าจะมีข้อปลีกย่อยที่แตกต่างกันมาก เช่น ชาวอุตรกุรุทวีปมีเหตุปัจจัยที่เป็นกุศลกรรม แม้จะไม่มีนกหัสติลิงค์คาบไปกินหรือคาบไปทิ้งก็ตาม ชาวอุตรกุรุทวีปก็ไปเกิดในสุคติภูมิด้วยอำนาจกรรมดีที่ทำไว้ ขณะที่มนุษย์ในปัจจุบันทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ผลของกรรมอาจนำไปสู่สุคติหรือทุคติก็ได้ แต่การเผาศพบนปราสาทนกหัสติลิงค์ก็เป็นนิมิตหมายที่ดีว่า นกชนิดนี้จะนำไปสู่สุคติเหมือนการนำชาวอุตรกุรุทวีป ซึ่งปราสาทนกที่สร้างขึ้นมาก็คือ การสร้างเมรุ อันหมายถึง เขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล คือ สรวงสวรรค์ ดังนั้น เมรุปราสาทนกหัสติลิงค์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งโลกสวรรค์สำหรับ

³⁴ พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานปิฎก, 254.

ผู้ตาย เหมาะกับบุคคลที่ได้รับการยกย่องจนได้รับการสร้างเมรุปราสาท เพราะเป็นคนที่ดีมีศีลธรรมอย่างแท้จริง เช่น พระมหาเถระในจังหวัดนั้นหรือเจ้าเมืองในอดีตที่มีคุณูปการต่ออาณาประชาราษฎร์ เมื่อสรุปแนวคิดเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจะพบคุณลักษณะ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

- 1) เป็นนกที่มีขนาดใหญ่และทรงพลังเหมือนช้าง 5 เชือก/ตัว
- 2) มีสื่อสัญลักษณ์เกี่ยวกับความตายเพราะชอบกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร
- 3) มีแหล่งอาศัยอยู่ในอุตรกุรุทวีป ที่เป็นดินแดนของคนดีมีศีลธรรม

คุณลักษณะของนกหัสติลิงค์ดังกล่าว มีอิทธิพลต่อการสร้างเมรุปราสาทในเวลาต่อมาที่มีรูปลักษณะเหมือนช้าง ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าคงเป็นการตีความของบรรพชนที่ต้องการสื่อให้เห็นเชิงรูปธรรมว่านกชนิดนี้ทรงพลังมหาศาลเหมือนช้างจึงสร้างให้มิ่งวง (หัตถิ/โศณท) อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของการสร้างเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์คงไม่ได้อยู่ที่ว่า ปากเป็นวงช้างจริงหรือไม่ หรือแม้คำถามที่ว่า นกชนิดนี้มีอยู่จริงหรือ แต่ความสำคัญเป็นการก่อกำเนิดชนบประเพณีท้องถิ่นมากกว่า และเป็นการสร้างเรื่องราววรรณกรรมที่มีลักษณะของนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรม

4.1 จากคัมภีร์และวรรณกรรมกลายเป็นเมรุเผาศพ

แม้นกหัสติลิงค์จะไม่เกี่ยวข้องกับการฦาปนกิจหรือเผาศพโดยตรง แต่ก็ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความตายเพราะการจับสัตว์อื่นเป็นอาหาร แม้กระทั่งคนก็ตกเป็นเหยื่อของนกชนิดนี้ การชำนกหัสติลิงค์ไม่ใช่เรื่องง่ายคนที่ฆ่าได้ต้องมีบารมีและความสามารถพิเศษในตำนานกล่าวว่า นางสีดา

ผู้มีความชำนาญการยิงธนูเป็นผู้อาสาฆ่านกโดยใช้ศรยิงให้ตาย ด้วยเหตุนี้ ในขบวนแห่ศพจึงมีนางสีดาทำหน้าที่ฆ่านกหัสติลิงค์ก่อนทำพิธีประชุมเพลิง ส่วนคนตายที่อยู่ในโลงบนหลังนกกล้วนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองที่มีบารมี คุณงามความดี ความรู้ความสามารถ เป็นปรีชาญาณธรรมว่า แม้จะยิ่งใหญ่ มีบารมี คุณงามความดีมากเพียงใด ก็ตกอยู่ในอำนาจของมัจจุมาร คือ ความตาย เหมือนกำลังถูกนกหัสติลิงค์กัดกินให้ถึงความตายฉะนั้น นกหัสติลิงค์เองสุดท้ายก็ต้องตาย คนและนกที่ถูกเผาไปพร้อมกัน ประหนึ่งว่า มีความตายเป็นเบื้องหน้า ไม่มีใครหนีพ้นได้ อย่างไรก็ตาม แนวคิดการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Folk Wisdom) ที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ปราชญ์ชาวบ้านช่วยกันประดิษฐ์ตกแต่ง มีลักษณะโดดเด่นจนเป็นภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของประเพณี (Tradition) หลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นจารีตประเพณี (Mores) ขนบประเพณี (Institution) และธรรมเนียมประเพณี (Convention)

ในกรณีเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ถือเป็นขนบประเพณีและกลายเป็นวัฒนธรรม (Culture) ของชาติที่ไม่เห็นบ่อยนัก ผู้เสียชีวิตต้องเป็นบุคคลสำคัญ ชาวบ้านจึงสร้างเมรุประเภทนี้เพื่อเชิดชูเกียรติของท่านในฐานะที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน (ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น) หรือผู้ทรงภูมิปัญญาไทย (ภูมิปัญญาระดับชาติ) แม้จะใช้งบประมาณมากและมีเตาเผาที่สะดวก ประหยัดเวลาจัดงานให้เลือกอย่างในปัจจุบันก็ตามที่

4.2 อิทธิพลของปราสาทนกหัสติลิงค์ที่มีต่อสังคมไทย

การสร้างเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์เป็นปรัชญาไทยที่น่าศึกษา แม้จะมีเหตุผลหรือตำนานกล่าวไว้แตกต่างกัน แต่ถือเป็นเสน่ห์ของวรรณกรรมที่ประกอบด้วยลีลาของการประพันธ์ที่ต้องดีความ ไม่ว่าจะเป็น

ตีความตามตัวบทอักษร (Hermeneutics of the Text) ตามทฤษฎีของ กาดาเมอร์³⁵ เช่น การตีความตามรากศัพท์ของคำว่า หัตถิลิงคสกุลโณ การพยายามเข้าใจเจตนารมณ์ของผู้แต่ง (Hermeneutics of the Author) ตามทฤษฎีของชไลเออร์มาเคอร์³⁶ เช่น การพยายามเข้าใจเจตนารมณ์ของพระภิกษุที่แต่งตำนานมูลศาสนา หรือตามความเข้าใจของผู้อ่านเอง (Hermeneutics of the Reader) ที่เป็นการผสมผสานระหว่างตัวอักษรกับตัวผู้แต่งตามทฤษฎีของริเคอร์³⁷ เช่น การอธิบายเชื่อมโยงของผู้เขียนจากคัมภีร์สู่วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง ซึ่งการตีความตามทฤษฎีเหล่านี้ ทำให้เห็นสาระสำคัญของพิธีฌาปนกิจศพบนเมรุปราสาทที่สามารถพิจารณาได้ 3 นัย คือ 1) การสืบทอดโบราณประเพณีในอดีต 2) การทำหน้าที่รักษาประเพณีให้ดีที่สุดในปัจจุบัน และ 3) การจรรโลงไว้เพื่ออนุชนรุ่นต่อไปในอนาคต และเนื่องจากการเป็นประเพณีที่ต้องสืบทอดนี้เองทำให้นักหัตถิลิงคมีอิทธิพลต่อสังคมไทยใน 4 ด้านตามลักษณะการแบ่งประเภทวัฒนธรรมในคราวประกาศตั้งกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. 2485³⁸ ดังต่อไปนี้

1) อิทธิพลด้านคตินิยม (Moral) หมายถึง ความเชื่อเกี่ยวกับคำสอน ซึ่งมักมาจากหลักของศาสนาและปรัชญาในการดำเนินชีวิต เมื่อพิจารณาปราสาทนกหัสติลิงค์จะพบหลักคำสอน รวมถึงหลักปรัชญา

³⁵ วีรชาติ นิมนงค์, “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท,” (รายงานวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), 80-84.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 79-80.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 92-99.

³⁸ ประชิต สุกตะพัฒน์, *ศิลปะและวัฒนธรรมไทย* (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, 2548), 48.

ชีวิตที่สอดแทรกไว้มากมาย เช่น ความตายที่หลักพระพุทธศาสนาสอนว่าเป็นมารอย่างหนึ่งเรียกว่า มัจจุมาร³⁹ การสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์จึงเป็นปริศนาธรรมให้ระลึกถึงมรณานุสติแก่ผู้ร่วมงาน นอกจากนี้ยังสอนเรื่องความไม่ประมาทในชีวิต เพราะชีวิตมีความตายในเบื้องหน้า การชมปราสาทนกหัสติลิงค์นอกจากเป็นการชื่นชมบารมีและไว้อาลัยผู้ตายเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นสังขารของทุกชีวิตที่มีจุดหมายไม่ต่างกัน คือ การถึงแก่ความตาย

2) อิทธิพลด้านนิติธรรม (Legal) หมายถึง หลักกฎหมายและประเพณีของชาติ นกหัสติลิงค์เป็นชนบประเพณีอย่างหนึ่ง คำว่าชนบประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดไว้ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน การตาย นกหัสติลิงค์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แม้ไม่ได้กล่าวถึงความตายโดยตรง แต่ก็ป็นสัตว์ที่อาจให้ถึงความตายได้ เช่น การคาบคนนำไปเป็นอาหาร นกหัสติลิงค์จึงมีนัยที่สื่อถึงความตายและพัฒนาเป็นปราสาทสำหรับพระราชทานเพลิงที่กลายเป็นประเพณีสำคัญ

3) อิทธิพลด้านวัตถุธรรม (Material) หมายถึง ประเพณีที่เป็นเรื่องของสิ่งก่อสร้าง อาคาร สถานที่ต่าง ๆ การสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์เป็นศิลปะของช่างไทยอย่างหนึ่งที่หาได้ยาก ปรากฏเฉพาะในภาคเหนือและบางจังหวัดของภาคอีสานเท่านั้น เช่น จังหวัดอุบลราชธานี การสร้างเมรุปราสาทนกจึงเป็นวัตถุธรรมล้ำค่าของช่างสมัยโบราณ รายละเอียดลวดลายและขนาดของนกหัสติลิงค์จะแตกต่างกันไป

4) อิทธิพลด้านสหรธรรม (Social) หมายถึง มารยาททางสังคม ในที่นี้เป็นมารยาทที่เกี่ยวกับความตาย เช่น การปฏิบัติต่อศพ การเคารพศพ การพบปะญาติผู้ตาย ศพที่ปรากฏบนปราสาทนกหัสติลิงค์

³⁹ พ.ร.บ. 25/46/41 (ไทย.มจร)

ปัจจุบันมักเป็นสรีรสังขารของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ของบ้านเมือง เมื่อมีการพระราชทานเพลิงศพจะมีข้าราชการทุกระดับชั้นและชาวบ้านมาร่วมพิธีอย่างเนืองแน่น การร่วมพิธีการดังกล่าวเป็นการแสดงความไว้อาลัยเป็นครั้งสุดท้ายที่ถือเป็นมารยาทของสังคมไทยในการมาร่วมงาน แม้จะไม่ได้รับเชิญก็ตาม

5. องค์ความรู้ใหม่

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากบทความนี้ 3 ประการ คือ ประการแรก นักหัตถ์ลึงค์ที่ปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ระบุว่า มีลักษณะปากเป็นวงช้าง เพราะหากมีปากเหมือนช้าง คงจิกกินศพไม่ได้ แต่มีขนาดใหญ่และกำลังแข็งแรงเท่าช้าง ซึ่งในคัมภีร์ระบุว่า เท้าช้าง 5 เชือก/ตัว จึงคาบคนมีชีวิตรอดได้ การที่นักคาบคนไปก็ด้วยสัญชาตญาณคิดว่า คนเป็นเหยื่ออย่างหนึ่ง แต่ไม่มีเจตนาจะทำร้าย สถานที่อยู่ของนกชนิดนี้อยู่ในอุตรตรกुरुทวีป อันเป็นดินแดนของคนดีมีศีลธรรม คนในทวีปนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสรวงสวรรค์เพราะผลกรรมดีที่สั่งสมมา

ประการที่สอง ในวรรณกรรมยุคหลังเขียนให้เห็นภาพชัดเจน กลายเป็นเรื่องเล่าทำให้คนมีบทบาทและคุณลักษณะพิเศษ เช่น การสื่อสารกับฤๅษีผู้มีฤทธิ์ การบินได้ระยะทางไกล โดยภาพรวมแล้วเป็นนกที่ให้คนมากกว่าให้โทษต่อประชาชน แม้ในวรรณกรรมยังกล่าวถึงนกกับการคาบคนอยู่บ้าง แต่ก็เปลี่ยนจากคาบ “คนมีชีวิตรอด” มาเป็นคาบ “คนตาย” แทน ดังปรากฏในวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง และจากวัตถุประสงค์ที่คาบเป็นอาหาร ก็มีวัตถุประสงค์อื่นเพิ่มเข้ามา คือ การทำให้ดินแดนของคนตายสะอาดตาขึ้น

ประการที่สาม พัฒนาการของนกหัสติลิงค์ได้กลายเป็นจิตรกรรมและประติมากรรมที่มีลวดลายวิจิตรสวยงามสำหรับสร้างเป็นเมรุปราสาทเผาศพคนตาย แต่ยังคงแนวคิดเดิม คือ การเป็นนกขนาดใหญ่และเพิ่มจินตนาการให้มีลักษณะปากเหมือนงวงช้างที่สื่อให้เห็นว่า มีกำลังเหมือนช้าง 5 เชือก นอกจากนั้น ยังเป็นเมรุปราสาทสำหรับใช้เผาศรีสังขารของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่และเจ้าเมืองในอดีต ปัจจุบันยังคงใช้สำหรับพระสงฆ์เท่านั้น ซึ่งมีปริศนาธรรมรำลึกถึงคุณงามความดีและส่งผู้ตายให้ไปอุบัติในสรวงสวรรค์เสวยทิพย์สมบัติ ดังที่นกหัสติลิงค์คาบคนตายผู้อยู่ในอุตรกรูทวิป คนในทวิปนี้เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในสรวงสวรรค์ด้วยกรรมดีของเขา

6. บทสรุป

โดยสรุปแล้ว การสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมไทยที่สำคัญ เมื่อพิจารณาในแง่ประเภทของวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน จะเห็นว่า พิธีพระราชทานเพลิงศพพระมหาเถระหรือเจ้าเมืองในสมัยโบราณ นอกจากเป็นการยกย่องบูชาสังฆคุณในตัวพระสงฆ์หรือความเสียสละในตัวเจ้าเมืองแล้ว ยังเป็นการสืบทอดโบราณประเพณีให้อนุชนรุ่นหลังได้รับทราบและช่วยกันสืบทอดต่อไป โดยที่ประเพณีดังกล่าวเป็นการจำลองแนวคิดด้านนามธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรมตามคตินิยมร่วมสมัย เช่นการสร้างเมรุปราสาทให้สง่างามใหญ่โตตามความเชื่อของภูมิภาค แต่โดยพื้นฐานความเชื่อของนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้ระบุรูปพรรณสัณฐานไว้ชัดเจน เพียงแต่บอก

คุณลักษณะว่า เป็นนกที่มีขนาดใหญ่และทรงพลังเหมือนช้าง ชอบกินสัตว์อื่นเป็นอาหารและอาศัยอยู่ในอุตรตรกฐทวีปที่เป็นดินแดนของคนดีมีศีลธรรม แนวคิดเหล่านี้สามารถสืบค้นได้จากคัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถา และชั้นทุติยภูมิ คือ วรรณกรรมทางศาสนาในยุคหลัง จากแนวคิดดังกล่าวทำให้ทราบความหมายและที่มาของเมรุปราสาทนกหัสดีลิงค์ในปัจจุบัน ซึ่งมีพัฒนาการด้านจิตรกรรมและประติมากรรมกระทั่งเป็นวัฒนธรรมของชาติประการหนึ่งและสอดแทรกปรีชาธรรมไว้อย่างน่าขบคิด แม้ว่านกจะถูกเผาไปพร้อมกับร่างผู้ตายอันไร้วิญญาณ แต่นกก็อัญเชิญผู้ตายซึ่งประกอบความดีไว้มากมายไปสู่สุคติภูมิและความดีนี้ก็ยังคงอยู่ตราบนานเท่านาน เหมือนเมรุปราสาทนกที่ยังอยู่คู่วัฒนธรรมของชาติสืบไป

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 12, 25, 26, 28, 32. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ เล่ม 9. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พระพุทธโฆสเถระ. อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 3 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

_____. อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

_____. อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปปัญจสุทนี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

2. หนังสือ

กรมศิลปากร. ปัญญาสชาดก ภาคที่ 1 สมุททโฆษชาดกกับสุนนชาดก. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางไฉ่ วัฏฏะสิงห์. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2504.

นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ. *จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์
พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2559.

ประชิด สกุนะพัฒน์. *ศิลปะและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพมหานคร:
แสงดาว, 2548.

พญาลิไทย. *ไตรภูมิิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหา
ธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่*. พิมพ์ครั้งที่
3. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี). *ศัพท์วิเคราะหฺ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
เลียงเชียง, 2550.

พระพุทธรักขิตและพระพุทธญาณเจ้า. *ตำนานมูลศาสนา*. กรุงเทพ-
มหานคร: กรมศิลปากร, 2519.

พระโมคคัลลานเถระ. *คัมภีร์อภิธานปทีปิกา*. แปลโดย พระมหาไพโรจน์
ญาณกุสโล และจำริญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: โครงการ
เตปิฏกสุเตสิบัณฑิต, 2559.

พระอัครวงษ์เถระ. *สัททนีติธาดุมาลา: คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์*.
พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และจำริญ
ธรรมดา. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2546.

ภูเดช แสนสา. *โลกหน้าล้านนา: พัฒนาการการสร้างปราสาทศพ
ต่างสัตว์หิมพานต์และการก่อภู*. เชียงใหม่: สถาบันภาษา ศิลปะ
และวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 2556.

สำราญ ก้านพลูกลาง. *หลักการแต่งและแปลบาลี*. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา, ม.ป.ป.

3. พจนานุกรม

ป. หลงสมบุญ. *พจนานุกรมมคธ-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, 2546.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

4. วิทยานิพนธ์

กมลรัตน์ ชวนสบาย. “เมรุलयสกุลช่างเพชรบุรี: รูปแบบศิลปกรรมแนวคิดและคติการสร้าง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560.

5. หนังสือพิมพ์

“สุวรรณภูมิในอาเซียน: ‘หลวงพ่อคุณ’ เมรุนกหัสดีลิงค์.” *มติชนรายวัน*, 17 มกราคม 2562.

6. รายงานวิจัย

วีรชาติ นิ่มอนงค์. “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท.” รายงานวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.

7. รายงานที่ประชุมทางวิชาการ

ประยุตธ สารวัง. “นกหัสดีลิงค์: การเมืองเรื่องการนิยาม รหัสหมาย
ชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมล้านช้าง.” *การประชุมวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาสารคามวิจัย ครั้งที่ 13 (The 13th Mahasarakham University Research Conference) ในหัวข้อ “จากท้องถิ่น
สู่สากล ในบริบทประเทศไทย 4.0” (From Local to Global in
the Context of Thailand 4.0).* 7-8 กันยายน 2560. มหาสารคาม:
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
2560.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

STRATTON, Carol. *Buddhist Sculpture of Northern Thailand*.
Chiang Mai: Silkworm Books, 2004.

2. บทความภาษาอังกฤษ

HALL, Rebecca. “Onward towards Heaven: Burning the Nok
Hatsadiling.” *ARS Orientalis*, 44, (2014): 180-199.

3. วิทยานิพนธ์

CHAKRABORTY, Mita. “A Contrastive Study of Dhammapada and
Tirukkural.” PhD diss., University of Calcutta, 2008.

4. ข้อมูลจากเว็บไซต์

Wikipedia. “Vogelpark Avifauna”, Accessed January 28, 2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/Vogelpark_Avifauna.

ภาคผนวก

หลักเกณฑ์การอ้างอิง
ของวารสารธรรมธารา
(ปรับปรุงครั้งที่ 2)

ประวัติการศึกษา
ของบรรณาธิการและผู้เขียน

อักษรย่อและหลักเกณฑ์การอ้างอิง คัมภีร์พระพุทธศาสนา

1. อักษรย่อกัมภีร์

- อักษรย่อตัวโรมัน ยึดตามพจนานุกรม Critical Pāli Dictionary¹
- อักษรย่อตัวไทย ยึดตามทีระบุในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539²

2. อักษรย่ออื่นๆ

มจร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ภูมิพล	คัมภีร์ฉบับภูมิพล
หลวง	พระไตรปิฎกแปลฉบับหลวง
Apte	<i>The Practical Sanskrit-English Dictionary (Revised and enlarged edition)</i> . 1986. Vaman Shivaram Apte. Kyoto: Rinzen Book.
B ^e	คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉန္ดิสันคีติ (Burmese edition)
BHS	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. I: Grammar</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
BHSD	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. II: Dictionary</i> . 1953-85. Franklin Edgerton, Yale University Press: New Haven.
C ^e	คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี หรือฉบับ Simon Hewavitarne Bequest Series (Ceylon edition)

¹ ดูรายละเอียดได้ที่ https://cpd.uni-koeln.de/intro/vol1_epileg_abbrev_texts

² ดูรายละเอียดได้ที่ http://gds.mcu.ac.th/site/office/images/b7_acronym.html

- E^e คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (European edition (PTS))
- HOS *Harvard Oriental Series*
- IAKBh I *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition) Part I Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- IAKBh II *Index to the Abhidharmakośabhāṣya* (P. Pradhan Edition) Part II Sanskrit-Tibetan-Chinese. 2001. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo: Daizōshuppan 大蔵出版.
- KBD *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Bukkyō Kan-Bon Daijiten 佛教漢梵大辞典. 1997. Hirakawa Akira 平川彰. Tokyo.
- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1986. Monier Williams, Tokyo: Meicho-fukyukai. (first printed.1899. Oxford: Clarendon Press)
- NPED *A Dictionary of Pāli, Part II*. 2010. Margaret Cone, Pali Text Society.
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1925. T.W. Rhys Davids and William Stede. London: PTS.
- PTS สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society)
- PW *Sanskrit-Wörterbuch*. 7 vols. 1855-75. Otto Böhtlingk and Rudolph Roth. St.Petersburg.
- S^e คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ (Siamese edition)

3. รูปแบบการอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์ในเชิงอรรถ

- สามารถระบุการอ้างอิงได้ 2 แบบ คือ

1) ระบุชื่อคัมภีร์ และเลขกำกับ มี 2 แบบ

1.1) ระบุ เล่ม-หน้า เช่น DN II 105

1.2) ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ชุ.อิติ. 25/195/237

2) ระบุตัวเลข “วรรค” “พระสูตร” “คาถา”

ซึ่งต้องเรียงตามลำดับที่ได้กำหนดไว้แล้วใช้เครื่องหมาย

ทวิภาค (Full stop) “.” คั่นระหว่างกัน

- ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร

- ให้เขียนเป็นตัวเลขอารบิก

• กรณีต้องการอ้างอิงข้อมูลระดับบรรทัด สามารถใส่เครื่องหมายจุลภาค “,” ต่อจากเลขหน้า แล้วใส่เลขระบุบรรทัดเป็นตัวห้อย (Subscript) เช่น DN II 105,³⁵⁻³⁷ หรือ ชุ.อิติ. 25/195/237,¹⁹ (บาลี.มมร)

- กรณีคัมภีร์เดียวกัน แต่มีการอ้างอิงหลายหน้า ใช้ “,” คั่นแบ่งหน้า

ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218, 227, 421

ตัวอย่างที่ 2 - ที.มหา. 10/191/158, 253/203 (บาลี.มมร)

- กรณีเปรียบเทียบคัมภีร์เดียวกัน ต่างจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งหน้า

ตัวอย่าง - AN (E^c) II 120; (C^c) II 210; (S^c) II 112; (B^c) II 77

- กรณีหลายคัมภีร์หรือหลายจาริต ใช้ “;” คั่นแบ่งคัมภีร์ เช่น

ตัวอย่างที่ 1 - DN III 218; MN I 72; Nidd I 82

ตัวอย่างที่ 2 - AN (E^c) I 41; MN (C^c) III 70; Khp (S^c) 57

ตัวอย่างที่ 3 - ที.มหา. 10/191/158 (บาลี.มมร); ที.ปา. 11/108/10 (บาลี.มมร)

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
คัมภีร์บาลี³ • พระไตรปิฎก	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (PTS หรือ E ^๑)	Vin IV 104 , Vin IV 104, ₁₂ DN III 218 , DN III 218, ₃
	(ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า	ชุ.อป. 32/502 (บาลี.มมร) ชุ.อติ. 25/195/237 (บาลี.มจร)
	(ยุโรป) สมาคมบาลีปกรณ์ (ไทย) สยามรัฐ (พม่า) ธรรมสารา (ศรีลังกา) พุทธชยันตี	MN (E ^๑) III 19 Vin (S ^๑) IV 144 Vin (B ^๑) IV 144 DN (C ^๑) II 105-106
	(ไทย) สยามรัฐ * อ้างเป็น เล่ม/หน้า (ไทย) จุฬาลงกรณ์ * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เลขเล่ม อรรถกถาให้แนบแยกคัมภีร์ เช่น ปปัญจ- สุธนมี 4 เล่ม ให้แนบ 1 ที่เล่มแรกของ ปปัญจสุทธินี้ และเมื่อขึ้นอรรถกถา คัมภีร์ใหม่ เช่น สารัตถ์ปกาสินี ก็ให้ แนบ 1 ที่เล่มใหม่ของสารัตถ์ปกาสินี แต่หากว่าอรรถกถาใดมีเพียงเล่ม เดียว ให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า โดย ไม่ต้องใส่เลขเล่ม	ส.ม.หา.อ. 19/592 (บาลี.มมร) ม.ม.อ. 2/452/254 (บาลี.มจร) ชุ.ธ.อ. 6/138 (บาลี.มจร)

³ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์บาลีให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป

- ฉบับยุโรป, ไทย, พม่า ศรีลังกา ที่ใช้อักษรโรมัน ให้ยึดรูปแบบอักษรย่อคัมภีร์ - เล่ม - หน้า เป็นหลัก (เครื่องหมาย - คือ เว้นวรรค 1 เคาะ)
- ฉบับไทยที่ใช้อักษรไทย ให้ยึดรูปแบบอักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ชื่อฉบับ)
- หากมีการเปรียบเทียบคัมภีร์หลายสายจารีตที่ใช้อักษรโรมัน ให้ใส่อักษรย่อของสายจารีตกำกับด้านหลังชื่อคัมภีร์นั้นๆ ด้วย

คัมภีร์	ฉบับ	ตัวอย่างการอ้างอิง
ทิเบต	Peking Edition Derge Edition * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แถว หน้า P118.269a3-270a5 D96.269a3-270a5 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร P Thu 128b5-129b7 D Ña 103b9
จีน	ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว (Taisho Shinshu Daizokyo) * ควรใช้รูปแบบเดียวทั้งเอกสาร	รูปแบบที่ 1 : ระบุเล่ม แถว หน้า T32.101a7-101b19 (no.1648) หรือ T32.101a7-101b19 รูปแบบที่ 2 : หมายเลขกำกับพระสูตร T 1648
ฉบับแปล ภาษาไทย ⁴ • พระไตรปิฎก • อรรถกถา	ฉบับ มจร ฉบับ มมร ฉบับหลวง	ช.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร) ช.อป. 71/394/912 (ไทย.มมร) ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.หลวง)
	ฉบับ มจร * อ้างเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า โดยใช้ อักษรย่อตามที่ปรากฏอยู่บริเวณสัน เล่มของอรรถกถา มจร เช่น สมันตปา- สาทิกา ภาค 1 คือ วิ.อ. 1 เป็นต้น แล้ว จึงระบุ ข้อ/หน้า แต่หากอรรถกถาไม่มี เล่มเดียวให้ระบุเป็น ข้อ/หน้า ฉบับ มมร * อ้างเป็น เล่ม/หน้า	วิ.อ. 1/36/312 (ไทย.มจร) ที.สี.อ. 2/68-70 (ไทย.มจร) อ.อ.เอก.อ. 32/231 (ไทย.มมร)

⁴ รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์แปลภาษาไทยให้ผู้เขียนยึดโครงสร้างการอ้างอิงแบบทั่วไป คือ **อักษรย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า (ไทย.ผู้แปล)** เป็นหลัก แต่หากต้องการเพิ่มรายละเอียด เช่น ปีที่พิมพ์, หรือระดับบรรทัด สามารถเพิ่มเติมได้เมื่อต้องการใช้งาน

(ตัวอย่างการระบุรูปแบบการอ้างอิงอยู่หน้าถัดไป)

4. การลงบรรณานุกรม

ให้ลงตามประเภทเอกสารนั้นๆ โดยใส่ชื่อฉบับแทนชื่อผู้แต่ง แล้วจึงระบุชื่อคัมภีร์ สามารถระบุแบบรวมเล่มหรือแยกเล่มก็ได้

- **บรรณานุกรม**_____

ชื่อฉบับ. \ ชื่อคัมภีร์. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ชุบทกนิกาเย ชาตกปาฬิยา สัณฺณ-
นาฏตา ชาตกฏฐกถา สดตโม ภาโค วิสตี-จตุตถาสินีปาต-
วณฺณนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, 2535
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถา
แปล ชุด 91 เล่ม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2552.

5. การใส่ชื่อคัมภีร์ในงานเขียน

- **งานเขียนภาษาอังกฤษ** ชื่อคัมภีร์อักษรโรมัน ใช้เป็นตัวเอียง เช่น *Dīghanikāya*, *Līnatthappakāsinī*, *Visuddhimagga* เป็นต้น

- **งานเขียนภาษาไทย** ชื่อคัมภีร์อักษรไทยไม่ต้องทำตัวเอียง แต่หากมีการกำกับชื่อคัมภีร์เป็นอักษรโรมันทั้งในบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และการอ้างอิงท้ายกระดาษ (Footnote) ให้ทำตัวเอียงเฉพาะอักษรโรมัน เช่น คัมภีร์ทีฆนิกาย (*Dīghanikāya*) เป็นต้น

แบบทั่วไป

– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

แบบละเอียด

– ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะปีที่ตีพิมพ์

– ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร.2539)

แบบระบุเฉพาะเลขบรรทัด

– ส.มหา. 19/1081/592,₁₁ (ไทย.มจร)

หลักเกณฑ์การอ้างอิงอื่นๆ

หลักการ : ยึดตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

ลักษณะอ้างอิง : เชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

1. คำแนะนำเบื้องต้น

- **ชื่อผู้แต่งคนไทย** ให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทั้งเชิงอรรถ และ บรรณานุกรม เช่น ปัญญวดี ศิริวัฒนชัย

- **ชื่อผู้แต่งคนต่างประเทศ**

กรณีอ้างอิงในเชิงอรรถให้ลง “ชื่อ นามสกุล” ทุกคน เช่น Lisa Kelly
กรณี**บรรณานุกรม**ให้ลง “นามสกุล, ชื่อ” เฉพาะคนแรก ส่วน
คนต่อไปใช้ “ชื่อ นามสกุล” เช่น KELLY, Lisa and Philip BALL และให้ทำ
อักษร Small Cap กับนามสกุลของผู้แต่งทุกคน

- **ชื่อหนังสือ/ชื่อวารสาร** ทั้งภาษาไทย และต่างประเทศ ใช้ *ตัวเอียง*
กรณีเป็นภาษาญี่ปุ่น/จีน ให้ใช้ “คำอ่านโรมัน อักษรจีน/ญี่ปุ่น
(คำแปลไทย).”

ตัวอย่าง สมภาร พรหมทา. เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

LEITT, Steven, and Stephen J. DUBNER. *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. New York: William Morrow, 2005.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nhangyō no kenkyū: Daijō kyōten no kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปรินิพพานสูตร: วิธีการศึกษา วิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน). Tokyo: Shunjūsha, 1997.

- ปีตีพิมพ์ ใช้เลขปี ค.ศ. หรือ ปี พ.ศ. ตามที่ปรากฏในงานเขียน
- กรณีพิมพ์ซ้ำ ให้ใช้ปีของเล่มที่ใช้อ้างอิงจริง ๆ
- กรณีผู้เขียนคนเดียว มีงานเขียนตั้งแต่ 2 งานขึ้นไปในปีเดียวกัน งานเขียนใช้เลขปี พ.ศ. ให้ใช้ ก, ข, ค... ต่อท้ายปีตามลำดับงานเขียนใช้เลขปี ค.ศ. ให้ใช้ a, b, c... ต่อท้ายปีตามลำดับ
- กรณีไม่ปรากฏปีตีพิมพ์ ภาษาไทยใช้ “ม.ป.ป.” ต่างประเทศใช้ “n.d.”

2. การอ้างอิงเชิงอรรถท้ายกระดาษ (Footnote)

2.1 บรรทัดแรกของข้อมูลหรือสิ่งอ้างอิง ให้ย่อหน้า 1 ครั้ง แล้วจึงพิมพ์หมายเลขอ้างอิงเป็นตัวยก และเว้นวรรค 1 เคาะ แล้วจึงพิมพ์แหล่งอ้างอิงตามระบบ Chicago เวอร์ชัน 17

2.2 กรณีผู้แต่ง **2-4 คน** ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง **4-10 คน** ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

2.3 กรณีไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่มีชื่อผู้ดำเนินการ ให้ละชื่อผู้แต่ง เช่น พระพุทธศาสนา ม.1, บรรณาธิการโดย สุระ ดามาพงษ์ และบุญรัตน์ รอดตา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2551), 12.

2.4 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “เรื่องเดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Ibid.” แล้วจึงระบุหน้า เช่น เรื่องเดียวกัน, 14. หรือ Ibid., 601.

2.5 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันและหน้าเดียวกัน โดยไม่มีเอกสารอื่นมาคั่น ภาษาไทยใช้คำว่า “ที่เดียวกัน” ภาษาต่างประเทศใช้อักษรย่อ “Id.”

2.6 การอ้างอิงเอกสารเรื่องเดียวกันซ้ำ โดยมีเอกสารอื่นมาคั่น ให้ใช้การอ้างอิงแบบย่อ (Shortened-form) ยกมาเพียงชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ/ชื่อบทความ/ชื่อวิทยานิพนธ์ และเลขหน้า

3. การลงบรรณานุกรม (Bibliography)

3.1 พิมพ์ข้อมูลอ้างอิงชิดขอบกระดาษ เมื่อขึ้นบรรทัดต่อไป ต้องย่อหน้า 1 ครั้ง

3.2 ให้เรียงประเภทเอกสารในบรรณานุกรมดังต่อไปนี้

- (1) คัมภีร์
- (2) หนังสือ ตำราที่เป็นต้นฉบับ
- (3) พจนานุกรม/สารานุกรม
- (4) บทความ
- (5) วิทยานิพนธ์
- (6) รายงานวิจัย/รายงานที่ประชุมทางวิชาการ
- (7) ข้อมูลจากเว็บไซต์
- (8) สื่อออนไลน์
- (9) รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

3.3 เมื่อเรียงประเภทเอกสารแล้ว ให้เรียงลำดับเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษร โดยให้เรียงลำดับเอกสารที่เป็นภาษาหลักที่ใช้ในการนิพนธ์งานขึ้นก่อน แล้วจึงตามด้วยเอกสารภาษาอื่น ๆ

3.4 เมื่อเรียงเอกสารแต่ละประเภทตามตัวอักษรแล้ว ให้เรียงลำดับปีของเอกสารตามลำดับการพิมพ์

3.5 กรณีเอกสารและสิ่งอ้างอิงหลายเรื่อง ผู้แต่งคนเดียวหรือคณะเดียวกัน เมื่อเรียงลำดับในรายการเอกสารและสิ่งอ้างอิงไม่ต้องพิมพ์ชื่อผู้แต่งซ้ำ โดยพิมพ์เครื่องหมาย Underscore ยาวเท่ากับย่อหน้า (6 ครั้ง) แล้วปิดด้วยจุดมหัพภาค “_____.” แทนการพิมพ์ชื่อซ้ำ

3.6 กรณีผู้แต่งหลายคน

(1) ให้เรียงรายการที่มีผู้แต่งคนเดียวจนหมดก่อน แล้วจึงใส่รายการที่มีผู้แต่งหลายคน โดยยึดตัวอักษรของผู้เขียนคนแรกเป็นสำคัญ

- (2) ให้เรียงลำดับผู้แต่งที่ปรากฏในเอกสารอ้างอิงนั้นๆ
- (3) ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

รูปแบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ

¹โกศล วงศ์สวรรค์ และคณะ, *ปัญหาสังคม (Social Problem)* (กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549), 74-76.

² สุภัค มหาวรรกร, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), (มกราคม-มิถุนายน 2555): 67.

³ ส.มหา. 19/1081/592 (ไทย.มจร)

⁴ พระไพศาล วิสาโล, *ศาสนาประจำใจ* (กรุงเทพมหานคร: โพลี-บุ๊กส์), 77.

⁵ พระไพศาล วิสาโล, *สุขเหนือใจ* (กรุงเทพมหานคร: เนชั่น-บุ๊กส์, 2552), 25.

⁶ กฤติกาวัลย์ หิรัญลี, *โกณฑัญญะบรมครูโอรสเอกของโลก* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 83.

⁷ Svetlana Cicmil et al., *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice* (New Jersey: Project Management Institute, 2009), 54-55.

⁸ Margaret Lock, “Comprehending the Body in the Era of the Epigenome.” *Current Anthropology*, 56, no. 2, (April 2015): 162.

⁹ Ibid., 165.

¹⁰ กฤติกาวัลย์ หิรัญลี, *โกณฑัญญะบรมครูโอรสเอกของโลก*, 89.

¹¹ สุภัค มหาวรรกร, “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,”: 69.

รูปแบบการลงบรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

กฤติกาวัลย์ หิรัญลี. *โกณฑัญญะบรมครูโอรสเอกของโลก*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

โกศล วงศ์สวรรค์, สุธิลา ตูลยะเถียร, สถิต วงศ์สวรรค์, อ้วน อรชร และสุพัตรา สุภาพ. *ปัญหาสังคม (Social Problem)*. กรุงเทพมหานคร: อมรพรินติ้ง, 2549.

พระไพศาล วิสาโล. *ศาสนาประจำใจ*. กรุงเทพมหานคร: โพสท์บุ๊กส์, 2552.

_____. *สุขเหนือสุข*. กรุงเทพมหานคร: เนชั่นบุ๊กส์, 2552.

3. บทความ

สุภัค มหาวรรกร. “พระจันทร์: การสื่อแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก.” *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, ปีที่ 13, ฉบับที่ 2 (26), มกราคม-มิถุนายน 2555: 60-77.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

CICMIL, Svetlana, Terry COOKE-DAVIS, Lynn CRAWFORD, Kurt A. RICHARDSON, and Project Management Institute. *Exploring the Complexity of Projects: Implications of Complexity Theory for Project Management Practice*. New Jersey:

ตัวอย่างในกรณีต่างๆ

1. หนังสือ

1.1 ผู้แต่ง 1 คน, 2-4 คน และ 4 คนขึ้นไป

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนamahayan (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 225.

² David Shields, *How Literature Saved My Life* (New York: Alfred A. Knopf, 2013), 33.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนamahayan. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

SHIELDS, David. *How Literature Saved My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2013.

เชิงอรรถ กรณีผู้แต่ง 2-4 คน ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน, กรณีผู้แต่ง 4-10 คน ให้ใส่ชื่อผู้แต่งคนที่ 1 แล้วพิมพ์คำว่า “และคณะ” ภาษาต่างประเทศใช้คำว่า “et al.”

บรรณานุกรม ให้ระบุชื่อผู้แต่งทุกคน

1.2 หนังสือภาษาจีน/ญี่ปุ่น และภาษาต่างประเทศอื่นๆ นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ

• เชิงอรรถ _____

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน), \ ชื่อหนังสือ
คำอ่านโรมัน \ ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย) \
(สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Masahiro Shimoda, (下田正弘), *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究: 大乘經典の研究
方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพานสูตร: วิธีการศึกษาวิจัย
คัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน) (Tokyo: Shunjūsha, 1997), 55.

• บรรณานุกรม _____

ชื่อผู้แต่ง \ (ชื่ออักษรญี่ปุ่น/จีน). \ ชื่อหนังสือคำอ่านโรมัน \
ชื่อหนังสืออักษรจีน/ญี่ปุ่น \ (คำแปลภาษาไทย). \
สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

SHIMODA, Masahiro (下田正弘). *Nehangyō no kenkyū: Daijō kyōtenno kenkyū hōhō shiron* 涅槃經の研究:
大乘經典の研究 方法試論 (การศึกษาวิจัยมหาปริณิพพาน-
สูตร: วิธีการศึกษาวิจัยคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน).
Tokyo: Shunjūsha, 1997.

1.3 หนังสือที่มีผู้ดำเนินการต่างๆ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ, \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ Joad, *ปรัชญา*, แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), 77.

² Yves Bonnefoy, *New and Selected Poems*, ed. John Naughton and Anthony Rudolf (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ ลักษณะดำเนินการ \ ชื่อผู้ดำเนินการ.
สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

Joad. *ปรัชญา*. แปลโดย วิทย์ วิศทเวทย์. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521.

BONNEFOY, Yves. *New and Selected Poems*. Edited by John Naughton and Anthony Rudolf. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

หนังสือแปล ให้ใส่ “แปลโดย” หรือ “trans.”

หนังสือที่มีบรรณาธิการดูแล ให้ใส่ “บรรณาธิการโดย” หรือ “ed.”

หนังสือที่มีผู้รวบรวม ให้ใส่ “รวบรวมโดย” หรือ “comp.”

เมื่อเขียนในบรรณานุกรม ต้องเขียนเป็นคำเต็มคือ Translated by., Editor by., Compiled by.

1.4 หนังสือบนเว็บไซต์ออนไลน์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า,
\ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

¹ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา, *มนุษย์กับการใช้เหตุผล* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549), 46-47,
<http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.

² Mark Evan Bonds, *Absolute Music: The History of an Idea* (New York: Oxford University Press, 2014), 3,
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.
ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (URL).

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. *มนุษย์กับการใช้เหตุผล*.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา,
2549.
<http://csbp.mcu.ac.th/มนุษย์กับการใช้เหตุผล.pdf>.
BONDS, Mark Evan. *Absolute Music: The History of an Idea*.
New York: Oxford University Press, 2014.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199343638.003.0004>.

2. พจนานุกรม สารานุกรม

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ ชื่อเรื่อง, \ ครั้งที่พิมพ์. \ อ้างคำว่า \ “คำที่อ้างอิง.”

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “โลกาภิวัตน์.”

² Francis S. Drake, *Dictionary of American Biography* (1937), s.v. “Wadsworth, Jeremiah.”

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

Drake, Francis S.. *Dictionary of American Biography* (1937).

Boston: Houghton, Osgood & Company, 1879.

หมายเหตุ: การลงคำศัพท์หรือเรื่องที่อ้างอิง ให้พิมพ์คำว่า “อ้างคำว่า” ในงานเขียนภาษาไทย ส่วนในงานเขียนภาษาต่างประเทศ ให้ใช้ตัวอักษรย่อว่า s.v. (อ้างคำเดียว) หรือ s.v.v. (อ้างมากกว่า 1 คำ) กรณีสืบค้นข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

3. บทความ

3.1 วารสาร นิตยสาร

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อวารสาร, \ ปีที่, ฉบับที่, \ (ช่วงเวลาที่ตีพิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ ษมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์, “ปีก่อตั้งกนิษกักราช,” *วารสารธรรมธาดา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 100.

² Sharon R. Wesoky, “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics,” *Signs*, 40, no. 3, (Spring 2015): 651.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อวารสาร, \ ปีที่, \ ฉบับที่, \ (ช่วงเวลาที่ตีพิมพ์): \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

ษมาวดี เจริญศรีเศรษฐ์. “ปีก่อตั้งกนิษกักราช.” *วารสารธรรมธาดา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม-ธันวาคม 2558): 97-115.

WESOKY, Sharon R. “Bringing the Jia Back into Guojia: Engendering Chinese Intellectual Politics.” *Signs*, 40, no. 3, (Spring 2015): 647-666.

3.2 หนังสือรวมบทความ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียนบทความ, \ “ชื่อบทความ,” \ ชื่อหนังสือ \ (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์): \ เลขหน้า.

¹ สุมาลี มหณรงค์ชัย, “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน,” *พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียง* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ชวนอ่าน, 2561): 14.

² George Cardona, “Sanskrit,” *The Indo-Aryan Languages* (Routledge: New York, 2003): 116.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียนบทความ. \ “ชื่อบทความ.” \ ชื่อหนังสือ. \ สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์: \ เลขหน้าของบทความตั้งแต่ต้นจนถึงท้ายบทความ.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. “‘มหายาน’ จากอินเดียสู่จีน.” *พุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ชวนอ่าน, 2561: 14-32.

CARDONA, George. “Sanskrit.” *The Indo-Aryan Languages*. Routledge: New York, 2003: 116-160.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4

4. วิทยานิพนธ์

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้แต่ง, \ “ชื่อวิทยานิพนธ์,” \ (ระดับวิทยานิพนธ์,
\ ชื่อมหาวิทยาลัย, \ ปีพิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ กมลรัตน์ ชวนสบาย, “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 50.

² Mihwa Choi, “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty,” (PhD diss., University of Chicago, 2008), 59

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้แต่ง. \ “ชื่อวิทยานิพนธ์.” \ ระดับวิทยานิพนธ์, \ ชื่อมหาวิทยาลัย,
\ ปีพิมพ์.

กมลรัตน์ ชวนสบาย. “แนวคิดและคติการสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของบุคคลในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

Choi, Mihwa. “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty.” PhD diss., University of Chicago, 2008.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต”
“Master’s thesis” วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ใช้คำว่า “วิทยานิพนธ์
ปริญญาดุษฎีบัณฑิต” “PhD diss.”

5. รายงานวิจัย รายงานที่ประชุมทางวิชาการ

5.1 รายงานวิจัย

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย, \ “ชื่อโครงการ,” \ (ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ), \ เลขหน้า.

¹ ประไพรัตน์ ไวทยกุล และคณะ, “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร,” (รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556), 20-21.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้วิจัย หรือคณะผู้วิจัย. \ “ชื่อโครงการ.” \ ประเภทเอกสาร, \ ชื่อหน่วยงานวิจัย, \ ปีที่จัดทำ.

ประไพรัตน์ ไวทยกุล, ลัดดา กิจนพศรี, ธนวรรณ ยอดบุรี, จักรกฤษณ์ สนอ่อง, ปราการ นทีประสิทธิพร, อธิธิชัย อ่อนน้อม, สุदारัตน์ สิงหเดช, ณัฐฐเอก แก้ววรรณคดี และปรางทิพย์ แก้วประสิทธิ์. “ปัจจัยส่วนบุคคลและทัศนคติของบุคลากรที่เป็นคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงของคณะ หน่วยงานที่มีผลต่อกระบวนการจัดทำบริหารความเสี่ยงของมหาวิทยาลัยนเรศวร.” รายงานวิจัย, กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2556.

5.2 รายงานที่ประชุมทางวิชาการ (Proceeding)

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้เขียน, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่องานประชุมวิชาการ, วันที่จัดงาน, (สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์), \ เลขหน้า.

¹ พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย), “ถึนกำเนตภาษาบาลี,” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธศาสนา, 20 มกราคม 2559, (กรุงเทพมหานคร: พีเอสก๊อปปี, 2559), 27.

² Félix Balado, “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding,” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*, March 14-19, 2010 (Dallas: IEEE, 2010), 22.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้เขียน. \ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่องานประชุมวิชาการ. วันที่จัดงาน. สถานที่พิมพ์: \ สำนักพิมพ์, \ ปีที่พิมพ์.

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย). “ถึนกำเนตภาษาบาลี.” ในงานสัมมนาวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คัมภีร์จารจารึกพระพุทธศาสนา. 20 มกราคม 2559. กรุงเทพมหานคร: พีเอสก๊อปปี, 2559.

BALADO, Félix. “On the Shannon Capacity of DNA Data Embedding.” in *Proceedings of 2010 IEEE International Conference on Acoustics*. March 14-19, 2010. Dallas: IEEE, 2010.

6. ข้อมูลจากเว็บไซต์

6.1 เว็บไซต์ที่ปรากฏชื่อผู้แต่ง วันที่เผยแพร่

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์, \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี), \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ ศรัณยู นกแก้ว, “ที่สุตมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร,’” *The Standard*, 7 เมษายน 2562,

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

² Keith Schneider, “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation,” *New York Times*, November 7, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

• บรรณานุกรม

ผู้แต่งหรือเจ้าของเว็บไซต์. \ “ชื่อเรื่อง.” \ ชื่อเว็บไซต์, \ วันที่เผยแพร่ (ถ้ามี). \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ศรัณยู นกแก้ว. “ที่สุตมรดกศิลป์แห่งสยามที่ซ่อนไว้ใน 12 ห้องใหม่ ‘พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร.’” *The Standard*, 7 เมษายน 2562.

<https://thestandard.co/bangkok-national-museum-2/>.

SCHNEIDER, Keith. “Salt Lake City is Finding a Payoff in Conservation.” *New York Times*, November 7, 2007. <http://www.nytimes.com/2007/11/07/07cities.htm>.

6.2 เว็บไซต์ที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และไม่ปรากฏวันที่เผยแพร่

• เจริงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ “ชื่อเรื่อง,” \ ชื่อเว็บไซต์, \ สืบค้นเมื่อ วันที่\เดือนปี, \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ “อุเทสิกเจดีย์, อุเทสิกะเจดีย์,” *ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)*, สืบค้นเมื่อ 30 กรกฎาคม 2559,

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

² “The Origin of Pagodas,” *China Through A Lens*, Accessed April 21, 2011,

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

• บรรณานุกรม

ชื่อเว็บไซต์. \ “ชื่อเรื่อง.” \ สืบค้นเมื่อ วันที่\เดือนปี.\
ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). “อุเทสิกเจดีย์, อุเทสิกะเจดีย์.” สืบค้นเมื่อ 30 กรกฎาคม 2559.

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology>.

China Through A Lens. “The Origin of Pagodas.” Accessed April 21, 2011.

<http://www.china.org.cn/english/features/43498.htm>.

7. สื่อออนไลน์ (วิดีโอและเสียง)

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อผู้บรรยาย, \ “ชื่อของสื่อ,” \ วันที่เผยแพร่, \ ชื่อองค์กรที่เผยแพร่, \ รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง, \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

¹ นครินทร์ วนกิจไพบูลย์, “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงานของ หนุ่มเมืองจันทร์,” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561, The Standard, สื่อเสียง, 7:20,

<https://thestandard.co/podcast/thesecretsauce62/>.

² Jamila Lyiscott, “3 Ways to Speak English,” Filmed February 2014, Video, 4:29,

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

• บรรณานุกรม

ชื่อผู้บรรยาย. \ “ชื่อของสื่อ.” \ วันที่เผยแพร่. \ ชื่อองค์กรที่เผยแพร่, \ รูปแบบของสื่อที่เผยแพร่, \ จุดหรือช่วงเวลาที่ใช้อ้างอิง. \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์.

นครินทร์ วนกิจไพบูลย์. “บทเรียนเรื่องธุรกิจและวิธีคิดในการทำงานของ หนุ่มเมืองจันทร์.” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2561.

The Standard, สื่อเสียง, 7:20.

<https://thestandard.co/podcast/thesecretsauce62/>.

LYISCOTT, Jamila. “3 Ways to Speak English.” Filmed February 2014 in New York, NY. TED video, 4:29.

https://www.ted.com/talks/3_ways_to_speak_english.

8. รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

• เชิงอรรถ

หมายเลขอ้างอิง \ ชื่อรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ, \
มาตรา/ข้อ, \ วันเดือนปีที่ประกาศ, \ เลขหน้า.

¹ ประมวลกฎหมายอาญา, มาตรา 334, 13 พฤศจิกายน 2499, 90.

² ประกาศ ก.บ.ศป. เรื่อง มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Coronavirus Diseases 2019: COVID-19), ข้อ 8, 29 กุมภาพันธ์ 2563, 8.

³ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2561, มาตรา 8, 17 กรกฎาคม 2561, 2.

• บรรณานุกรม

ชื่อรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ. \ วันเดือนปีที่ประกาศ. \ ที่อยู่ของแหล่งข้อมูลออนไลน์ (ถ้ามี).

ประมวลกฎหมายอาญา. 13 พฤศจิกายน 2499.

ประกาศ ก.บ.ศป. เรื่อง มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (Coronavirus Diseases 2019: COVID-19). 29 กุมภาพันธ์ 2563.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2561. 17 กรกฎาคม 2561.

แหล่งข้อมูลออนไลน์ ให้ระบุ URL แบบเดียวกับ ข้อ 1.4 แต่ให้ระบุเพียงบรรณานุกรมเท่านั้น

9. การลงตาราง และแผนภาพ

9.1 ตาราง ให้จัดเรียง (1) ชื่อตาราง (2) ตาราง ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- ชื่อตาราง ให้พิมพ์คำว่า “ตารางที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อตารางด้วยอักษรปกติ โดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง เมื่อพิมพ์เสร็จให้เว้นหนึ่งบรรทัด และแทรกตาราง ในกรณีตารางที่แทรกมีข้อมูลยาวเกิน 1 หน้ากระดาษ จำเป็นต้องต่อตารางหน้าถัดไป เมื่อขึ้นหน้ากระดาษใหม่ให้ใส่ชื่อตาราง เว้นวรรคหนึ่งครั้ง แล้วพิมพ์คำว่า (ต่อ) ไว้ในวงเล็บ เช่น “ตารางที่ 1 (ต่อ)” แล้วจึงแทรกตารางในส่วนที่เหลือต่อจนหมด

- ข้อความหัวตาราง ให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง ใช้อักษรตัวหนา แล้วคาดสี่เทา
- เส้นตาราง ให้ใช้สีดำ ความหนาที่ $\frac{1}{2}$ และปิดกรอบทุกด้าน
- กรณีมีการอ้างอิงที่มาของตาราง ให้ใช้วิธีการเดียวกับเชิงอรรถ

9.2 แผนภาพ หมายถึง รูปภาพ ภาพถ่าย แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น ให้จัดเรียง (1) ภาพ (2) ชื่อภาพ (3) ที่มาของภาพ ตามลำดับ โดยจัดไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ ใช้อักษรขนาด 14 point

- แผนภาพ ให้จัดวางกึ่งกลางหน้ากระดาษ กะขนาดให้ไม่ใหญ่ ไม่เล็กจนเกินไป แล้วเว้นบรรทัดหนึ่งบรรทัด เพื่อใส่ข้อมูลของภาพ

- ชื่อแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ภาพที่ X” ด้วยอักษรตัวหนา แล้วตามด้วยชื่อแผนภาพด้วยอักษรปกติ โดยให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางช่อง

- ที่มาของแผนภาพ ให้พิมพ์คำว่า “ที่มา :” แล้วตามด้วยที่มาของภาพ ให้ยึดรูปแบบ Chicago เวอร์ชัน 17 ในการระบุมาของแผนภาพ และให้จัดข้อความไว้กึ่งกลางหน้ากระดาษ

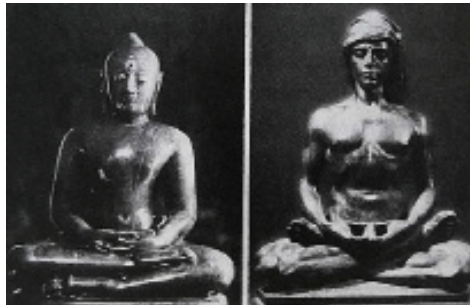
ทั้งนี้ตาราง และแผนภาพต้องลงแหล่งอ้างอิงในบรรณานุกรมด้วย โดยให้ใช้รูปแบบของแหล่งอ้างอิงนั้นเป็นนำลงบรรณานุกรม

ตัวอย่างการลงตาราง และแผนภาพ

• เชิงอรรถ _____

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่มาของความรู้ ตามปรัชญานายะกับข้อควรระวังในการเชื่อตามหลักกาลามสูตร¹

ความรู้ตามแนวคิด ของปรัชญานายะ	กาลามสูตร
อนุमान (Comparison) ความรู้เกิดจากการหาเหตุผล	ข้อ 5 มา ทุกเหตุ - อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)



ภาพที่ 1 พระแก้วมรกต (ซ้าย) พระพุทธรูปที่เจ้าฟ้าง
ทำส่งมาถวายในหลวงรัชกาลที่ 5 (ขวา)
ที่มา: สมภาร พรหมทา, แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง: มนุษย์
(กรุงเทพมหานคร: บีพีเค พรินติ้ง, 2560), 108.

¹ อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์, “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ,” วารสารธรรมธรา, ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561): 67.

• บรรณานุกรม_____

สมภาร พรหมทา. แก่นเดิมของพุทธปรัชญา เล่มที่หนึ่ง : มนุษย์.
กรุงเทพมหานคร: ปิพีเค พรินต์ติ้ง, 2560.
อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์. “ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ.” วารสารธรรมธารา,
ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561):
67-110.

หากเป็นกรณีที่นอกเหนือจากหลักเกณฑ์นี้
สามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่

The University of Chicago. Notes and Bibliography. *The Chicago Manual of Style 17th edition text*. Accessed April 14, 2019.

<https://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/part3/ch14/toc.html>

ประวัติการศึกษา ของบรรณาธิการและผู้เขียน

พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ (สมชาย ฐานวุฑโฒ), พ.บ., ดร.
Phragrupalad Suvattanabodhigun (Somchai THANAVUDDHO), M.D., Ph.D.

บรรณาธิการ (Editor)

E-Mail: thanavuddho@dhammakaya.or.th

- อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสตร์)
- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์) มหาวิทยาลัยโตเกียว (University of Tokyo) ประเทศญี่ปุ่น
- แพทยศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Ph.D. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.A. (Buddhist Studies), University of Tokyo, Japan
- M.D. (Doctor of Medicine)
Chulalongkorn University, Thailand

สุทัศน์ อร่ามรัตน์
Sutus ARAMRATTANA

นักศึกษาปริญญาเอก ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Ph.D, Candidate of Philosophy and Religions Department, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

E-Mail: sutus072@gmail.com

- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์ศึกษา) มหาวิทยาลัย Aichi-gakuin ประเทศญี่ปุ่น
- วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต (วิศวกรรมเครื่องกล) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
- M.A. (Buddhist Studies)
Aichi-gakuin University, Japan
- B.Eng. (Mechanical Engineering)
School of Engineering, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang, Thailand

รองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน
Praves INTONGPAN, Assoc. Prof., Ph.D.

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

E-Mail: fhumpvi@ku.ac.th

- ปรัชญาดุฆฎิบัณฑิต (ปริญญา)
มหาวิทยาลัยปูเน่ ประเทศอินเดีย
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปริญญา)
(เกียรตินิยม) มหาวิทยาลัยมัทราส ประเทศอินเดีย
- พุทธศาสตรบัณฑิต (ศาสนาและปรัชญา)
(เกียรตินิยม) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เปรียญธรรม 5 ประโยค สำนักเรียนวัดสระเกศ-
ราชวรมหาวิหาร (ภูเขาทอง) ป้อมปราบ กรุงเทพมหานคร
- Ph.D. (Philosophy),
University of Pune , India
- M.A. (Philosophy), (First Class),
University of Madras, India
- B.A. (Religion and Philosophy),
Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand
- Pali V, Wat Saket (The Golden Mount or
Phu Khao Thong), Bangkok, Thailand

ดร. อุเทน วงศ์สถิตย
U-tain WONGSATHIT, Ph.D.

ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University
E-Mail: tainzgree@yahoo.com

- ปรัชญาดุฆฎิบัณฑิต (ภาษาสันสกฤต)
มหาวิทยาลัยปูเน่ ประเทศอินเดีย
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (จารึกภาษาตะวันออก)
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- Ph.D. (Sanskrit)
University of Pune, India
- M.A. (Oriental Epigraphy),
Silpakorn University, Thailand
- B.A. (Philosophy),
Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand

อรุณี สุธะเจตน์นัท
Aruneer Sujetnan

นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Ph.D, Candidate of Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University, Thailand
E-Mail: ARUNEE.MBU@GMAIL.COM

- รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารทั่วไป)
มหาวิทยาลัยบูรพา
- บริหารธุรกิจบัณฑิต (การตลาด)
มหาวิทยาลัยราชภัฏวราชนครินทร์
- M.B.A. (General Administration),
Burapha University, Thailand
- B.B.A. (Marketing),
Rajabhat Rajanagarindra University, Thailand

พงษ์ศิริ ยอดสา
Pongsiri YODSA

ผู้ช่วยนักวิจัย ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

Research Assistance of DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

E-Mail: pannawuth.1994@gmail.com

- ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช) คอมพิวเตอร์ธุรกิจ,
วิทยาลัยเทคนิคดอนเมือง
- Vocational Certificate (Computer Business),
Don-Mueang Technical College, Thailand

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิไลพร สุจริตธรรมกุล
Wilaiporn SUCHARITTHAMMAKUL, Asst. Prof., Ph.D.

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,

Kasertsart University, Thailand

E-Mail: Wilaiporn.su@ku.th

- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ศาสนศาสตร์)
มหาวิทยาลัยปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสตร์อินเดีย) สถาบัน
วิจัยพุทธศาสตร์และวัฒนธรรมฝางกวง ประเทศไต้หวัน
- สังคมและวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (ศาสนศาสตร์)
มหาวิทยาลัยฟูเหวิน ประเทศไต้หวัน
- บัณฑิตบัณฑิต (วิชาการบัญชี) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- Ph.D. (Religion Studies),
Department of Philosophy Peking University, China
- M.A. (Indian Buddhist) The Faguang Institute of
Buddhist Cultured, Taiwan
- M.A. (Religious Studies) College of Social Sciences,
Fu Jen Catholic University, Taiwan
- B.Acc. (Accounting) Thammasat University, Thailand

ดร.สุรัชชัย พุดชู
Srachai PHUTCHU, Ph.D.

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Philosophy and Religion, Mahamakut Buddhist University, Thailand

E-Mail: sura_chai_1981@hotmail.com

- ปรัชญาคุณฐิบัณฑิต (ปรัชญาและศาสนา)
มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น
- Master of Arts Program in Education,
Panjab University, India
- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ศิลปศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- รัฐศาสตรบัณฑิต (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- พุทธศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เบริยญธรรม 8 ประโยค สำนักเรียนวัดสุทัศนเทพวราราม
กรุงเทพมหานคร
- Ph.D. (Philosophy and Religion),
Saint John's University, Thailand
- M.A. (Education),
Panjab University, India
- M.A. (Philosophy),
Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand
- B.A. (Philosophy),
Ramkhamhaeng University, Thailand
- B.Pol.Sc. (Theories and Techniques in
Political Science), Sukhothai Thammathirat
Open University, Thailand
- B.A. (Thai),
Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand
- The 8th Level of Pali Studies,
Wat Suthattheppararam, Bangkok, Thailand

น้อมบูชาธรรม

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร: หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ)

หลวงพ่อร่มมชโย

หลวงพ่อดัตตชีโว

คุณยายอาจารย์มหารัตนอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูง

การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลอย่างเต็มที่
การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์
นี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้า

ที.ม. 10/90/50-51 (ไทย.มจร)



สพฺพปาปสฺส อกรณํ	sarvapāpasyākaraṇaṃ
กุสลสฺส อุปสมฺปทา	kuśalasyopasampadaḥ
สจิตฺตปริโยทปนํ	svacittaparyavadanam
เอตํ พุทฺธานสาสนํ	etad buddhasya śāsanam
(ขุ.ธ. 10/54/57 (บาลี.มมร)	(สันสกฤต : Uv. 28)

諸惡莫作,	ཅད་རྩ་བ་ཚོད་བའི་ཚམས་ལས།
諸善奉行	མྱིག་བ་ཐམས་ཅད་མི་བྱ་ཞྩ།
自淨其意,	དགེ་བ་ལྷན་སྦྱས་ཚཱས་བར་བྱ།
是諸佛教。	རང་གི་སེམས་ནི་ཡོངས་སུ་གདུལ།
(จีน : T4.567b1-2)	འདི་ནི་སངས་རྒྱས་བསྐྱབ་བཞིན། །
	(ทิเบต : Uv. 28)

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ISSN 2408-1892 (Print) | ISSN 2651-2262 (Online)

ลิขสิทธิ์ มูลนิธิธรรมะคุ้มครองโลก

พิมพ์ครั้งที่ 1

กรกฎาคม 2565 จำนวน 400 เล่ม

ระยะเวลาตีพิมพ์ ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

โรงพิมพ์ สุขุมวิทการพิมพ์ จำกัด

จัดทำโดย

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

